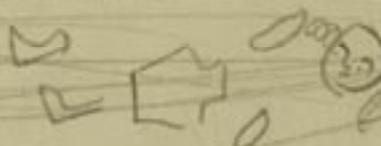
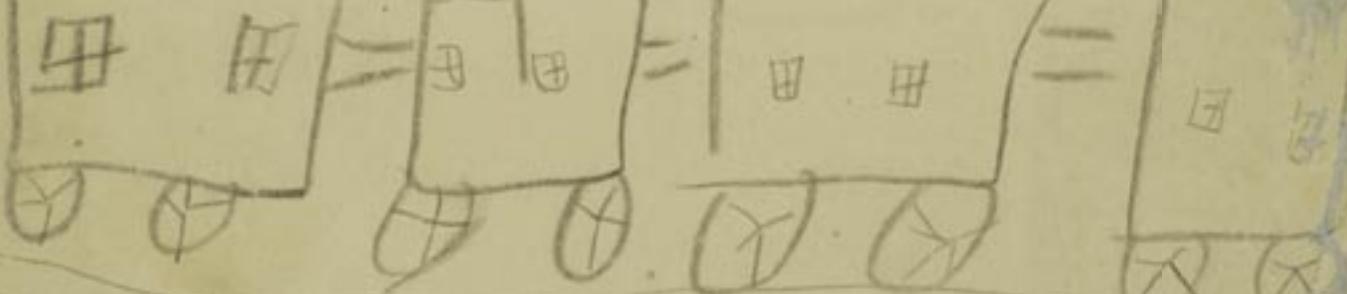


וְאֶלְעָזָר

ארץ יידיש ותרבות



ילדים



יִהְיֵה שָׁמָן
בְּבָנֵינוּ

למה דוקא יולדת? לפני מלחמת העולם השנייה היו כשליש מהיוזי מזרח אירופה ילדים. ובכמם דברו יידיש, והיא הייתה להם שפת העתיד. אבל מים מהם שנותר אחריו המלחמה לא דבר בדרך כלל כל יידיש עם ילדיו ונכדיו, וכך הזקנה השפה ונשתה פה לנוטalgיה. עכשו, מושג זקני היידיש מתמעטם והולכים, הגעה השעה לארותה בשנות נועריה. שהרי השפה העתיקה הזאת התחדשה במאות התשע-עשר והעשרים, ובצורתה החדש, למדו בה ילדים חשבון וספרות, היסטורייה, התעלמות ומלאת יד. ובעולם החדש, שמי היה התיימה להפליא לעולם המודרני. בכתבי ספר רבים, במזרח אירופה והעולם החדש, למדו בה ילדים חשבון וספרות, היסטורייה, התעלמות ומלאת יד.

- שמקצתה תוצג להן.

"דוקא" 2 מספר אפוא הן על הניסיון לברווא עולם חדש לילדים, חילוני ושווני, והן על העולם הישן - ה"חדר" ושירי הערש המסורתיים, למשל. אלה הם שני עולמות המייצגים תפישות שונות של הילד: האחת מכירה את הילד לעמל החיים ולועל המצוות, והאחרת מתאימה לצרכיו המוחדים. צחוק הגורל הוא שהניסיון חדש נכשל בדרך כלל (אבל "דוקא" מספר גם על מקרה יוצא דופן, על חינוך ילדים בחילונים ביידיש בימינו), בעוד שהעולם הישן ניצל והגיע להוovo;

הנה כך יכול להיכתב סיפור על הימים הראשונים ב"חדר", בשנת תשמ"ג. ואולם גם העולם הישן אינו כשהיה, ונראה שהושפע מהתוסfürים הפגוגיים ומהחידושים שנעשה במחצית הראשונה של המאה העשורים.

"דוקא" שמה לסתור חלק בהתחדשות ובפעילות הכללית של היידיש בישראל, והגולין הונכחי מספר גם על ספרות חדשים ועל התרבות שוננות בתחום, כאן ובולם. התובות המודדורות שהגיבו למרכז עגבנות הגילון הראשון, הערב שהתקיים ב'צווותא' בתל אביב - וכן ההערות, הביקורת ומאות החותמים על המניין - כל אלה מעמידים על הצורך והענין ביידיש בכלל ובכתב העת שלו בפרט. אבל אנחנו זוקקים למגוונים רבים יותר ולקשר הרוק יותר עם הקוראים כדי להמשיך בדרך החדשה-היאנזה. וכן הלאה, און אזי וויטער!



"אננו דואגס לדורך ברייא - הצעטרפו אלינו וועזרו", כרזה מטעם ארגון אועג, הארגון היהודי לשימורה על הבירות באמריקה אירופה

דוקא 2	
4	איפה הילד, ראיון עם חוה טורניאנסקי חנה עמית
5	חشك לשוק גליקל
7	סודות מן ה"חדר" דוד אסף
12	שחרית חי יענקל בריקמן
14	משירי השכבה לשירי אשכבה חוה אלברשטיין
16	מה יעשה יענקלה כשיגדל? יעל נוב
18	ציורי ילדים - יוסל ברגנר
20	לא מוצא נורית אורחן
22	אני ליבקה רחל ברכות
26	סוליטר נגד ההיסטוריה דוד רוסקיס
28	גן עדן היה קצר ימים יצחק לדון
32	מרימות היא חנה לה, לייזר הוא ולאדק מרקוס זילבר
34	די לערערין מירע - המורה מירה אברהם סוצקי
36	במה שייחקו משה'לך ושלום'לך יצחק גנוז
40	אייזה ריח, תשמק! מרים טרין ואליעד ניבורסקי
43	הרחמן הוא יקיים לנו את סוכת דוד הנופלת ר'ג
45	יצורי פרא האם ווילדע חיים עפרה עמייחי
48	בת הקבצנית ואני לילה הולצמן-סבירסקי
50	מלחה בסלע יוסף גורי
51	קרוביים רחוקים עדינה בר-אל
52	מקור ותרגום רפי אילן השולחן המקשן אליו עד שרטיינברג
55	שני שירי ילדים רבקה באסמן בך-חחים
56	מאצ'י בכינור, מיכל בתוף יאיר קידר
58	ארון הספרים היהודי אסף גלאי
60	היהדות שבת לטל אביב חנה עמית ובני מר
62	ביסלה - געקֿאכטע בעיגל חנה עמית

בשער: "וועאס וועל איך טאן?"
(=מה עשה? ; רישום במחברתו של יוסל ברגנר בן השבע)
על התערוכה "ציורי ילדים"
ראו בעמ' 18-19
ב Webseite המלומדים לဓבורה
"ילדות" וכן בעמ' 43 מופיעה
כרכישת של פירים לילדים בידיש
המצויים ביום שוק. באדיבות
ספריית "יונג יידיש"

ער קוקט ווי א האן אין בני אדם -
א ינגעלע פון די ציש"א שוולן
(=הוא מבית כמו תרגול בבני
אדם - ילד מabit הספר של
ציש"א). מחרך: "הנטוונט", ורשה,
11 באוקטובר 1929



שור: בני מר
שורות אשנה: חנה עמית

מערכות:

דוד אסף

חיבם באר

아버ן הולצמן

아버ם נורברשטיין

יעזוב גרבּי; נעמי מורג

דבום: ארט פלוס ירושלים

דאיל המערכת:

dafkeyiddish@yahoo.com

יצא לאור על יד'

בית שלום עליכם

רח' י"ד ברקוביץ 4

ת"ד 16241

תל אביב 61162

טל' 03-6956513

פקס 03-6910504

sholemal@zahav.net.il

בשתיוך עם האכן לחקר חולדות

הדוות פולין, אוניברסיטת תל-אביב

ה泫ה: הוציאת מאגנס, ת"ד 39099

ירושלים 91390

טל' 02 6586659 Fax 02 5660341

www.magnespress.co.il

© כל הזכויות שמורות לדוקא"

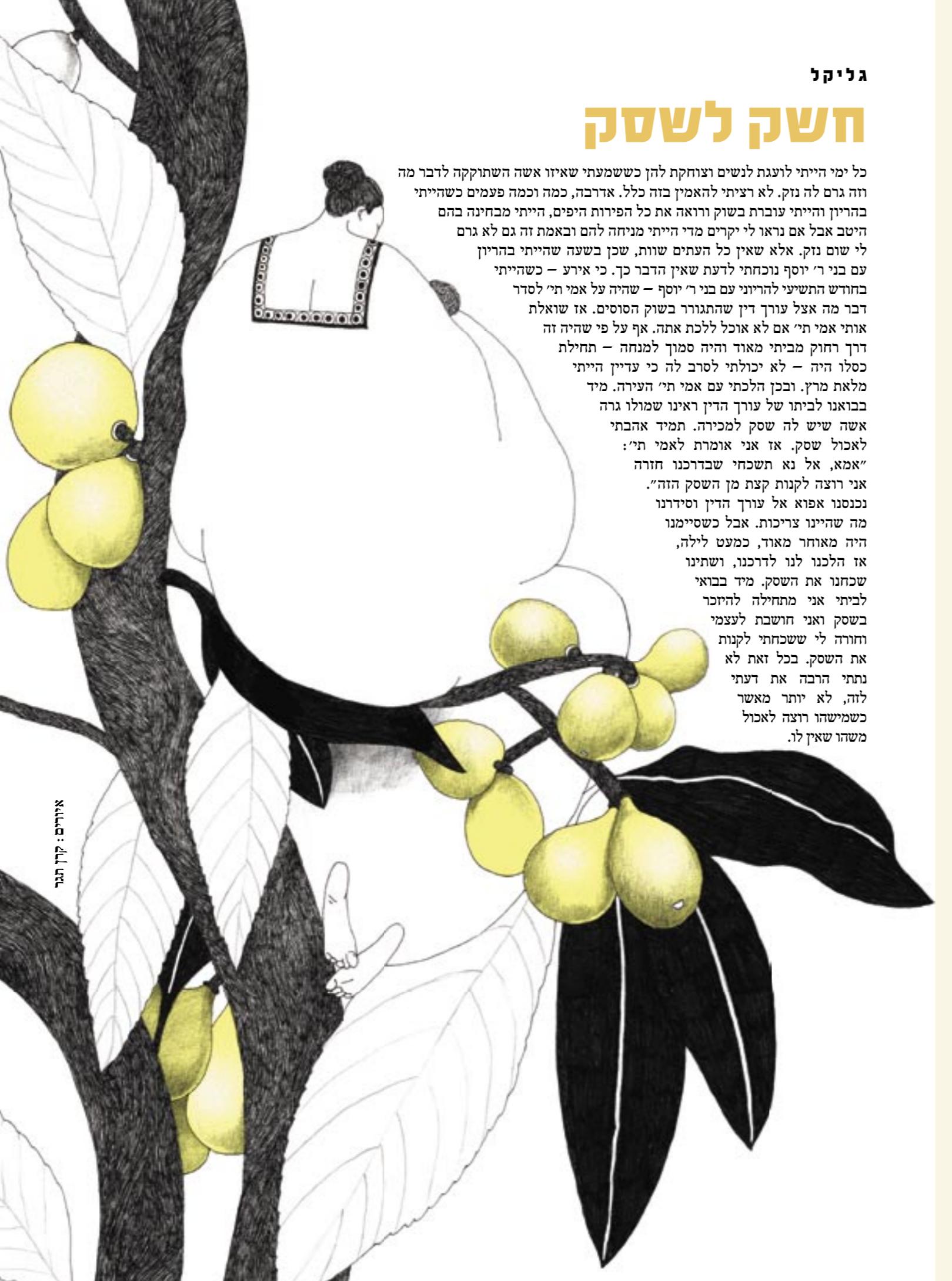
גיליון 2,طبת תשס"ז, נואר 2007



חַשְׁק לְשָׁק

כל ימי הייתה לוונגה לנשים וצוחקת להן כמשמעותי שאיוו אשה השותוקה לדבר מה זה גורם לה נזק. לא רציתי להאמין בזה כלל. אדרבה, כמה וכמה פעמים כשהייתי בהרין והייתי עוברת בשוק וראתה את כל הפירות היפים, הייתה מבחןיה בהם היט באבל אם נראו לי קרים מדוי מניהם להם ובאמת זה גם לא גרם לי שום נזק. אלא שאין כל העתים שווה, שכן בשעה שהייתי בהרין עם בני ר' יוסף נוכחותי לדעת שאין הדבר כך. כי אירע – כשהייתי בחודש החמשיע להרינו עס בעני ר' יוסף – שהיה על אמי תי' לסדר דבר מה אצל עורך דין שהתגורר בשוק הסוסים. אז שואלה אותה אמי תי' אם לא אוכל ללכת אתה. אף על פי שהיה זהה דרך רחוק מביתו מאד והיה סמוך למנחה – תחילת כסלו היה – לא יכולתי לסרב לה כי עידין היה מלאת מרץ. ובכן הלכתי על עורך הדין ואינו שמולו גרה בכוונו לבתו של עורך הדין והוא שמלו גרה Ashe she shish la shak lemcorda. Hamid haebti: לאכול השק. או אני אומרת לאמי תי': "אם, אל נא תשכח שבדרכנו חורה נכננו אפוא אל עורך הדין וסידרנו מה שהינו צרכות. אבל כשיסימנו היה מאוחר מאד, כמעטليلו, אז הילכנו לנו לדררכנו, ושתיננו שכחנו את השק. מיד בבואי לביתי אני מתחילה להזכיר בשק ואני חשבתי לעצמי וחורה לי ששכחתי קנות את השק. בכל זאת לא נתה הרבה את דעתיה להה, לא יותר מאשר שימושו רוצה לאכול משחו שאין לנו.

א. יהודית: ג'ליקל



ואחריה את מועד לידהה [כאן] בק' הק המבורג, שאמי הכרה והחפירה הביאה אותו לעולם בעורתו ורחמיו של האל הגודול (...) נולחת בamburg אבל כאשר שמעתי מהורי היקרים גם אנשים אחרים, עדין לא הייתה בת ג' שנים שקיבלו כל היהודים צו גירוש מהבורג ונאלצו قولם לעבר לאלטונה (...). זה היה בילדותי. הייתה בת עשר שנים לערך שניהם כשלחם השודר עם המלך של דענימיך ירום הדר. אני יכול לומר מהו חידושים ובים מפני שהוא קרה בילדותי וכילדה היה עלי לשבת ב"חדר" (עמ' 45-49).

לשנים הפורטטיביות, לשנות ילדותה, חינוכה והתבגרותה – נושא שנחשב מאיו "וידיומים" של זאן זאק וסו לב

לביה של האוטוביוגרפיה – אין כמעט זכר. אחת מטרותיה

של ג'ליקל בחיבורה היא שלידה יידעו "מאילו" אנשים

אתם באים". היא מעלה את דמיות אבותה וקורותיהם,

סוקרת בדרך סדרה ומפורטת את בני משפחתה בעלייה, וכן

משלמה כזה את מטען המידע הייחודי הבסיסי שברצוניה

להעניק לילדיה. ג'ליקל גם מתעכבת על יסוד קהילתתה ועל

פרקים בראשית חולdotih. לעיתים מהויה ילדותה נקודת

זינוק לתיאור דמיות מופת בחיה. כך היא מתארת את

سبטה:

... לאחר זה קרה שהוילנאים ברחו מפולין ורבים הגיעו להמבורג והיתה להם מחלה מידבקה. באותו הזמן לא היה הקדרש או בתים אחרים שהיה אפשר להשכיב בהם חולדים, או שכבו אצלם בעליית הגג בוודאי י' חולדים שאבי וצ'ל'dag לכלכלם. קצת מהם הגיעו, קצת מהם נפטרו. גם אני ואחותי עלקלי היה שכבנו בהריאו, באotta העת חולות במחללה הזאת. סבתה החסידה ע"ה ביקרה אצלם כל החולים ודאגה שאיש מהם לא יסבול ממחלה. הגם שאבי ואמי לא הסכימו לכך, היא לא נתנה שימנעו זאת ממנה והיתה עולה בכל יום ג' או ד' פעמיים לעליית הגג אל החולים. לבסוף חלה גם היא ושכבה חוליה י' ימים, אחר כך נפטרה בשם טוב ובשביכה טובה. היא הייתה אז בת ע"ד שנים, אבל עידין ערנית כאילו הייתה בת ארבעים (עמ' 77).

אין את מסבירה את התעלמותה של ג'ליקל מילדותה? התעלמותה של ג'ליקל עצמה, בזיכרונותה המועטות על ילדותה והחברותה, מעידה על חשיבותן המוחלטת של שנים אלה בעיניה. קרוב לוודאי שהיא נתנה בכך ביטוי למודעותה, בפרק זה של חייה, הן לשיכורתה המוחלטת למשפה ולקלילה הן לתלותה המכרצה בהן בטרם התגבש בתור אישיות בעלת יהוד ותודעה עצמית. צרך גם לזכור כי הילדות בהםים היהת קקרה ביותר. ג'ליקל התארסה בת 12, נישאה בת 14 והיתה אם לילד בהיותה בת 15. רק מתיאור הקורות אותה אחרי חתונתה מתחיל להישמען קול ה"אני" שלה, העobar בהדרגה מן המודוס הסביל לפועל, ורק בסיפורו יציאתה עם בעלה ובתוכם התינוקת מבית הוריה לבית משלחם הוא עולח צולול ובוטה. מאז אין הוא נחלש עוד גם בעקבות החלפותו בלשון "אנחנו" בהצעותיה על הישות הזוגית שלה ושל בעלה.

ומה באשר לתיאור ילדותם של ילדים? גם ילדותם של ילדים. אין אנו יודעים היכן למדו, מה אכלו, מה לבשו, بما שיחקו, מה הרגשו והוו. לעומת זאת אנו שומעים למה מייעדת האם את ילדיה בכבודותם. בעלי הראש ללימוד היו למדנים, המוכשרים למסחר עוסקו במסחר. כבר בהיותו במעיה מתיחסת ג'ליקל לבנה כאיל מבורג: "אשר הייתה בהרין עם בני ר' יוסף", בכיכול אין ילדות.

באחד העיתונים נכתב שג'ליקל היה האב הטיפוס של היידיש מאמע. האם ראיית יידיש מאמע שלא מזכירה את נגידיה? איןנו יודעים דבר וחצי דבר עליהם. רק בזקנותה מתארת ג'ליקל את שהותה אצלם במצרים ואבל כך היא מזכירה את נסודה הגדול בקרבתה.

אייפה הילד

חנה עמית

בשנה החולפת יצאה לאור המהדורה המוערת של "ג'ליקל – זיכרונות 1691-1719" בתרגום פרופ' חוה טורניאנסקי. איך חופשה ג'ליקל מהអmel את תור הילדות? שיחה עם המהדרה והמתורגמת

ג'ליקל נולדה בהמבורג ב-1645 והחלה
לכתב ספרה בהיותה כבת 45, גיל מופלג למדי בימים ההם. מאחוריה היו ילדותה והחברותה, לדייה 14 ילדייה, מות שניים מהם בגיל רך, גידולם וחינוכם של הנזירים, אירוסיהם ונישואיהם של חי אלמנות. לאירועים אלה, שהתרחשו בחוג המשפחה המוצמצמת, הצטרפו אירופאים שהתרחשו במעגלים גדולים יותר – בקרוב המשפחה המורחכת, בקהילה שלה בחברה היהודייה כולה.

זכרונותיה של ג'ליקל ראו אור לראשונה לפני מאה ועשר שנים, ובשנת 1929 פורסם תרגום החלקי לעברית בידי אלכסנדר זיסקינד רביבוכין (או"ר). יותר מעשרים שנה לאחר מכן פروف' חוה טורניאנסקי על תרגום מחדש הזכרונות וההדרותם.

כיצד תפשה ג'ליקל את ילדותה?
ג'ליקל מזכירה כמה פעמים את ילדותה, אולם ההרגשה היא כמעט לא נוכחתה. בחוונה של לא הייתה שם ("בילדת היא עלי לשבת ב'חדר'...") ג'ליקל אינה מעבירה את חוותה האישית אלא את מה ששמעה ברבות הימים:
... היה מתאים ביותר שattach את מלודיה. לדייה היה כמו דומה לי בשנת ת"ז [1937] זים מרים ובאים מהחברה טעה



סודות מן ה"חדר"

דוד אסף

**רק לאחר
שה"חדר"
החל לאבּ
את בילדותו,
בתחלת המאה
העشرים, אפשר
היא להתחילה
להתגעגע עליו,
כמו שעשה
מאرك ורשבסקי
בשיר האל"פֿ –
ביה!**

פרופ' דוד אסף הוא ראש
ההוג לחולות עם ישראל
באוניברסיטת תל אביב

שיר אחד מאוצר ספרות יידיש נהפר

כמעט בן לילה לסמל החינוך היהודי-המסורתית בפרט, ולהוויה היהודית במזרחה אירופה בכלל: בשנת 1901 נדפס בורושה ספרו של מאrk נֶרְשֶׁבָּסִקי, "יִדִּישׁ פָּאַלְקְסִילִידְעָר מיט נְאָטָן" (=שירי עם יהודים עם תווים) ובו הופיעו, לראשונה בדפוס, מלות "דער אלֻפּ-בֵּית" ותוווי, השיר המוכר יותר במלות הפתיחה שלו "אוֹרְפָּן פַּרְיעָטְשִׁיק". מי אינו מכיר את השיר הזה על לחנו המתוק מדבר, שאות גיגינו המקורית ביידיש או בתרגום לעברית? השיר, שאת גיגינו שרם עד היום "ידי" "חדר" חדרים, משمر בתוכו יסודות אורתנטיים של דרך הלימוד שלא השתנתה מאות שנים, אך כמה מתנו קראו את מלותיו עד סופן וכמה מתנו עמדו על משמעותן? הַפְּרִיאַפְּצִיךְ, אֲגָבּ, הוּא תָּנוֹר שְׂכָמוֹתָיו היו כבטים רכים בזרחה אירופה (מקור המלה בלשונתו הילובית; בפולנית *przyjciecik*). הוא נבנה מבנים או מבנים מיעוזות, הוסק בעיצים ושימוש לבישול ולחימום. כסיהה חח די אפשר היה לאחנן כל מטבח על מדפיו, וארק לישון עליו או לציו.

כותרת ספרו של ורשבסקי עשויה להטעות. אין זו אנטולוגיה של שירים שמחברים אלמוני, אלא מאrk ורשבסקי (1848-1807) הוא שמחבר את כולם ב"סגןון" שיר ע. ורשבסקי, יליד אודסה, שבצעמו למד בחדר וקיבל חינוך מסורתי, לא היה משורר מקצוע. בבחורותו עבר ל"יטומיר שבובולין" ושם למד בכיתה המדרש לרובנים. ברכש השכלה כללית ביגנסיה ו עבר בהצלחה את בחינות הכניסה לאוניברסיטה. הוא למד משפטים באוניברסיטה קייב ולאחר מכן מכך פרנסט. ורשבסקי, דין, ניהל משרד קטען והוציא ממנו את פרנסתו. ורשבסקי, לא כולם האבו את שירי ורשבסקי, והבולט בהם היה יואל אנגל, שעסק אז במחקר המוסיקה היהודית העממית. בידיש ולינגנס מיד בפנסטר. הוא נהג לשיר אותו לפני חבריו, אך מי שגילה אותו, בקייב ובבעור האחורי של

בערב שכתי לישון בהגשה טבה ובמצב רוח טוב, אבל לאחר החוץ אחזו بي חבלו לידיה והיה עלי לשלווה לקרווא למילוות, וילדתי בן קטן. תכל כי שרו את הבשורה לבני זצ"ל והוא שמח שמחה גדולה כי שוב היה לו השם של הבחנתי שהצמידו חזק את ראשיהן וזה להה והסתדרו הרבה. לא רציתי להניח להז ובקשת לי לדעת מה העניין. לבסוף אמרו לי שכ' גוף וראשו של ההינוק מלאים כתמים חומיים. היו צריים לקרוב לי נר למיטתי כדי שאראה זאת. לא זו בלבד שהחטינוק היה מלא כתמים כאלה, הוא שככ' שם כמו ערים סמרטוטים ולא הניע לא יד ולא רגל כאילו ח"ז'ו תכל כי יצא נשמה ממו, ולא רצה לנוק או לפתח את פיו. גם בעלי צ"ל ראה זאת. הצערנו עד מאד. זה היה ביליל ד', וביום ה' של אחר מכאן היהת אמרה להיות ברית המילה, אבל לא ריאנו כל סיכוי לך ממשום שהילד הילך ונחלש מיום ליום. ובכן באה השבת, וביליל שבת אמן עשינו זכר, אבל לא חשנו שום הטבה אצל הילד.

במושאי שבת, כשהבעל זצ"ל עשה הבדלה, היהת אצלAMI תי'. אז אני אומרת לAMI תי': "AMI היראה, אני מבקשת מך, אמרי למשורתה השבת שלוי שתבוא אליו,

באה האשה והביה את השסק. ובכן ציווית על המטפלת של תינוק כזה, כי טumo חמוץ. ובכן ציווית על המטפלת של תינוק כזה, כי החיתוליו של התינוק ותשב עם התינוק ליד התנור ותمرا לו מעט מן השסק הרך על הפה. אף על פי שכ' העולם לעג' לי על השטוח שלוי, בכל זאת עמדתי על דעתך ונאלצ'ו לעשות כן". בו ברגע שהמטפלת מורהת מן השסק הרך על הפה של התינוק, פותח התינוק את הפה הקטן שלו בשקיקה כזאת כאילו רצה לבלוע הכל בבת אחת, וכך הוא מוציא ובולע בשקיקה את החלק הרך של שסק שלם, בעוד שלפני כן הרי לא רצה לפחות פeo, לא בשבי טלטפה של לב ולא בשבי תמייסת הסוכר שמכינים לתינוקות כדי למשוך אותם. לאחר זה נותנת לי המטפלת את התינוק במיטה שלחו הוא מטהילו לנוק כמו תינוק בן רבייעת שנה, ומאו ועד ברית המילה נעלמו כל הכתמים מגופו ומפניו מלבד כהן אחד שנשאר לו על הצד וגודלו כגדול עדשה רחבה, ולקרואת ברית המילה היה התינוק ברייא ושלם ותינוק יפה תואר שני מול במועד, והיתה ברית מילה מכובדת ביותר שלא הייתה כמותה בהמברוג זמן רב. ☺

מתוך: "גִּילְקָל - זִיכְרוֹנָה 1691-1719", תרגמה מידייש חוה טורניאנסקי, הוצאת מרכז שוז'ר, ירושלים 2006, עמ' 349-341.

הערה: שסק: במקור - וויפלן. זה סוג של שסק השונה במידיה מסוימת מן השסק המוכר לנו.



**במשך חודשים
שנים היה
ה"חדר" חוסך
בעל חיים
פרודוקסלי:
 مصدر אחד כולם
למדו או לומדים
בו; ומצד אחר,
היחס כלפיו
ספקני ומזולג**



מאנה כץ, ה"חדר" (אוסף
ד'אן נורמן, פריבורג)
האש אשר אלפי רוחות
זעף עמדו עליה לבבותה"

אותו דרך שימוש על ידי תרגום המקרא לשוננו... מלמדים בכל שבוע פסוקים אחדים מהחלפת הפרשא של אותו שבוע. אלא שלימוד זה מלא כל מילוליים, והמלמדים נגעו שמהא אחרת: מכיוון שהעברית מוגמת לשון הדיבור, ולשון העיונית-הפולנית המדוברת [=יידיש] לקויה היא עצמה ומלאה ביקורת חריפה, שכן חלק ניכר מן התרגומים היו בידיש טיעות דקדוקית, מן הכרה הוא שהשון העברית הנלמדת על עתיקה, אשר כבר לא הייתה מובנת אפילו למלמדים. סיכם זאת שלמה מימון, בן המאה ה-18, בזיכרונו:

... בוגר לילמוד עצמו, הרי לכל הפחות לקרא עברית לומדים שם [בחדר] כהוגן. ואולם לימוד הלשון העברית מזור הוא ביטור. את הדקדוק אין מלמדים בחדר, אלא התלמיד מsegel

התרגום לעברית, המוכר כל כך, נעשה בידי הסופר והעתונאי פסח קפלן (1870-1943), נספה בגיןו ביאליסטוק) והתפרסם לראשונה באודסה ב-1905, בספר "הוזמיר" שערך נח פינס. הנה נוסח התרגום (במזרצ'ת השנים הוכנסו בו כמו וכמה שינויים, אך אלו מצטטים מן המהדורה הראשונה):

יחיד: תְּקַרְבָּנִי, צָר וְחַמְפִים,
וְעַל הַפְּנֵי – אֲשֶׁר,
שֶׁם קָרְבֵּי אֶת פְּלִמְכִיר
מְלֵפֶד אַלְפִּבְּתִי.

מקולה: אֶת תּוֹתְתִּי, יְלִדי חַמְדָר,
שְׁמַעַן, זְכַרְנוּ נָא!
שְׁנָגָן, יְלִדִים, נְחוֹרוֹ:
קְמִץָּאָלָר – אָ.

יחיד: שִׁימֹו עַזִּין, הַטו אָזָן
אַל הַכְּתוּב פָּה,
מֵי שִׁקְרָא הַיְטָב עַבְרִית,
הַגָּל אָפָן לוֹ.

יחיד: הַהְעַתְּחָלוֹת פְּמִידָר קָשָׁות,
אֲחָר זָקָן קָאָד,
אֲשֶׁרִי מִשְׁלָמָד תּוֹרָה!
מַה לִיהְוֵד עָזָן?

ב"ספר הזמירות", שהופיע פסח קפלן בורשה ב-1913, נוספו שני הבטים האחרונים:

עַת פְּקִינָנוּ, אָף פְּבִינָנוּ
בְּאוֹתִיחָוֹת שֶׁם,
פְּרָאוּ, בְּמָה דְּמָעוֹת תּוֹן,
וּכְמָה נְחַלְּדָם.

וְעַת בְּגָלוֹת פְּשָׂא עַלְכָם,
אָף פְּאַחֲדוּ קָר,
בְּאוֹתִיחָוֹת אָז תְּבִקְשׁוּ
נְתָם מְפָלָץ.

ה חדר היה מושד הלימודים הראשונים והיסודי המשותף לכל ילדי ישראל, שיעיר עניינו היה בהקנתי כישורי קריאה (אך לא כתיבה) של האותיות העבריות. השלב הראשון בלימודים התמקד בשינוי טכני של צורת האותיות ובЋחרת שמותיהן וניקודן המשנה. וכן מורה "הרבי" (הוא המלמד) במחוון שבידו (טיפטל בידיש) על להו האותיות ומצווה על תלמידיו לקרוא בקול רם: קְמִץָּאָלָר – אָ (קראו: אָו); פְּתַחְאָלָר – אָ; צְרָה-אָלָר – אָ, וכיוצא בו, עד שתתחקנקה האותיות וצורתן בלב התלמידים.

אחר כך למדו הילדים לחבר הבורות, מילים ומשמעותם, וניסו גם להבינים. אלא שיטת ההוראה המסורתית הייתה מושנתה ומנתקת מהמצוות הדודלו-לשונית שרווח ילדים חיו בה. במציאות זו הייתה הידיש שפת התקשרות היומיומית, ואילו בעברית השתמשו אך ורק כ"לשון קודש". במלים אחרות, את לשון הקודש נגשו לידי ישראל רק בנסיבות הפלון הדותי: בתפילה או בקריאת התורה שבבית הכנסת, וכן בטקסים שונים בבית, כמו ברכת המזון, קידוש והבדלה, סדר פסח וכדומה.

קשה ומטפסים היו לימודי לשון הקודש. הקראיה הרוותה בחומש הייתה המיומנות העיקרית של תלמידים היו אמרוים להקנות לתלמידיהם. אך היה שרק תלמידי חכמים

בעיקר את יומנותו של רושבסקי, שייחס לשירו החדש את התואר "שרי עס", אף שהלחין אותם, לדעת אנגל, בסולמות בלתי יהודיים בעלי. בויכוח החורף, שהתנהל ברווסית בכתב העת "ווסחווד" ואחר כן גם בס' שבועון "דער יוד", השתתפו גם רושבסקי ושלומ'עליכם (ראו: מכתבים על המוסיקה היהודית מאת יואל אנגל, שלום רביבא, תל אביב תש"ב).

על כל פנים, הוויכוח על עמימותו של שיר החדר הוכרע מזמן. מאז נדפס לראשונה הוטתק השיר בעשרות מקומות, תרגום והושר בהזמנויות אין ספור, בעיבודים ובכיצועים שונים. נעימתו (שהונצחה למשל בסרטן של סטיבן שפילברג "רשימת שנידלר") מזווהה היום עם העירה היהודית במוורה, אירופה ועם "העולם היישן". אך מעבר למילims התמיימים, הרגשניות וספוגות הקסם, יש בו גם ביטוי לעמדה חדשה ביחס לחדר וلتפקידו ההיסטורי. הבה נעיין קודם כל בשיר בשלמותו – מקרא ותרגום:

אויפֿן פְּרִיפֿעַטְשִׁיך בְּרַעַנְט אַפְּיַעַל
אוֹן אַיְן שְׁטוּב אֵיזְהיִס,
אוֹן דָּעַרְ רְבִי לְעַרְנְט קְלִינְעָן קִינְדְּרָלְעָן
דָּעַם אַלְ-בִּית.

זַעַט זְשֻׁעָן, קִינְדְּרָלְעָן, גַּעַדְעַנְקָט זְשֻׁעָן, טַבְּיַעַרָּעָן
וּוֹאָס אַיְרְ לְעַרְנְט דָּא;
זָאָגְטְ זְשֻׁעָן נָאָך אַמָּאָל, אוֹן טְאָקָעְ נָאָך אַמָּאָל:
קְמִץָּאָלָר – אָ!

לְעַרְנְט, קִינְדְּרָעָן, מִיטְ גְּרוּיס חַשְׁקָן
אָזְוִי זָאָגְ אַיְךְ אַן;
וּוֹעֵר סְיוּעָט גִּיכָּרְ פְּלִין אַיְיךְ קַעְנָעָן עַבְרִי,
דָּעַרְ בָּאָקְוּמָט אַפְּאָן.

לְעַרְנְט, קִינְדְּרָעָן, הָאָט נִיטְ מְוֹרָא,
יַעֲדָרְ אָנָהִיבְ אֵיזְ שְׁוּעָרָן;
גַּלְיַלְעָן דָּעַרְ וּוֹאָס הָאָט גַּעַלְעַרְנְט תּוֹרָה
צִי דָאָרְקְ דָּעַרְ מַעְנְשָׁטָן נָאָךְ מַעְרָ ?

אַיְרְ וּוֹעַט, קִינְדְּרָעָן, עַלְטָעְרְ וּוֹעַרְן,
וּוֹעַט אַיְרְ אַלְיַיְן פְּאָאַשְׁטִין,
וּוֹפְלָ אַיְן דִּי אַוְתִּיְוָתְ לִיגְן טְרָעָן
אוֹן וּוֹפְלָ גְּעוּוֹיְן ...

אַזְ אַיְרְ וּוֹעַט, קִינְדְּרָעָן, דָעַם גָּלוֹת שְׁלַעַפְן,
אוֹיסְגַּעַמּוֹטְשַׁעַט זְיַן,
זָאָלָט אַיְרְ פְּלִין דִּי אַוְתִּיְוָתְ כּוֹחַ שְׁעַפְן,
קוֹקָט אַיְן זַיְיַ אַרְצִין !



מ"מ רושבסקי. "מעל דאשו
נצחיר הגדי הלבן"

יכלו לה. לאור האש הזאת עתידיים המוני ישראל לשאת בסבלותם, לעמודו באמנות ולהוסף לשיר. ורשבסקי הוסיף לשיר. כל העניינים היו תליות בו, באוותה קרבנ'זווית שעמד הפנטז. ורק שלום עלייכם ואה אהט לנפי הדוכיפת הזאת, שנתרפרפו לפטע פהאום בחלל אווירו של החדר, ומעל לראשו של מאיר מאירוביץ' ורשבסקי נצטירה בהירות דמותו של הגדי הלבן והחצ' סמל השיר העמי בישראאל ("דמויות קרובות", תרגום מידייש אברהם שלונגשטי, מהוורה חדשה, תל אביב תש"ג, עמ' 112-113).

החדר, שתואר בזיכרונות רבים מסיפור (גם בזיכרונו)e של שלום עלייכם) כמקום מהניק ועלוב, היה בשירו של ורשבסקי, ובדמיונות של השומעים והשרים, למוקם חמים והרמוני. דמותו הפתחית והナルגת של המלומד, שתואר בדרך כלל כסר וועף, חסר סבלנות חסר כשרון, שעשה מלאכתו כל אחריך ידע ועיניו רק לפרשתו הדוחקה, מקבלת ממד חדש בשיר. עתה חזר המלומד לתפקידו הרואוי – האיש שעלה שכמו מוטלת אחריות עצומה לגורלו של דור העתיד. המלומד הופך לאישיות חינוכית המנהילה לשלומיה, דור אחר דור, ערים בעלי כשר עמידה. שינויו של המלומד עצמו, חסר כישורי ועליבותו. אין פלא שהאימורה "אין מגלים סודות מן החדר" נקשרת לעונשים ולמלךות שקיבלו הילדים מן המלומדים, שאסרו עליהם לספר על כך להורייהם.

במאה ה-19 בראשית המאה העשורים הגיע לשיאו תהליך הדה-לגייטימציה של "החדר" ושל המלומד מן הסוג הישן. על רקע הביקורת המשכליית הגורפת על השיבחה של השכלה ותכנים, ההכרה הולכת וגוברת בחשיבותה של השכלה כללית וחינוך מודרני, על מוסדות לימוד חדשים שקדמו לבני החברה היהודית המסורתית: בת ספר משלטיים בשפת המדינה או "חדרים מתוקנים", שלימדו עברית בעברית, לצד החינוך היהודי הלامي השתוול להענין השכלה כללית נרחבת. החדר הישן הילך והצטמק; השלטון בروسיה באוטוריה דחקו את רגלו, הרים שכבך יצאו מגדרי המסורת משכו את ידיהם מננו, ורק אני המסורתי נצמדו אליו בכל כוחם, אויל כביטוי סמלי למאבק הסיציפי של הישן החדש.

לפי הערכה היו ברוסיה ובפולין בשנת 1897 כ-30 אלף

חדרים ובhem למדו כ-350 אלף תלמידים בני שלוש עד

שבעה (לרוב, בני שבע עד אחת-עשרה). ווכם היו

בני מעמדות כלכליים וחברתיים נמוכים, ועליהם יש להוסף את בני המשפחה האורתודוקסית העשירות

שנהנו מלמד פרטני בבית, ואת הבנות, שוכן לא למדו

ב"חדרים". הכמות הזאת נוראית רבה לאורה, אך יש

לזכור כי שנה זו, שבה נערך מפקד האוכלוסין בروسיה

הצארית, היו בה מעלה מחייב מילין יהודים. לשון

אחר, הנתונים הללו מציבים דוקא על מעבר הולך וגדל

של יהודים למסורות לימוד מודרניות אחרות.

מאיר ורשבסקי, שלום עלייכם ופסח פלן הלכו בענוריהם

ל"חדר", אך לא העלו על דעתם לשלווח את ילדייהם

לאוטו מוסד מישן שלא ידע להתאים את עצמו לתמורות

הזמן ולא יכול היה להעניק לבוגרי השכלה או הכשרה

מקצועית מודרנית. ועם זאת, במפנה המאות התשע-עשרה

והעשרותים קם גל רחום וחנן של נסטליגיה וגאגועים אל

העיריה המסורתית ואל מוסדותיה "היישנים". על גבי

גל זה נשאו החדר והמלמד לנפחים, המריאו אל על וזכו

להוקריה שמעולם לא הייתה מנת חלום במציאות.

וכך תיאר מרדינו המשורר איציק מאנגרא את המעדן שבו

שר ורשבסקי כת שיר האותיות לפני יידיין בביתו של

שלום עלייכם בקייב:

... שלום עלייכם ישב בענימס מעזומות וראה את אש הפירה

המבערת בחדר הקטן, הצר והחמים. הלא היא האש אשר אף

רוחות-זעף, ואלפי פורענויות קשות, עמדו עליה לכבותה, ולא

גם המלמדים לא זכו בדרך כלל להוקה הרואה למי

שאחראי על חינוכו של הדור הבא. תמהו ככל שיישמע

הדבר, אף שהיחס החובי המיוחד לחינוך ילדים מוטמע

לא התקיים פיקוח על תוכני הלימוד וסדרי ההוראה.

במשך מאות שנים היה החדר מוסד בעל קיום פרודוקטיבי:

מצד אחד, כל הבנים למדו או לומדים בו (כולל אביו של

הגער והמלמד); ומצד אחר, היחס כלפי ספקי ומזולג.

השיק למלמד עצמו, ועל כן לא שכן בדרך כלל בבניין

ציבורו אלא בדירות הפרטית. המלמד נאלץ אפוא למצוא,

את תלמידיו בכוחות עצמן, להחניף להוריהם ולזרוצם,

וכМОНОן להתדיין עם גובה שכר הלימוד ולגבותו במו

ידייו, וכדי בייזון וקץ.

שוק המלמדים היה פרוץ מז'ז ומעולם, וכל מי שרצה



דמותו הפתוחה והנלהעה של התלמיד מקובלת מהדר חדש בשיר. התלמיד חוור לחתפינו הראוי ונחפן לאישיות חינוכית החינוך لتלמידיה, דור אחר דור, ערכיס בעלי כשור עמידה



מאה שערים, 2005.
צילום: ליוניד פרדרול

קוביטקובסקי



קובוצת ילדים בדרך
אל החדר. הממונה על
איסוף הילדים מבתייהם
והבאתם לחדר כונה
"בעל-עד" (גלוית דורא,
קרקוב 1902)

שחרית

זרע



**זכרון מיום
הכניתה ליהדרי
בכ' תמוז
התשמ"ג, היום
שבו נגמר הנער
ונפשו נפגש
לראשונה עם
האל"ף-ביבית**

המקום המטיב את חותמו
הנצח על כל נער הוא "החדר", שבני
שליש נכנסים בו לכיתה א', ומשם עולים
מודר שנה כיתה ו' ועד כיתה ט, עד גיל הבר מצוחה, שבו הם



ר' אברהם יעקב טורנהיים
(הרב הקטן) ותלמידיו

משיבם, עוד חזון למועד; אלה ל' הזמן
ומה החועלת בדבר ? ומענה בפהם,
כי תמיד מצופים סיפורי ויכירנותין
בחוכמה וזן נסטלגי נסוק עליהם, ולמה
תחסוך אותם מאנו. ואכן כבר גמורתי
אומר, אך חיכית לוזדמנות להתחילה.
ובכowa אמרת לבלי, הנה הגיעו השעה
והחמן, ולא אהמתה במלאכה, וגם
תעוזבנים יום ומימים אעזבך,omid לחתמי
עטבי בידי, והחלותי לערכך רשות חוי
מה שאתי, ואין מוקדם ומהוחר.

שחרית חי

ויהי בהיות הבוקר של כי תמולו תשמ"ג
לפ"ק השכמתי קום, שהרי לא יכולתי
להירידם מרוב התרגשות ווגוד הרعش
שהקימהامي שתחיה בהכינה את העוגה
המוסרית בתהרגשות; בכל כמה רגעיהם
קפצתי מהמיטה לראות את התקדמות
העוגה אם טוביה היא, שלא יהסרו בה
ייפוי וחוץ ולא אהבביש מפני חבריו. ואמי
אמירה לי ברכות: הלא חסר שנייה תהייה
נשכח, זיכרונו המלווה את האדם עד
זקנתו. ואם תשאל מה נשנה יום
זה משאר הימים, עננה לך שבויים
זה נשפת נפש הנער עם "החדר"
בראשו; בו ייגמל הנער,
ובמלאות לו שלוש שנים מתחילה
ללמוד אותו את האל"ף-ביבית, ויום זה
קובע את המשך למידתו של הנער,
ובימים זה אבוי ואמו בוכים ומחננים
לפני המקומות שיכניס בלב בנים הקטן
רצון ושםחה לעובdotו יתרבון ולא
ייגע חס וחלילה מעין הרע ברוחניות
ובגשניות. ולא בכדי תיקנו כל מיני
תקנות להורים ולנער, השיכות ליום
זה.

כשבעה ימים לפני היום המיחול
מושיבים על יד הנער איש עתי הנקרה
"משנן" (וואס מיזורת מיט אים),
וזו עבדותו בקדושים, לשון עם הנער את
האל"ף-ביבית וסדר הפסוקים השיניך
ליום זה, כי ישיגע הנער ליום שבו
למד אל"ף-ביבית לנני הרב ולפני
ההורים ולפניהם כל חבריו הכיתה, אסורה
שייעול מורה ואימתה עליו וצריך שהיה
ורגיל בעבודה. המשנן מלמד אותו
גם את משמעות היום הגדול, וכל זה
"יעשה ב"שטיבעל" (=חדר קטן),
שלא עללה רעש מן הילדים המשחכים
באולם, והוא מופרד מן החדר הגדול
ברפנונו עץ ישנות ובדלת רועווה
בימין הדלת יצאת פיסת עץ כמיין שנ,
ועליה עומדת ה"טשיניק" (=קומקום)
תה, והמשנן לוגם כפעם בפעם, שלא
יהא גורנו צורך, ומפעם לפעם הוא
מכבדני להכניס את קוביות הסוכר
لتוכו – סימן שידעתית יפה, ואחת חיבת
הוא. מאחריו הטשיניק היה המשנן
מחביא את ה"צוקער-קאנדל" (=סוכר
גבישי), שבעזרתו הוא מכורין את
הנער שלא תיפול עליי תרדה. ואני
כל הזמן הנקבי מתבכט לעבר פינת יקר
זוו, החביבה מאד על החברים. אחרי
השינון היו הם בודקים כמה קוביות
הצלחת לקלב, לדע אם עללה לימודך

נכנסים לישיבה. אין מי שלא שומר בו
זכרונות מאג, מי מרים מטעם המקל של
הרבי –ומי ונעים, מרוב "צוקערעלר"
(=טוכריות) ותענגונים ב"חדר"; מי בחירות
ומי בגעגועים.
וכאשר נברקשתי להעלות זיכרון לילות
לא היה הcker קורא בדבר, כי
תמיד היה זו חפצית לכתחוב את זיכרונות
ילדותי, ובפרט שחברי וידי, שאטם אני
מטרוע ומעלה תמנות ילדות, נעורת
התברגורה מהימים ההם, אמורים ליל
תמיד: חיבת לה כוכבם. ואני לנטמות

הקטן והיפה, אשר בנה במז דיו כדי
מעלים אותו על השולחן ברוב פאר
והדור, וכל הילדים משבחים את העוגה
היפה, העשויה בטוב טעם, והרבבי קורא
כל תיבה והטבה שעליה והנער אחורי.

לאחר הקראה פורס אני את הטорт
בספר בני הכתה, והחתן מחלק
בsmouthה. זוכר אני עד היום ילד אחד
שהיה מציקני, ובהגעתו תורו לקלב את
מנתו השבתי לו מנה אחת אפיים, וננתני
בידיו את קצחה העוגה (אקריטישיק),
הקטן והשרה.

עד מרהה יאזור כל חברי החדשים
במחלן אני בתוךן, מפוזים ומיכרים
בכל עוז, ואחר כך מתחילה למדוד
חומרש "ויקרא" שמדובר בו במעשה
הקורבנות, לרמזו שכיראו טהורים
ויעסקו בטהורים. וכماן ואילך זה
הקטן גדול היה, והרבבי מכיר "א נינער
יינגל אין חדר". אמי פורשת ובוכה,
ואני פורש ובוכה מרוב התרגשות.
ואז בא אבי ומרם אotti על כתפיו
והתלמידים והרבבי שרים "תורת ה'
תמיימה משיבת נפש", וממשיכים
בדבש בשבח התורה והברכות לוחץ את
הרבש בלשונו, לאלאו שהဟורה מתוקה
בדבש ונופת צופים.

שהיה מלמד ילדים קטנים וזה מפני
שיגע לגובה הנערים ולא יתקשו
בקראיה, כי גם את אומנות הנגינה
ידע. ואני היטב התקשתי בביבתי האות
חיה"ת כראוי, והוא היה חזרה לאלא",
וכן עשה כמה פעמים.

כל זה קרה לפנוי, העומדת בקרן
וחזרותיו; עיניו היו שחורות כעורב
חרישית בלבה, שאגדל להיות תלמיד
חכם. כאשר באתי לזרע שלפני בכוי,
לקחני הרבי וליטפוי ליטוף אבוי
וירג'ן הירושלמי, העשוי פרות
לヵוטשעמ"ר הירושלמי, העשוי פרות
על ראשו הרמלקה הלבנה. לבשו
כל רכב בכגדיו. את הרמלקה עטר
ב"קוטשעמ"ר הירושלמי, העשוי פרות
עצים (הירושלמי חבשו אותו בעיר
בחורף), שנראה על ראשו כמוין כתר.
אנוע היה וחכם במעשי, יקר וחביב,
וירד על קבל כל נער ביום שמחתו
בחביבות ובורך, שלא תיפול עליו
ולשםחת אמי, אשר כל כולה רותה
נחת רוח מנני. עוד מופיע על הלוח
ההציג. ערך א"ב תש"ק – סדר אל"ף-ביבית
הרב ר' אברהם יעקב טורנהיים היה
תלמיד חכם גדול, שקדן בתורה כל
ימיו, ובכל זאת לא גבה לבו והיה
忞יטיבי הנרות מדי ערבת שבת
ב"אונגאַריעש שלול". זו מלאת
מחשבת, לדס' בזון את ה"שבת"
לוקס", המשלשלת מן התקאה
כונברשת. עשרה קנים היו יוצאים לה
מהשורדה האמצעית, ומכל קן וקן
בבית קיבול ובכו קערה קטנה מזוכנית,
ופתיליה מושחלים מלמטה לעללה
ומלאים שמן זיך זיך, וצריך ליהר
של תא הפתילה ארכוחה מרד ולא
קצתה מדרי. וואת היתה עבוזות בקדושים,
בדרכם של נקי הדעת בירושלים
הurosים מלאכם בלהט ובלא שום
שכר. מופנס היה ולא התעורר בענייני
ציבור; פיקח היה ותמים ואיש אמת,
ושימוש כמלמד דודקי יותר מוביל
שנים. הוא היה אומר: למה נקרא
שמו "שטענן", מפני שיש לו שתירות
עןן קצotta, אחד לדלקות
ואהדר לטוף. הרבה תוכן ומשמעות
יש באמרה שנונה זו שהיה הרב
מקיים בעצמו, כי תמיד אחרי שהכח
כלות, מיד היה מלטף את לחי הנער
במתיקות. כך חינך אותו בתקיפות אך
ברוך, ומובן מאיו שההמה תורה
בנו רושם עז.

ראשית בינה

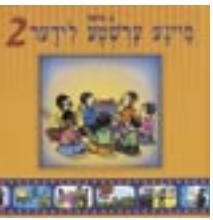
אך דרכתי עם הרוי על מפתח ה"חדר"
ומיד קם ה"רבילע" מלוא קומו
ולקחני בשמה מידי ההורם, הוшибני
על ברכבי ותיקת התחיל בלילה
האל"ף-ביבית. הוא קרא בדקדוק רב,
ליימדני להבדיל בין א' לע', בין ח' לכ',
בין ט' לת', והשיג להנחותינו לקרות
מלעיל ומלרע, ודgesch חזק ורפה, ועל כן
היה קשה מאד לצלוח במהירות את
"לוח האל"ף-ביבית" שעיל הסטנדרט

יפה. ומצדה המני של הדלת יצא כמן
ו, ועליו היה תלווי ה"שטענן" (=מקל),
לומר לך: בני, יש גם זה אם תתנצל
בלי מודע חיללה וחס...

**יצאנו אני,
אבי ואומי אל
היהדרי, וכן
החולנות הביטו
השכנים בקנאה
בעלם החמודות
המודבל כחthon
בימים חופתו,
והריעפו עלי
איחולים לבבים
וחפילות חממות,
שהזוכה לגודל
ביראת שמים
ובחשק התורה**



"שלא אהבביש מפני חבריו", ילדים במאה שערים. צילום: ליוניד פדרול-קביטקובסקי



יג

מה יעשה ענקלה כשיגדל?



טובות). הוא ידרש מתחת להופה: "שרה-לעס חתן וועט צו דער הופה דרשענען" (=חתנה של שרה'לה ישא דרשה בחופה), ואף יפסוק הכללה: "שרה-לעס חתן וועט קענען פסקענען שאלות" (=חתנה של שרה'לה יידע לפסוק הכללה).

והבטה? היא מצורה להיות "אַ גוטע און אַ פָּרוּמָע" (=טובה ויראת שמים), וכן "אַ שִׁינְגָּע עַרְלָעֵכָע מָוִיד" (=נעරת הגינה), תיאור המשקר את אידייל האצניות. הכת בשיריה הערש נודעה לעסוק במלאת כפים – "נייען... העטן... טרטיקן" (=חפירה רקמה וסרגה) ולקרוא בספרות דתית עממית, המכונה בשיריה הערש "שינייע ביכעליך".

המעבר החדר מינקות לבגורות מתבטאת כך בשיר: "פֶּן דִּינְעַ קְלִיְּעַ וַיְנְדִּיעַלְעַךְ" (=חיתולין הקטנים / יהפכו לקרינולינות). בין השיטין עליה במרומז גם המהות הנשית הלא מוממשת: "וועט זיין גַּעֲלָאָן אוּפְּרָה" (=באלן / וועט טאנצן אין די זאלן) (=תהיי מזמנת לישפין / חחליי באולםות וריקודים) כמו גם "זריסט מאן מיט דין קְלִיְּדָעַלְעַ אַ ווֹינְט... דו וועט זיין אַ מָּאָלָּא דָּאָמְלָעַלְעַ" (=תחרשי בשמלתק... תהיי גברת).

האם ליד העריסה רואה בעיני רוחה את ביקורי הצפוי של השדכן: "פֶּאָטָעַר אַ מְוֻטָּר אַ פְּרִיעַן פְּנִים / ווֹעַלְן דִּין שְׂדָכִים. וַיְעַטְּ מַעַן שְׂדָכִים קָאָטָוּעַס טְרִיבִּין / וועט מען אַסְעַלְעַן הַנְּאָם שְׂרִיבִּן" (=אבא ואמא בפניהם שםחים / מסביב מתרוצצים השדכנים. / יתבדרו השדכנים / יכתבו ליסוליה תנאים). ביקורי של השדכן נקשר עם ספורות ממן: "סְעוּלָן קְוּמָעַן דִּין שְׂדָכִים / אַ קְוּק טָאָן אוּפְּרָה דִּין פְּנִים / טוֹיְנְטָעַר טְאָלָעַר וועט מען צְיַילָן אוּפְּרָן טִישׁ" (יבואו השדכנים / יביתו בר' בפניהם / אלפי טאלר יספרו על השולחן).

שיר ערש אחר כורך את הממון הנכסף ואת השידוך המוצלח עם למדנות: "מְשַׁהְלָעַ וועט קענען האַלְטָן אַ דָּרְשָׁה / דִּי דָרְשָׁה וועט זיך הערין האַלְטָן דָּרְעַר גְּאַנְצָעַר וועטל / מְשַׁהְלָעַ וועט קְאַרְדִּינְעַן אַ פְּלָעַ גְּעַלְט, אַ פְּלָעַ גְּעַלְט / אַ פְּלָעַ לשאת דרשה / כּוֹלָם יְשֻׁמָּה / מְשַׁהְלָה יְרוּחָה המון כָּסֶף / המון נְדוּנִיה). גם הכללה-הנתינוק

היעד השני בברכת ברית המילה ופדיין הבן מוצב בשיריה הערש הן לבן הן לקצוב נדוניה נכבדת לחתן בן תורה שישיב על שולחנה (קעסען). משלהע וועט מען צו דער הופה פְּרִין" (=את משה'לה יוביילו להופה); או – "דָּרְעַר טָאָטָע מַיט דָּרְעַר מַאמָּע וועלן דערלעבן / שרה-לעס צו דער הופה צו פְּרִין" (=אמא ואבא ייכו להוביל); או – "צְדָקָה תְּנִזְנִין אוּתְּקָה שְׁהִלְדָּא יְגַרְוּם צְעַר לְאִיש – עַר וועט קִינְעַם נִיט דְּרַעְצְרָנְעַן". האם קוראת לבנה נוקב בגיל הרצוי לנישואין הבנות:

לפרקן וכצדיק עתר מעשן טובים. לימוד תורה ויראת שמים הם הימד הראשון והנעלם המוצב בתינוק. שר הערש הנפוץ בידיש "אונטער אַנְקָעַלְעַס וועט צו דער הופה עינקלה", קובע במפורש: "וועָס אַי דִּי בענטע סְהָרָה? / דָּאַס קִינְד וועט לעערן תּוֹרָה" (=מה מיטיב השורה? / הילד למד תורה, בנוסחיו השונים של השר עומר הגדי הסוחר כנגד הליד הלומד תורה ובמבחן את העדרפה בمزורה ארופא. שירי הערש בידיש ממשימים כל דידקטטי חשוב להנחלת ערכיהם. הם מצבים לילדים שעירים של שלושה יעדים יהודים מסורתיים, המפורטים בברכה שנאמרת בברית המילה ובפדיון הבן: "כְּשֶׁמְנָכֵן לְבִרְית (פְּדִיּוֹן) כִּנְסֵן זֶה וועט ער שְׂרִיבָן" (=ילמד תורה / וועט ער שְׂרִיבָן). שיר הערש מציב תלמיד חכם / תלמיד חכם בעל מעלה את ה"חדר" כתנהנה ראשונה במסלול רואה אותו כתלמיד חכם, כתהן שהגיע

יג



הצירום מטור "מנין ביכל", מקרה לכיתה אל"ף. 1941. באידובות דן שלזינגר

ולפתוחה בפנים את שעיגן עדן: "אוןדו, מניין ליב קינד, מיט דינען צדקה זאלסט זיך מיען / דין טאטן פון הגהנים אַרְוִיסְצּוּזְעַן" (=וְאַתָּה, ילדי האהוב, בצדקתו תשתרל / את אביך מן הגהנים לחלץ); "די טיןן גַּן-עדן וועלן אַקְנְשְׁטִין / אוּקְוּן וועלן עינער וועלט אַרְפָּאָן גַּין / דו וועט דָּאָך זַיְן אַ פְּרָוּמָע זַיְן אַ פְּרָוּמָע וועט מען זַיְן: לאָט אַיְנָן דָּעַם צְדִיקָס מּוֹטָעָר!" (=שערין גן העון היינו פתוחים / כשלעלום הבא אַצְטָר לכלכת. / אתה הר' תהיה ירא שמיים וטוב / لكن יאמרו: הכנסו את amo של הצדיק). שלוש המטרות – תורה, חופה ומעשים טובים – שהוזכero לפני העולל הבא בבריתו של אברהם אבינו, המשיכו להדחד באוזניו בשיריה הערש ששמעו בינותו, ואחר כך – בשירים שהושרו לאחיו הקטנים. משן דורות, עד לימי ההשכלה ולאידיאלים החלוניים שבכונפה, ידע אףօריא ענקלה מה יעשה כשיגדל.

מקורות השירים: שאל גינזבורג ופסח מארעך, יידיש; פֿאַלְקְסְלִידָעָר אַיִן רְוָלָאנְד, פֿאַרְבּוֹרָג 1901; יְלִיְּה, יְדִישָׁע פֿאַלְקְסְלִידָעָר מִיט 1957; יְלִיְּה קְיֻלְגָּאָפּ, לְדָעָר זְאַמְּלָבָּרְךּ פֶּאָר דָּעָר; יְדִישָׁע שְׁוֹלָאָן פֶּאַמְּלָעָן, ברלין 1914; יְלִיְּה כָּהָן, עורך, יְדִישָׁע פֶּאַלְקָאָר, יְלִיְּה 1938; יְדִישָׁע צָרָק כִּדְיֻשְׁוָלְלָה תְּשִׁלְבָּה, יְדִישָׁע עַמִּים, עורך, מגליה, מחקר המרכז לחקר הפולקלור, ירושלים תש"ב



ציורי ילדים



בְּעָרֵן בא 1 טִיש
בְּעָרֵן עַסְנָן פָּזָן 2 פָּזָן טַעַלְעָר
בְּעָרְעָלָע עַסְט פָּזָן אַפָּלָן טַעַלְעָר

מחברת הציורים הראשונה של
הצייר יוסל ברגנר נשמרה על ידי אביו,
המשורר מלך ראויטש, שאסף באופן
כפייתי כל פיסת נייר. המחברת הלהקה
על מלך ראויטש מדירת גג בבית דירות
לканדה ולבסוף לישראל. רק כאן היא
הוראה לידי יוסל ומשמשת הוכחה שהוחרה
לבן שמאז ומעולם רצתה להיות צייר.
מושאים שהופיעו באותו שרכוטי עיפרן
מגיל שבע שבו וצצו במשך השנים
ביצירתו של יוסל. כך הליצן, כך הדמות
שבחלון, כך הקריאה הנואשת מפי אשה
למראה גופת גבר מבותרת על ידי רקבת
"וועאס וועל איך טאן?" – מה עשה.
שאלה זו אינה חדרה להציג לjosel מול כל
רעות העבר וההווה והוא שב ונודש לה
בציורי.
לפני כשנה החליט יוסל, שלא מכבר מלאו
לו 86, להפוך את רישומי הילדות בעיפרן
لتמונות שמן נאמנוות למקורה. עבודות
אליה, ובצדן רישומי הילדות המקוריים,
הוצגו לאחרונה בגליה דן בתל אביב.
רות בונדי כתבה על הרקע לתערוכה
בקטלוג הנלווה אליה.

במהלך הכננת חוברת "דווקא" נפלו
עינינו על המקרה "מפני יידיש ביכל"
מאית יעקב פאץ' (הנזכר גם במאמרו של
 יצחק לודן בחברת), שהופיעה בה-1929
בBORSHA. והנה שם – ציור של שלושת
הדורבים שנשוער לתרגול כתיבת וספרה
(למטה משמאלו). יש לשער כי ציור זה
במקרה מצא חן כל כך בעיני יוסל הקטן,
עד שחוור והעתיקו למחברת (מיימין). שם
גם כתוב למטה כמו בתרגיל: 3 בערן עסן
בא 1 טיש (3) דובים אוכלים ליד שלו חן
(1), ולא כפי שפעינה יוסל בעז ציור השמן
המאוחר – 3 בערן עסן באראשט (3) דובים
אוכלים בורשת(...)

העורכים



שבתachelתו מכדים בו כולם, ובസופו הוא מוצא בבית את אמו

החללה ללא רוח חיים.
סיפורה השני של ברוכות, "נאך דער אַרבעט" ("דער יוד" 1899), מתאר שתי אחיות, הבכורה בת שלוש-עשרה והצעירה בת עשר, העובdot ב'פֿאָבריך' (=מפעל) לייצור בגדים. האב נעלם באמריקה; האם כובשת ומנקה בכתי משפחות אמידות, ובலילות היא כובשת ומתקנת בגדים. לאחר העבודה אחריות הילודות על כל עבודות הבית ועל הטיפול באחיהן הקטן. הסיפור מלווה את השתים מתום יום עבודהן ב'פֿאָבריך' וווקב אחריהן מלכתן הביתה עד שוכן לישון.

בסייעתה של ברכותה של "עתעלע" ("עדער פרײַנד", 1903),
הגבורה היא ילדה המתגוררת עם אמה בחדר אחד על שפת
תעלת המים בעיר. קשיי הURNSה מאלצים את האם להשכין
בבוקר ליום עבודה ארוך, וכשהיא חוזרת לביתה העולוב,
בתה בת החבולה שהיא נוקטת רוחן. את רוב היום מבלה הילדה
 בלבד. כל התהבשות שהיא נוקטת כדי להפיג את בידותה
 אין מושיעות. ובאזורו של היום היא שוכנת בעצב לישון.

רובה המשפחות המתוארכות בספרות הנשים הן בנות שני ילדים, ומיעותן בנות שלושה וארכבה ילדים. בספרות שלפנינו, "איך, ליבקה" (אני, ליבקה; "דער פֿרְנַד", 1903), מוצגת באופן יוצאי דופן משפחה גדולה בת תשעה ילדים: שבע אחיות ושני אחים. אף שמשפחה גדולה ליבקה קשה להרבה רביין ארכבה נזען ברבורה היילך הרה.

בזהה, והוא מנהנמת מעט בקיורם אצל סבא. ליבקה מקדישה מקום נרחב לתיאור מערכת היחסים עם המבוגרים במשפחה. אמה וסבתה מתיחסות אליה בgesot רוח, ולעתים קרובות גם באליםות, ואילו אביה אהוב ומוביל אותה, וכן את שאר ילדיו. בראייה זו של דור ההורים נוצר צירוף מפתיע למראית עין, לפחות לפי הדימויים הרווחיים בימינו: האב הטוב והאם הרעה. בכך דומה ברוכות לסיפורות בנות דורה. אצל רבות מהן מייצגת האם את האתימות והשחיחות לפני הילדים, סגירות, אדיקות והתנגדות לכל קידמה. בניגוד לכך, היחס לאב חיווי תמייד. הוא רק, דואג לילדיהם, שואט ייְלָמֵד ונהרגנו מז במלולם במלאורותיהם.

במספרה החרים של ברכות הנימה מריר וכואבת, אך בסיפור זה מנסה המחברת להשתמש בהומור וליצור מתח בין הדרך שהילד מספרת את סיפורה לבין המציאות שהיא חווה. דומה שההומור המריר מפרק את המציאות הקשה.

הסיפורו "אין, ליבקע" נגמר בביטחון שבו האב מוליך את ילדתו אל התופרת. הסיפור שמשמש את קורותיה לאחר שנה ("כבי דער ניטערקע", אצל החופרת) מסופר אף הוא בוגוף וראשון. ליבקה מתארת את כל התופורות העובדות בעסק ואת הקשרים שהוא רוקמת אצן. בסיפור "אַ בלעטל" (=עללה או דר) התופרת כברacha צעירה העובדת בכיתה הדל בשכונה ענייה. לקובותיה הן נשים קשות יום, המביאות לה בגדים ישנים לתיקון או להתחמה ליד הבא. פנימה תפורה בגדים חדשים לאנשים אמידים; עכשווי, משונעתה עצמאית, היא שירביה לרבעאי וחשיבת' ישווינפלרב גרב מאחרובי.

שוויזריה ב-1850, אז הושה שפנץ' נטה נמאוזויה. אף שברכות לא התקונה ננראה לך, משלימים שלושת הסיפורים זה את זה ויוצרים את "מחוז החיים של התופרת"; החל בתקווה ובסקרנות של הנערה לקראת צאתה לעברודה, דרך מציאות חייה כמתלמדת, ועד ליישוש להרבה ייָשי מונאץ מוחי'ם צילורט שוניזדו לה.

ונראה אפוא שבסיפורות הנשים, הילדות אינה מצטיירת
תקופה יפה וחסרת דאגות המעוררת געגועים. אדרבא:
הגיל הרך, החולשה הפיזית וחוסר הניסיון בחיים הופכים
את הילדות לתקופה הפגעה ביתור בחיים, שבה נתנו נימ
הילדים לחסדי המבוגרים, המתעללים בהם לא אחת, פיזית
ונפשית. נוטלגה ל"קינדר-יראן" (=שנות ילדות) אין
בטיסורים אלה.



ילדות בМОונקאטש, צילום: רומן ויינריך

ללא מוצא

סיפוריה של רחל ברוכוב
וסיפורים של סופרות
אחרות בנות דורה
מתארים חי עוני ועליבות.
אין בהם כל נостalgיה
לי"קינדעריאָרֶן"
(=שנות ילדות)

בסיופרת הנשים בעיתונות ביידיש באימפריה הרוסית של סוף המאה התשע-עשרה וראשית המאה העשרים אפשר למצוא סיפורים רבים כאלה. ככל ריאלייטיים ומיציריים תומונה של דלות קשה, שבה עבדות הילדים וודורותם בצרפת המשפחה הם דברים מובנים מלאיהם. במקרים רבים נהוגים בהם הוריהם וסביבתם הקורובה אלימות פיזית ונפשית. הילדים העוניים בודדים מאוד גם בחיק המשפחה, והיוור ילרכט אונז מאסרבר גוונטיגן.

העקבן בין ינואר ליזלוי 1905, בהיותה בת עשרים. היו אלה יקרים של רומן אוטוביוגרפי, שיצא לאור כספר ארבע שנים לאחר מכן, ב-1909.

**בראיית דור ההורים
יצרו ברוכות וחברותיה
צירוף מפתיע:
אבא טוב ואמא רעה**

נורית אורחן עומדת
לפני סיום הדוקטורט
שלחה בנושא "נשים
קוטביה בעיתונות יידיש
באימפריה הרוסית"

אני, ליבקה

שרטוטים

דובקה, או זבנית כמו גורנקה, עוטפת סבונים כמו בילקה – כדי להיות סנולרית כמו אמא. ואני חושבת שגם אני איה סנדלית: רקחת ככה את האימים ביד ולדרפק, ולדרפק, ולדרפק כל כך, עד של כלולם יהיה טוב. או כי כמו אני רוצה שלכלום יהיה טוב...

אצלנו כמעט אף פעם לא שמח, כי אנחנו עניים. יש עניין גודלים מאתנו, למשל אלה אלינו לבקש קצת לחם – אבלם חמיד עוזב, אבלם אפילו לא נכנסת טיפת שמהה, ממש כמו שהשמש לא נכנסת הביתה באמצע הלילה. אבלם יש לילה נצחי, חמיד חזק...

אצלנו שם לפחות פעמיים.

במוחאי שבב, אחריו שאבא גומר לשיר, מדליקים אש, וביליה מעמידה את המים.

יש אצלנו מין מהנה כזה: במוחאי שבב, אף אחד לא עשה כלום. אמא לא מסירה את הכסיר מעל הסנדלייה אפילו אם יש בעודה; היא אומרת שגム ככה יש לה מה לעשות. היא מתחילה לסרוק את הילדים, אבל עשו "הבדלה", ונעשה שמות.

"שבוע טוב, שבוע טוב, שבוע טוב", כולם אומרים, ומתוישבים לשתות תה.

אצלנו יש רקcosa אחת. לפעמים אמא קונה בערב שבת כמה כסות, לכבוד שתיתת התה של מוצאי שבת (בדרך כל לא שותים אצלנו תה), והן מתפוצצות מיד כשיזצתת השבת – וכבר לא קונים עוד כסות.

מכוס הזוכנית, באשותה, ואם סבא יושב אצלנו, הוא שותה ראשון ואבא שני. אמא שותה מגיען הרם, ליליל – מצלחת, חזקל – מצלחת, גורנקה – מצלחת... ובילקה רק מחלקה בנימוס. אבל כשהחלה מחר בלילה, ומשתכרת ארבעה וובל בחודש.

הஅים של עוד קטנים. שניהם לומדים אצל אחד מתחילה ללימוד סיור, והשני עד לומד אל'ר'בי'ת.

שלוש האחים הקטנות של – הודלה, מינדלה ומשינקה – עוד קטנטנות, וכמעט עוד לא יודעת לדבר. בהן אני מטפלת.

יש אצלנו מין מהנה כזה, שאבא, אחוי שהוא גומר להתפלל, לא מתיישב לעשotta מה של האבות עוזים, אלא יש לו עסיקים משלו: הוא יוצא לרוחב; הוא יושב – או אצל שכנה הבא, או אצל שמרץיך העוזר לחוץ, או אצל החוץ עצמו. בסנדלייה יושבת רק אמא. תלמידי ישיבה לא אוכלים אצלנו, והוא אחד, פטיאל, בחור שמח, והוא היה עושה כל מה שאמא אמרה לו. הוא היה שר – לא כמו אבא, אלא שירים פשוטים – אבל גם אין יפים; אהבתו, אבל אחריו חונכה הוא מת. אם יש תה, ונניה אדם אחר! אני שוטף הכל מהלב, ובגרון נהיה לי קל וננים. לו הייתי עשיר, הייתי שותה תה תמיד!

ואני חושבת שאבא צודק. מה את אומרת, שינה, שולחות זרים ייפים... הנה, דובקה אמרה לנו – ואני צחיקין, והכל שלוע.

אמא נאנח ולא עונה. גם היא חושבת לנו מה אודה דבר... אצלנו,ABA אוחב מאוד את משינקה, האחות הצעינה; וכשטים לו, ואית אומרת במקורה על בעודה. שבת, כל הילדים איננה. את רואה, היא כבר מכורה על בעודה. מושב – וככליה אני נרדמת ואמא מטפלת בהם. היא משיכבה את המשינקה הקטנה ושרה לה, ואז מינדלה מתחילה לבוכות. היא משקיטה את מינדלה, ושוב הודלה בוכה; היא מרביתה להודלה – ומשינקה בוכה וחזר חלילה... בכיה זה נמשך עד הבקור! "מישרי מאבן", היא אומרת, "אבלו היא הייתה מתפרקת".

"את חci! אני עוד אסדר לך מיטה משונה", היא צועקת עלי בבורק ורובייצה לי. "את לא יכולת לחתך יד? ישנה כמו שלג!" אבלו לא מסתובבת! הלוואי שתחטוב לה הבטן!

מה אי אשמה שאני ישנה? אף פעם לא נרדמת בכוכנה... יש אצלנו מין מהנה כזה, שכשاما גומרת להאליל את הילדים, היא מתישבת בסנדלייה.ומי שרווה אותה מתרפלה: אשה סנדלית! הלקחות שלה כבר מקרים אותה ואת העבדה שלה, יודעים שהיא עובדת טוב יותר מכל הסנדליים, והם שומרים עליה ונותנים לה בעודה. אמא, כשהיא לוקחת "זוג" ליד הכל בעור. בתוךليل מוכן – אמרה ועשה!

אני וגיליה להחויק את משינקה בידים ולסתכל מה היא עשו: איך היא רוכנת על הנעל ודופקת באימום שלה. השורולים מופשלים, החצאית תחובה, המטפהות קשורה מאחור. משינקה רוצה אלה. אמא דופקת ושרה: "עוד מעט,

עד מעט וחלסל; ואמא תחשל לשמשינקה דיסחה". אבלו לא היה רואה אותן. אני אמרה לדקן, הוא מבורך!

יש זמן אחר, שגם בו שמח אצלנו: זה החודש שלפני החגים, כשהולכים לבוכות בבית הקברות. אנשים הולכים לבוכות בבית הקברות ואנו שמחים. זה לא מחר?

בזמן הזה אבא לא נוגע בכית המלאכה אפילו באצבע. הולך מבוקר עד ערבע לבית הקברות.

"כשאני אהיה בת אחת-עשרה, גם אני אראוחה", אני עונה. "גם כן תשובה! הלוואי שלא תגדליך! את כבר בת תשע, תשכח על הלשון שלך... הרוי דובקה היא בן אדם, יש לה שכל והיא חכמה, ואת מה?"

טוב לדובקה שהיא כזאת", אני עונה. ובאמת, טוב לדובקה, אני חשבת תמיד. תשינו שיחקנו ביחד, ישנו ביחס, והיא כבר בן אדם, יודעת להתנהג, ומאהלים לי שאליה כmo – ואני מה?

גורנקה היא זבנית, לא וחוק מסכתא של. גורנקה לובשת סינר, ובחרוף נועלת נעל עליה בלבד, ויש לה לחים אדומות – היא בן אדם אמיתי! סכתא אומרת שהיא מתאימה לתנוח, ובבעל החנות תעללה לה את המשכורתה. "למה לא? כזאת חיליל", סכתא משבחת אותה, היא תמושך את הלקוחות לפני צוואר... אבל מי משווה לגורנקה? גורנקה כבר לא אביה צויצים, והוא שמי שולחן וובל בחודש... את הכסף שגורנקה סופרת בים אחד אני לא אראה אולי כל החיים. איך אפשר להשות אותו לגורנקה?

בillyה שלנו היא נערה אחרית לנער. בillyה בת חמיש-עשרה, והיא כבר גבורה יותר יתירה מאמא. היא הייתה יכולה להיות נערה נאה, אבל ככל אמורים שהיא רזה מאוד. בillyה שלנו עובדת בבית הירושת לסייעת לגורנקה? גורנקה כבר לא מאהר בלילה, ומשתכרת ארבעה וובל בחודש.

וכבר לא קונים עוד כסות.

עובד מיד לגורנקה, ומגרונקה לדובקה, וממנה, כשהיא כבר בלוי למגרי ולא שווה אפלו פרוטה, הוא מגיע אל... ומכוון שביני לבני שלוש האחיות הקטנות ממי עמדים, כמו יתרות בגינה, שני האחים ליביל והצקיל, אני מוחסת להחלוץ את הבגדים האלה: ממי הטעים ישר לפח האשפה. "לפחות היה נשאר מטה לטלαι, או לתחבושת", אמא מתלוננת. "תראו תראו: שלוש בנות לבשו וקיילו אוחת מהמשניה, והיא רק קיבלה, וכבר זה נהרס לכל היותר. אי אפשר בכלל לתפו משחו בשביב המשחיתה הזאת!"

אבל לי לא אכפת מכל הטענות האלה. יש אצלנו מין מנהג כזה, לצעוק. הילדים צעוקים, אמא צעוקת, סכתא צעתקת, צעקים ומטוחכים; יש אצלנו מיןicus עם נצחי ומצוקה כלאה, שכולם צריכים לצעוק, לבכות, לקלל. אצלנו, רק אבא הוא שתunken. זאת אומרת, גם הוא לא שותק, הוא מדבר, אבל לא בוכה. את כאב הלב שלו הוא שר... אבל שלי שר. הוא עוזר להזון הראשי. הוא שר אצלנו בשכלה לפנונו עבר.

תמיד לפני שהשחתה עומדת לצאת, כשהיא עומדת כבר על סף הדלות ונעשה עצוב וחושך בחלונות, אבל שלנו שר.

הוא מתחילה בצלילים גבויים, מלאים, ולאחר כך הולך וורד מטה-מטטה... והקהל שלו ורק, חם, מחיה נפשות,

אהוב ויקר... בכל פעם נומה לי שהלב שלו כואב באותה שעיה ולבון הואר. כי הוא שר תמיד במקום

לכבות. וגם אני רוצה לבכות, ונדמה לי שכולם רוצים לבכות...

בבנית נשעה שקט, שקט מאד. כל הילדים קופאים בפינות. הקטנים נדקים לאמא, ואמא, נדמה לי, כאילן חביבה, יושבת מכונסת ומקשיבה. אני אהבת להסתכל בעיניהם שלה: בזמנן שאבא שר הן נשות גודלות וחודרות. ומעניינים שחורותהן והופכות לעופפות, אפרורות ולהחות. מתחשך לי להתקרב אליה, לנגן, ליטוף. נדמה לי שקרה לה מה שקרה...

בillyה אהותי אומרת שכשאבא שר במוציא שבת קורים לה דברים שונים. היא אומרת: היא רוצה לשקוע בכר, וכל האברים שללה מתחילהים לכואוב.

היא אומרת שנדמה לה שכלי הבית נחפץ לפצע, למין כאב. ובבקה אומרת שהשן מתחילה לבאות לה באותו שעה. ואני חושבת שהייתי רוצה דוקא לשמעו ודורק לא להקליב, ואולי, אם אמות, אשמע גם

או את הניגון שלו בעולם הכאב... הוא משתפרק ושוחר...

יש לו ניגונים משלו, שבסום מקום אחר הוא לא שור. "זה רך לכבוד אשתי והילדים", הוא אומר. ולכן אני יודעת שכואוב לו: לפני זרים הוא לא ייכה

אף פעם...

הוא שר תמיד כשהוא נשען על קצה הקיר: הראש

מורם, הצואר זקור והידיים פשוטות – ממש כאילו רצה לבקש ממייסחו... "אבא", אני רוצה לו莫 לו, "אבא יקר, מספיק, די... אבא, מספיק. אבא, תמשיך לשיר, תמשיך לשיר, זה כל כך נעים". והוא שר ושר...

סבתא קמה תמיד רושה ואומרת באנה: "בשביל מה זה ממש לא הצלחה עם הילדים של". כנראה היו להם בילדות גרדת ושקדים, וعصין, וצוחן, ורואה...

עבדות ומבריך, יוציא דופן". אומרת סבתא. "ירושעת... אם רק תרצה היא יכולה לעשות עבירות של חמישה קוזקים..."

"ולאכט כמו עשרה", אבא מבהיר. "אי אפשר לעצור אותה", מוסיפה אמא.

"אוכלת ווללה כל מה שיש בבית", מחלוננת סבתא.

כל אלה הן המעלות שלי. אבל יש לי עוד מעלה, מעללה אמיתית. אני בת רביעית לאבדים.

ואמא, וזה באמת מעלה: כי אין הוצאות על נעליהם ובגדים. כל מה שניהה קצר וצר ויישן וקרוע לאחותי הגדולה בילקה,

צילום: אלתר קצינה
שלוש בנות יושבות ורשה 1927
וחותפות, ורשה

בבוקובינה – ילדה מותקה, כמו שכולים אמורים. לא מא יש הרבה נחת: כשהיא צובטת היא תופסת חתיכת בשר, וכשהיא נותנת טטריה – היד שוקעת בבר...
ממש לא הצלחה עם הילדים של. כנראה היו להם בילדות גרדת ושקדים, וعصין, וצוחן, ורואה...

עבדות ומבריך, יוציא דופן". אומרת סבתא. "ירושעת... אם רק תרצה היא יכולה לעשות עבירות של חמישה קוזקים..."

"ולאכט כמו עשרה", אבא מבהיר. "אי אפשר לעצור אותה", מוסיפה אמא.

"אוכلت ווללה כל מה שיש בבית", מחלוננת סבתא.

כל אלה הן המעלות שלי. אבל יש לי עוד מעלה, מעללה אמיתית. אני בת רביעית לאבדים.

ואמא, וזה באמת מעלה: כי אין הוצאות על נעליהם ובגדים. כל מה שניהה קצר וצר ויישן וקרוע לאחותי הגדולה בילקה,

**אנחנו גרים
במרתף, אבל
הבית גבוה וחזק
בכל הדירות
గרים עשירים
מוזלגים.
זה לא אכפת
לי כשאנו
יושבים בפנים,
אבל כשי
יוצאת מהליכת
על בתיה
הגדולים האלה,
קשה לי לשמהו**



ילדים יהודים בגורשה. מתוך: רומן ויינשטיין, *To Give Them Light*, ניו יורק, 1993

אם אומרת: תזכה את הנעלים, תחפפי את הראש! והיא בעצמה תפרה לי כפטורים בשמלה, תיקנה את השורולים והכלה את המclfלה.
כל היום חשבתי: מה יהיה מחר? באrhoת הזרים לא יכולתי לבלו אפילו כף. וכשאני מדברת עם הילדים, משחו משונה קורה לבב... וכשאני משוחקת עם האחיות הקטנות, אני יודעת שmorph לא אשחק אתן. וכל הלילה מתחשק לי לדבר עם ביליה, אבל ביליה לא. אני ווזזה לכת לספר לדובקה ולסבב. מחר הוא יום אחר, אחר לחולון מכל הימים. מחר אהיה גודלה באמות, בן אדם, ולא אשחק ואשכח...
ולמהרת בברוק, כשאמא העירה אותו, לא קמתי בכת אחת. רציתי לישון ולישון...
תרגום מידיש בני מר

"אבל מה, היא עצלנית גודלה!"
עצלנית? שאלת האשמה.
עצלנית, עונה אמא. "האהרות, בגילה, כבר שירתו אצל אנשים."

"באמת? משותמת האשמה. מה יש לה?"
אני עצמי לא ידעת. כולנו שואלים מה יש לה...
הכי טוב – לתופרת", אומרת האשמה. "אם את רוצה, אני אוהבת לאחיהנית שלי ברוחב הרחוב, למחילה המתחשק לי לדבר כל פעם. כשאני מביאה לה או כל לשון. סבאה של' צוועקת עלי צוועקת עלי: "مرשות, מה את סוחבת לפחות את הקטננים? את רוץשה שעגלת תדרושים אותם? אם אני משארה אותם אצל סבה והולכת בלבד, גם אז היא צוועקת: "בת בליעל, מה השארת את הילדים? שחזר יפגע בהם?" אם אני בכלל לא הולכת לשוק, היא עושה לי את המומות: "מה זאת אומרת? היה חולה מרי בשבי לחייב לסתכתה שלך שכמעט מתעלפת כף את מריה של אחותה צהרים חמה?" הכל רע ומם: אורה מריה, אורה מריה, מול מרים מרים... אני שונאת אותה נורא: אני לא יכול לא פילו שהוא אמא של אמא.

יש אצלנו מן מגה כוה: כל הג' אבא שוכב על הספה ומסביבו כל הילדים, והוא מסביר מה קורה לו היה עשר. דבר ראשון, הוא אומר, היתי יצא מדהירה, דבר שני – זורק את כל הסנדליות. ככלומר, לא רק אותה, אלא גם מא לא תעשה כלום. דבר שלישי – היתי נסע בעולם; נסע ונסע, על פני שדות ויערות, ארץות וימים, על פני כל העולם, וכך מרים שיש בו חזן ומר – בא לשמעו. הוא אומר: חזנות היא הדבר הכי טוב והחשוב בעולם. מי שור, התפילה שלו היא ממש כאילו פתח את הלב ואמר ליריבונו של עולם: תראה, או מה היה לי!

כאבא של' מדריך דברים כאלה, אנחנו מרגשים תחושה משונה. אני לא יודעת אם לzechon או לבכות... אמא של' ממש שונאת את זה. היא אומרת: שטויות, ותמיד היא אומרת: "מספיק להשתוטות".
אני חושבת: מה שטויות בהיות עשר? יש אצלנו מין מנהגה כהה, שסתכתה צריכה לדעת מה קורה אצלנו, והיא נכנסת ממש מתחת לעור. בכל דבר היא מונרכבת, ובaba שונא אותה בגל הזה.
"גבירותי", היא צוועקת על אמא. "איך את סובלת אותה? ואת רואה איזה מין נערה היא" – היא מתכוונת אליו – "כבר הגיע הזמן למסרו אותה!"
ואמא עונה לה שם הגיא בן אדם, ובכלי לא תוכל להסתדר עם שלושת הקטנים. וחוץ מזה, אמא אומרת, היא עוד תספק לשורת.
אני כבר רוצה מאד לעשות משהו. איזה כיף זה, לשבת בבית, לקבל מכות וקללות, וכולם חושבים שאני לא שווה כלום... אבא, כשהוא שוכב על הספה, נשעה טוב יותר מתרמיד. הוא אומר שהוא יעשה אותה תופרת, ווי!

"אייה מין תופרת?" צוועקת סבאה כשאמא מספורה לה. "תופרת רודהה להתחוללה מטה – רודה, כהושה, צהובה, ירוקה. חנוןיות זה מהهو!"
אבל אמא חושבת תמיד כמו אבא...
אני כבר בת עשר. פעמי אחית, לפניו ערוב, אמא אומרה:

"שימי מטבחת, חמודה, וכובי לשוב אתי כמה זוגות..."
אני הולכת. יש לי מנהגה כהה, לקחת כל פעם את העבורה – זה כבר התקפיד שלי. אני כבר יודעת לקחת מידה, אבל את זה אני לא עושה.
אומרת: "נערה נאה!" ונותנת לי "צירה לדורך".
"נערה נאה", היא אומרת שוב לאמא.
אמא אומרת:

אבא שלו "אל מלך רחמים" על המתים וככה הוא מרוויח קצת. כל יום הוא מביא לאמא חוף מטבחות. הכסף הזה, הוא אומרת, פוקח לה את העוניים. הלב שלו מתרחב והיא משלהמת את כל החובות. ביוםים הנוראים אבא מתפלל עם החזן תפילה נוספת. שמים צלחת לכל העוזרים, וממנה הם לוחכים את החלק שלהם.

זמן זה יש אצלנו שמחה משונה: קצת שקטה, מהורחה. בחודש זהה אנחנו כמעט לגמרי לא מדברים עם אבא; אבא ממהר או, אחרי כולם ורוק לא אחרינו. אז לא שותים תה במזואי שבת בשאות חברות לביליה; גורנקה יוצאת עצמה, ולי אין אף חברה כי אנחנו גרים ברוחב מזור – ורחוב ארוך של בניינים גדולים; لكن אין לנו מי לשחק. אנחנו גרים במרחף, אבל הבית גבוה, גבוה וחזק... ובכל הדירות גרים עשירים, שעירים מופלאים. וזה לא אכפת לי כשאנחנו יושבים

בפנים, אבל כשאני יוצאת ומסתכלת על כתמי האבן הגדולים האלה, עם החלונות הרבים והמרפסות – קשה לי לשמהות. דזוקא עצוב לי מזוד: אנחנו גרים ממש למטה, מתחת למדרסה – ואת החלונות שלנו אי אפשר לראות. נדמה לי שכל הבית, עם כל החלונות והדלתות ועם כל השכנים – יושבים לנו על הראש. וכך נדמה לי שאבא של' כפוף כל כך...
לפעמים, כשהורודים בלילה אצל הרופא שגר מעל לדירה שלנו, אין רועדת כל הזמן. נדמה לי שעוד מעט תיפול ותשבר התקarra והם יפלוויפלו, כל מי שוקק, על הראשים שלנו. ונדמה לי או שמשינה ומנידה והודלה יתנקו...
בחצי אחד של הדירה אנחנו גרים, ובחצי השני גרים גורו שולם הוכרך, אבל לשלאו אין ילדים. כלומר, יש לנו ילדים, אבל כולם ילדים, כולל תרואה, או מה היה לי!

אני חושבת: מה שטויות בהיות עשר?
יש אצלנו מין מנהגה כהה, שסתכתה צריכה לדעת מה קורה אצלנו, והיא נכנסת ממש מתחת לעור. בכל דבר היא מונרכבת, ובaba שונא אותה בגל הזה.
אחר הצהרים אמא נונתני לשתי פרוסות לחם ואומרת להביא אותן לילדיים, לאכול אורחת צהרים. לפעמים היא מוצאת שני זנבות דג מלוח, וرك זנבות. אם לא, אחד מהם בוכה תמיד; שניהם רוצחים את הדבש.
אני לוקחת את הילודות. את משינקה אני מחזיקה בידיים, מנולה הולכת לפנים והודלה לידי – אנחנו הולכות לסבא.

סבא גור ורחק, על "ההר הלבן". פעם שאלתי את אבא למה קוראים כהה לרוחב הזה, והרי זה לא הר ולא לבן, והוא ענה לי שעיל שם לא קיבל מכות וקללות, וכולם חושבים שאני לא שווה כלום...
גם אציג סבא, אם ורצים להיכנס, צריך לעלות במדרגות, אבל שם זה סיפור אחר לגמרי: שם הzn מובילות למעלה.
כשופתחים את הדלת ורואים מהומה גדולה: שם לומדים הרבה ילדים; ילדים יושבים מסביב לשולחן, ילדים משחקים על הרצפה – סבא של' הוא מלמד.

את סבא של' אני אהבת, הרוב יותר מסבאת. אותה אני ממש שונאת; אני ממש לא יכולה להגיד שהיא עלייה. אבל לא יכול לשמע את השם שלה. היא רעה. כל הזמן מקלחת, מנבלת את הפה וצועקת. סבתה של' מוכרת בשוק דברם ישנים.
סבא של' הוא איש טוב. הוא מלמד את הילדים שלנו בלי כסף. גם את הילודות שלנו הוא לימד, וגם אותו הוא מלמד.
את משינקה ומנידה והודלה אנימושיבה על הרצפה, וככה



שתי ילדות בלודז'. צילום: רומן ויינשטיין



הבן. המנתני לביירות הראשונות של
מראוויטש לא שמעתי עד שהגיעו
הוא ורחל אייזנברג לסעודהليل שבת,
בדרכם. הוא אהב את הסיפור, ושאל
אותי מתי הייתה אותה ישיבת
האומות המאוחדות ואיך קרה שנכחתי
שם. ההקדשה נעה לבו עד מאד,
אלא שיום הולדתו לא חל אלא בעוד
שבועה שבועות. מזינגו קיבלת פתקה
קצורה, רשותה בכתב המיושן שנаг
בעיתוני יידיש בניו יורק. "קראתי את
חיבורך 'הביבלאומית'", הוא כתב לי,
ואין לי כל ספק שיש לך כשרון להיות
עתונאי, ואולי אפילו סופר של ממש
בימים מן הימים". אם Kundah הצליחה
לייצר, הוא סיכם, נער בן חמיש עשרה
בעל שליטה מרשימה כל כך ביוזש,
אין ספק שנכון עוד עחיד לשפה הוזת.

מגופה בעוצות מכלמה מחשוב
השחקנים, שנראו כמהם לסייע,
יכולתי למלמד את כללי המשחק. אבל
כדי לנ匝ח באמת במשחק הSolo-טוטו
בידייש היה עלי למצוא קול פנימי,
חזק יותר מדברי ההטפה של כל
מי שמאמנים בעתיד היידיש בלא
שיאמין באמת בנו-עצמנו; קול
משועג די הצורך לנ匝ח נגד כל
הסיכויים, נגד ההיסטריה, נגד
צבות המות, נגד אלהים עצמו,
 כדי שהיידיש תחזור לשולחן העבודה,
תחוור ותשתחף במירוץ ההימורים
התרכותוי, כמתחרה חיה וקיימת.
כך פיטן הקבוצה הפרטית שלי, ובלי
עוזרת שחקנים נוספים, זאת הייתה
החותצא הסופית שלי: 19 שורות
של הערך עלי בכרך האחורי של
"לעקסטיקאן פון נויער יידישער
לייטעראטטור" (לקסיקון לספרות יידיש
החדשה), אוחיות ק-ת, מරחק דפים
מעטם בלבד מלך ראוויטש ולוייזר
ראן ולא רחוק מדי מאברהム ריין. ↗

רגמה מאנגלית אנה הרמן



בניטאים הנקני לי חפיסה של קלפי בזק מיעדרים לשינוי ומצאי לוי קיזור דרך: במקורה של ספק, השתמש בצורה המקניתה. אם איןך זכר את מינו של "טיש" (שולחן), פשוט אמרו: "דאס טישל". ובאותו אופן, "דאס שטיינDEL" (האבן הקטנה), "דאס ב'ימעלע" (העץ הקטן), "דאס הייל" (הছצַר הקטנה). הידיש המודורשת שלี้ הפכה פתואם כה עממית ואניטימית.

הת夷גתִי בלימוד הדקדוק הנכון והכתיב המודרני, ואז כתבתי את סיפוררי הראשון באורך מלא בידיש. הוא נקרא "הביבלאומית", והוא סופר כיצד החליטו האומות המאוחדות לאמן את הידיש כשפה ביןלאומית שנולד ב-1900) והירש גליק (שנולד ב-1922) נרכזו על ידי הגרמנים, ואיציק פפר (שנולד ב-1900) נרכח על ידי הסובייטים. נותרו, אם כן, ארבעה בלבד, וביניהם בשביס-זינגר (שנולד ב-1904) וסוצקיבר (שנולד ב-1913). היו אלה ארבעה קלפים בלתי-משמעותיים מתוך חפיסה של מאות קלפים. שימושם או שיישם כSAMPLE לחיים וחתה, לא יותר מאשר במאה העשרים ואחת, ולו קלף אחד לשחק בו – אלא אם אוכל להיעשות סופר יידי בעצמי. מאחר שנולדתי ב-1948 אוכל להסביר ולהפיח אש בחלות היידיש גם במאה הבאה. אולי, ככלות הכל, צדק אברהם ריין בדבריו.

לאוניברסיטה”), ובUMB 48 מצאתי את אשר חיפשתי – המשפט הפשות ומאיר העיניים ביותר שקרהתי מימי: “בײַדִיש׶, כל מלת יחס זוקה למושא עקֿרְבָּן.”

עוד בטרם יצווה עלי הכלל החד
משמעותו, הדיבר האחד־עשר של,
כבר החלטתי לעמוד בו והבנתי מדוע.
פירושו היה שעלי לשוב וללמוד
חדש את הכל, ולשנן את מינו של כל
שם ועצם ביהדות. היו כמה שמות שקל
להרחיל בהם במנו "די ואם" (הרבוח).

או "די שלול" (בית הספר, או בית הכנסת), שנשמעו משומם מה נשים,

אבל מי יכול היה לנחש ש"וועיב", המלה שפירושה "רעה", הייתה לא "זכר" ולא "נקבה" אלא "סתמי"?

לי בך שמספר לך הפלג, אשר התאסף בניו יורק, שככל עוד יש בעולם נערים דוברי יידיש כמו דוידל רוסקיס, יש עוד תקווה למאממע-לשוון. לרייזן נספּוּ עם הזמן מלך ראויטש ואברהם סוצ'בר ("דור השואה"), ויצחק בשביבס-ציגיגר, שאותו פגשתי רק פעם אחת, אצל אחורי.



מי שמיין את קלפי הכותרות לפי
עשרים, יכול היה להבין מיד מה
התקופה המרגשת ביותר לחיות בה:
שנות העשרים הסוערות. החפיסה של
ראן לא הניחה למשחק להסתתר אלא
על מהלך חייו הספרם. רובם נולדו
בשנות השמונים של המאה התשע-
עשרה, וכתריסר – בשנות התשעים של
אותה המאה.

לחפיסה הפרטית של צירופתי את כל הצעירים מהחפיסה של ראן. לא היו שם יותר משבעה סופרים שנולדו במאה העשרים, ושלושה מתוך הקומץ הזה נרצחו זה כבר: עמנואל רינגלבלום



www.nature.com/scientificreports/

אַפְעָל פִּי שְׁנָאָתִי
ימ' ספורט, משחקי מלחניים וכל דבר
תחורתי – האบทי להתחזרות עצמוני.
כל הבנים בכחתי, למשל, נהגו
לאסוף קלפים, ואני למדתי לשחרור
ולחלילף עם הטובים שבם. תאות
האספנות של לי כבר מוצחה עד חום
לפני שהגיעה בדואר חפיסת קלפי
"ידייש מן ה'וילונער פֿאַרלְאָג'" של ל'
ראן מניו יירק. במקומם דמיות בוקרים
הייו מוטבעים על כל קלף דיוקניהם
של סופרי יידיש שונים, בציון שנות
במהה הקודמת. אין
אפשר היה לשחק
בקלפים בחאה
הבא? הדרך הייחידה
היא להיות לסופר
יידיש בעצמי. פרק
זכרון על ילדות
ונעוריהם בחונטוריואן

חייהם ויצירותיהם העיקריות. באזהה
עת לא הכרתי את ל' ראן הוה, אבל
דבר אחד היה ברור: שחкан קלפים הוא
לא היה. הוא חילק את החפיסה לעשר
קובוצות של עשרה קלפים, שכל אחת
מahan ייצגה תקופה מסוימת בתולדות
ספרות יידיש. היו שם ממצאים, פורץ
גבולות, לוחמים ומהכנים, הוגי
דעות והיסטוריונים, קטגוריות שנראו
לי בלתי משעשות לחלוטין. כך
שהמיצאי לי משחק משלוי, והתחלתי
להריכב חפיסת קלפים מן הספרים
שנברחתי לארכוי איני

שאלה זו באה מפואר. הבחירה במושור ה' לויויק ("פורץ גבולות"), בעל פניה הנביא, הייתה פשוטה, אבל כרוכה במרמה, מושם שלא זכיתו חבריו חזק לוחזוותם. בילויוק שעה שביקר בפעם האחרונה בספרייה היהודית הציבורית. כך לא נותר לי אלא ללחוץ בזקן המועמדים, המשורר אברהם ריין (שנולד ב-1876). אחד מאותם לוחמים ומהפכנים".

אך על פי שביבו ר' ביבינו היה
חטוף, והחתפין בעיקר בסיפוריה של
אמא על זלמן אחיו (קלף מס' 87,
"מלומדי יידיש"), אימצתי לי את ריבון
לשבע שמעולם לא היה לי, והוא גמל

סוליטר נגד ההיסטוריה

בחפיית הקלפים
שהוקדשה לסופרי
יידיש, רק שבע
דמותות נולדו במאה
העשרים, וכל השאות
במאה הקודמת. אין
אפשר היה לשחק
בקלפים במאה
הבא? הדרן הייחיד
היא להיות לסופר
יידיש בעצמי. פרק
זכרון על ילדות
ונעוריהם במחוותריוא



ספריו ומכניסייתו
בנימוקי הדריך
בן דבִּי נחמן
בלאסל אטנופל
ב*הנארט* ב*הברון* ב*הברון*
ב*הברון* ב*הברון* ב*הברון*
ב*הברון* ב*הברון* ב*הברון*
בן צ'צ'ונין צ'צ'ר'

פרופ' דוד רוסקיט מלמד
כפרות יהודית ב-
Theological Seminary



צחיק לודן

גַּן עֲדֹן הִיא קָצֶר יְמִים

**הסנטוריום ע"ש מְךָם,
שְׁפָעֵל לִידְךָ וּרְשָׁה מַדְצָחָבָר
1926 וְעַד אָוָגּוּסְטָן 1942,
עַמְּדָעָל שְׁלֹשָׁה יְלִיּוֹת:
לוֹפְטָט, לִיכְתָּאָן לִיבָּעָה
(אוֹוִיר, אוֹר וְאַהֲבָה)**



התמונה מתוך החוברת: ווי אזווי לבעט דאס קינד אין מעדען סאנאטאריע (=אין חיל בسانטוריום מְךָם), רושה 1932. למלחה: פְּרַלְמַנְט הִילְדִים בְּסַנְטוּרְיוּם מְךָם. "ילדיים מלמדים את המבוגרים כיצד לשפר את העולם"

בitem בעיר מינסק. בהיותו סטודנט באוניברסיטה הצעירה לאה מהפכני חזאי, וב-1897, החליט הקמת תנועת הפועלים היהודית, ה"בונד", הימאבק "המודוכאים ביורה בין כל המודוכאים במילכת הצאר". בכך זמן קצר היה לאחד המנהיגים החשובים בתנועה. אחרי המהפכה הבולשביקית, ב-1917, עזב מקרים את רוסיה, התישב בפולין, והחל לפעול בה למען הילדיים היהודים, שליחת העולם הראשונה פגעה קשה בבריאותם. הוא פעל למען הקמת מוסד בריאותית-חינוכי לילדיים חוליא שחת, ובஹיו כבר בארץות הברית גיס תרומות למימוש הרעיון. אולם מקרים לא הספיק לשוחה תקופה ארוכה בארץות הברית. הוא מת ב-1923, בן 44 בלבד.

אנשי ציבור ופעילי תנועת הפועלים החלו מיד בהקמת המוסד. הם קנו חלקלת קרקע באוזור מיוער שבכפר מיזשין (Miedzeszyn) (מיזשין), השוכן 17 קילומטר מזרחית לורשה, ושיפוצו יזיעש שלול-אגאניזאציע, הארגון המרכזי של בית הספר בידיש. בסיסו עמדה מטרה ערכית-אדואלגת: להיות מוסד יהודי בריאות-חינוכי שיביארא את גוףו של הילד ואת נפשו וישמש גם מופת של "רפובליקת ילדים" דמוקרטיית ושוויונית, המונגשת ומונחלת בידי הילדים עצם.

הרפובליקה הזאת>Create> הייתה חERICA הינה לחנק את הילד לאחריות, לניהול עצמי, לסובנות ולחשיבה עצמאית וחופשית, ולעוזר בו סקרנות לסבירה הקורובה ולעולם הגדול. הוצאה נבחור לאחר מינוי קפדיין והוחשר במיוחד למטרת זאת. שלושת עקרונות היסוד של הסנטוריום היו שלוש "ל": לופט, ליכט און ליבע" ובעברית שלוש "א": אוור, אוור ואהבה. את שני היסודות הראשוניים סיפק הטבע. את השלישי – הסנטורום.

הילדיים באו מכל השכבות החברתיות של האוכלוסייה היהודית. חלק מהם, לרוב הנזקים ביתו, נשלחו על ידי המחלקות הסוציאליות של הערים השונות. היו בו מוסד גם ילדים מבתים ממוסטים שהוורים התרשו מרמת החינוך הנהוגה בו, וסייעו לא רק במימון השוהה של ילדיהם, אלא גם בכיסי הוצאות שחוטם של ילדים חסרי כסות. חלק גדול מהתלמידים באו מבתי הספר של ציש"א והבאיאו לסנטורום את תחוות השווין, את הצימאון לידע ואת היידיש כשפה תרבותת.

כשורותיהם של הילדיים בכל התחומיים – בציור, בשירה, בנגינה, במשחק, בכתיבה ובסנהול – הוגלו במושד. שם גם הוגשו חלק מחלמותיהם. כל אלה גורמו לילדים סיפוק, בקלות ולמדו בתוך מן קוצר את השפה. כך למשל, במה הרשנית בו הייתה יידיש – שפת האם של רוב הילדים. זו הייתה שפת הדיבור והbilio, הלמוד והיצירה של הילדים. בין אלף הילדיים שנשלחו לשם היו מאותם שלא ידעו יידיש, וביניהם ילדים פולנים, אך גם אלה השתלבו בחברה بكلות ולמדו בתוך מן קוצר את השפה. כך למשל, במה של הסופרת הפולנית ונדה וילבסקי שהתחה במושד ולמדה יידיש; חבריה אף הסבו את שם מגליה לגייל, כפי שמספרת בזיכרונותיה אחת החברות, באוסף המתארים בספר המקיף "מעדען סאנאטאריע-בור" (אשר יצא לאור בישראל, הוצאה "מנורה", 1971, עמ' 463).

המוסד שהיה לאגודה נקראה על שם איש אגד: ולדימיר מְךָם, שעלה מצבתו בבית הקברות של "ארבעתער-דרינגן" בניו יורק חרotta הכתובה "וילאדיימיר מעדען – די לעגענדע פון דער יידישער ארבעתער-באוועגן" (=ולדימיר מְךָם, האגודה של תנועת הפועלים היהודי). מקרים היה בנו של רופא יהודי מומר שירות לצבא הרוסי בסוף המאה ה-19. הוא הוטריט כתבו במשמעות אחד ממנהיגי ה"בונד", יעקב חונן כנוצרי, ועל מוצאו היהודי נודע לו כשמו את אמו משוחחת בידיש עם מוכרת דגים בכניסה האחורי של

מעשי גבורה קבוצתיים ואסונות קולקטיביים אינם זוכים בדרך כלל למקומם הרاري בזיכרון המשותף ובספרי תולדות הימים. את עיקר תשומת הלב מקדישה ההיסטוריה למעשי גבורה של בודדים. כך, למשל, עורך ספרה של אנפה פרנק הר עולמי בהיותו ספר של נערה יהידה, שגורל בניומה משמש לו רקע.

ספרו של הסנטורום ע"ש מְךָם (מעדען-סאנאטאריע) דומה לכארה לסיפור הידוע של בית התומים היהודי של יאנוש קורצ'אק בורושה, שה솔 זמן קצר לפניו באותו גיא הריגה. ספרו של בית התומים הזה נושא היטוב בזיכרונו הקולקטיבי, אויל בזוכות מפעלו של אדרם יחיד ומבחן דגול כמו יאנוש קורצ'אק. אבל ספרו של הסנטורום ע"ש מְךָם נדחק לכאן ווית ונשכח בין דפי ההיסטוריה, אף שנשנא אופי יהידי ומיהוד, שהוא מכל מוסד חינוכי אחר. המוסד הזה פעל בפולין כשלוחה של רשות בית הספר של ציש"א (צענטו-אלע ייידיש שול-אגאניזאציע, הארגון המרכזי של בית הספר בידיש). בסיסו עמדה מטרה ערכית-אדואלגת: להיות מוסד יהודי בריאות-חינוך שיביארא את גוףו של הילד ואת נפשו וישמש גם מופת של "רפובליקת ילדים" דמוקרטיית ושוויונית, המונגשת ומונחלת בידי הילדים עצם.

הרפובליקה הזאת>Create> הייתה חERICA הינה לחנק את הילד לאחריות, לניהול עצמי, לסובנות ולחשיבה עצמאית וחופשית, ולעוזר בו סקרנות לסבירה הקורובה ולעולם הגדול. הוצאה נבחור לאחר מינוי קפדיין והוחשר במיוחד למטרת זאת. שלושת עקרונות היסוד של הסנטורום היו שלוש "ל": לופט, ליכט און ליבע" ובעברית שלוש "א": אוור, אוור ואהבה. את שני היסודות הראשוניים סיפק הטבע. את השלישי – הסנטורום.

הילדיים באו מכל השכבות החברתיות של האוכלוסייה היהודית. חלק מהם, לרוב הנזקים ביתו, נשלחו על ידי המחלקות הסוציאליות של הערים השונות. היו בו מוסד גם ילדים מבתים ממוסטים שהוורים התרשו מרמת החינוך הנהוגה בו, וסייעו לא רק במימון השוהה של ילדיהם, אלא גם בכיסי הוצאות שחוטם של ילדים חסרי כסות. חלק גדול מהתלמידים באו מבתי הספר של ציש"א והבאיאו לסנטורום את תחוות השווין, את הצימאון לידע ואת היידיש כשפה תרבותת.

כשורותיהם של הילדיים בכל התחומיים – בציור, בשירה, בנגינה, במשחק, בכתיבה ובסנהול – הוגלו במושד. שם גם הוגשו חלק מחלמותיהם. כל אלה גורמו לילדים סיפוק, בקלות ולמדו בתוך מן קוצר את השפה. כך למשל, במה הרשנית בו הייתה יידיש – שפת האם של רוב הילדים. זו הייתה שפת הדיבור והbilio, הלמוד והיצירה של הילדים. בין אלף הילדיים שנשלחו לשם היו מאותם שלא ידעו יידיש, וביניהם ילדים פולנים, אך גם אלה השתלבו בחברה بكلות ולמדו בתוך מן קוצר את השפה. וכך למשל, במה של הסופרת הפולנית ונדה וילבסקי שהתחה במושד ולמדה יידיש; חבריה אף הסבו את שם מגליה לגייל, כפי שמספרת בזיכרונותיה אחת החברות, באוסף המתארים בספר המקיף "מעדען סאנאטאריע-בור" (אשר יצא לאור בישראל, הוצאה "מנורה", 1971, עמ' 463).

המוסד שהיה לאגודה נקראה על שם איש אגד: ולדימיר מְךָם, שעלה מצבתו בבית הקברות של "ארבעתער-דרינגן" בניו יורק חרotta הכתובה "וילאדיימיר מעדען – די לעגענדע פון דער יידישער ארבעתער-באוועגן" (=ולדימיר מְךָם, האגודה של תנועת הפועלים היהודי). מקרים היה בנו של רופא יהודי מומר שירות לצבא הרוסי בסוף המאה ה-19. הוא הוטריט כתבו במשמעות אחד ממנהיגי ה"בונד", יעקב חונן כנוצרי, ועל מוצאו היהודי נודע לו כשמו את אמו משוחחת בידיש עם מוכרת דגים בכניסה האחורי של

היו יילדיים
חטעים של לא
ידעו יידיש,
ובבניהם
ילדים פולניים,
כמוบทה
של הסופרת
הפולנית ונדה
וшибסקה,
שמשה הוסף
מגילה לגיטל

רבים מחניכי הסנטוריום לשעבר הפכו פעלים בארגונים המחברתיים בגטו ורשה, ביניהם מאך אדמן, סגן מפקד המרד, "משה'לה" וסרגטורים המחזון, שנפשה בקרב על סטרפלטה, ולדקה מיד (פיילה פלט), חנה קריישט, פסיקולוג פולני ידוע ויידע הסנטוריום. הפסיכולוג נהג לשוחח עם הילדים על חולמותיהם וחקר תנתונות השינה שלהם. עולה בז'ירוני ראיין שבו שאל אותו מה הוא יגור כי. האם עץ זו? ואם כן – האם גם שלוחן עץ חי? האם כואב לעצם שדרוקרים אותו בכלי חר? היידי און שבע או שמנוה, ואני זוכר רק את מבוכתי ואת הסקרנות העצומה שהאלותיו עוררו בי.

ב-22 באוגוסט 1942 בא הקץ לרופבלית הילדיים. לפניות בוקר, שעה שלילדים ישנו במיטותיהם, הקיימו את בנייני המוסד רוצחי קומנדו ס"ס ופקדו על כל הנוכחים ליצאת לחצר. בתחום הבהלה הגודלה סיידרו עובדי המוסד את הילדים, כמהתים במספר, בשורות. בראש צעדו חברה ההנהלה רוזה איינר שניידריה – בתה שעבדה כאחות במוסד, ובנה החנןיך; אחריהם הלכו הרופאה ד"ר טולה המחזוזה, המורה למחיקה הלחין, ובבטחה"ם. קטיעים מהם הונצחו בסרט "מיר קומען אן", וחיבורים רבים נכללו בספר על הסנטוריום.

נפשים, אולם בחזרו להישאר עם הילדיים. משוריין יידיש נודעים, כמו מאני ליב, היי ליוויך, חיים גראדה, חיים לייב פוקס, לייב מרגנטהא, אברהם זאק החליטה הנהלת הסנטוריום לסגורו ולהחזיר את הילדים ואחרים כתבו על האופיפיה הזאת. גם מחזה נכתב עליה, ובידי השחקן והבמאי זיגמונט טורקוב. המחזזה תורגם לפורטוגזית והוצג בברזיל בעצם ימי המלחמה. ככל תיארו את גן עדן הקטן וקוצר הימים זהה, שיושביו נספו בגיהנום הנאצי. ☈

להבחן בין בין מנהל הסנטוריום העדיף הילדים לנוטו "בטקה". גילנסקי היה ליד ס宾ציאן ה'ליתאית", ולימים נשפה שם בגטו. הוא היה תלמידו של הпро' דוכרובולסקי, פסיקולוג פולני ידוע ויידע הסנטוריום. הפסיכולוג נהג לשוחח עם הילדים על חולמותיהם וחקר תנתונות השינה שלהם. עולה בז'ירוני ראיין שבו שאל אותו מה הוא יגור כי. האם עץ זו? ואם כן – האם גם שלוחן עץ חי? האם כואב לעצם שדרוקרים אותו בכלי חר? היידי און שבע או שמנוה, ואני זוכר רק את מבוכתי ואת הסקרנות העצומה שהאלותיו עוררו בי.

בזמן שהזגו המחזוזה "הובות" ו"האסם", ששלבו בהם שרירים וויקודי בלט. הילדים כתבו את המחזוזה, המורה למחיקה הלחין, ובבטחה"ם. קטיעים מהם הונצחו בסרט "מיר קומען אן", וחיבורים רבים נכללו בספר על הסנטוריום.

זה מזכיר למוסד. בעיר עיר עיר הילד למשפחה במכירתם, אבל מעולם לא זכה לאוכלם לשובע. כאן, כשאיש אינו רואה, הוא חוטף מהשולץ לחמניות ומכנסן לכיסו. לבסוף מעקב אותו המורה ומקש ממנו ברוך להוציא את הלחמניות מהכיסים. הילד מוסר למורה את הלחמניות בהיסוס, והמורה נוטל מפית מהשולץ, עוטף בה את הלחמניות ומחזר לילד.

התמלול מולי ושתייתו בסנטוריום ע"ש מדם פרקי ומן קצרים, חודש עד חודשים, בהמלצת מורי בית הספר של ציש"^א שכמו למדח. לעומת זאת עצמי כיצד הצליח המוסד להקסים ולקשרו אותו אליו, וכיידר היפה השהות הקרצה בו לחוויה מרתקת המלואה אותו כל חי.

המוסד היה דגם של "עולם חדש", "רופבליקה של צדק חברתי" בעיר אנ芬. בהעניקם לילדים את סמכות הנהול והרגשת האחריות נתנו להם המהנכים את התהוושה שהם יכולים לעשות זאת טוב יותר מהמבוגרים, ואולי אפילו למדם כיצד לשפר את העולם.

הימים הראשונים בעולם החדש והמודר עוררו בילד תחושות ומשברים, במיוחד אם הגיעו אליו מרכזים מוכי עוני והזנחה בעיר. הוא עמד המומס בפתחה עולם של טבע, חופש והיגיינה מוקפתה; בדורמה לבונץ' שתוק (באנטשע שויגיג) בסיפורו של ייל פרץ, שהעדיף לחמניה בחמאה על פני כל העולם הבא, גם הוא לא היה בטוח שגן עדן מועד לו. אולם הילדים שכבר היו במקומות קלאטי והדריכו את חבריהם החדים. בסנטוריום ע"ש מדם למדדו את הילד פעולות בסיסיות, כמו צחצוח שיניים ונעליים; חינכו אותו להינות מייפוי הטבע, לחברות. בתחום ימים אחדים חש הילד כאורה בעל כיווית מלאות ב"רופבליקת הילדים", שיש בה אפילו שלטן עצמי ומוסצת נבחרת.

הרופאים, המורים והמדריכים נזהרו שלא ליצר אווירה של בית חולים וניסו לעצב ילדים בעלי בקיאות לפחות גיל, המהנכים לימדו את הילדים, בקובוצות לפי שכבות גיל, גם תרבות דיבור, הקשבה והתנהגות נאותה. ב"רופבליקת ילדים" זו לא פעלו מיטרור ילדים או עדות לענייני הגנה או יחסין חוץ, אבל היו בו ועדות שונות, שהילדים בחזו בעצםם. ככל ohio היו הוודעה להשגחה על ההגיניה; לניהול הדואר המקומי; לסייע דורי השינה; לניהול השובך, וכו' מאות יונים; לאחזקת חצר התרגולות והארנבות; לניהול מזואון הטבע, וכו' כלפאים פריטים; לניהול הספרייה העשירה; להיקין הבגדים בעת הצווך. הילדים בחזו גם ועדת שקבעה שמות לשבלים המטופחים, כי כל שביל היה לשדרה, רחוב או כיכר שנקרו בשם ספרי יידיש, ספרי העולם, גיבורי ההיסטוריה, המדע ועוד. אחת השדרות נקראת זאן זיורס, למשל, ואחרת – הירש לְקָרֶט, גיבורו ה"בונד", שירה בשליט מהו וילנה מפני שהafil פועלם, וסתפו שהוצאה להורג.

ילדים ניהלו חוג טבע (נטורוקריין) וכן תחנה לחוויה מג' האוור ("סאנמעסט") – סאנטאטיריע מעתעראָלָגִישׁע סטציע. יומן הבוקר – "האלָא, אונדער רַאַדְאַ" – שהוורא על ידי אחד הילדים באורתה הבוקר, הביא יידיות מן העולם הגדול וכן מהעולם הקטן שלהם, ההתרחשויות בפינת החיה, בפינת הטבע, תחזיות מז'ז האוור, וכן טיפורים מההפלקלור המוקומי המירחד שנוצר במוסד. יומן הרדיו הוקרה אחרי השמעת קטע נגינה בפונטור שאחורי רקט רומייה.

תפריטיהם של חמיש האורחים הוכנו בידי רופאי המוסד. במיוחד אהבתם את השעותם שאחורי אורות הבוקר השנייה, שהבן נחנו על כסאות הנוח במרפסת המשמש הגודלה. בשעות אלה שוחח אנתנו אחד המהנכים. לאחבה מיותרת זכה המורה "באטקע" ("אבאלה" ברוסית), שכונה כך בשל יחסיו האביה לילדים.שמו היה מרדכי גילנסקי, אבל כדי



ילדים מתוקנים את בגדייהם (למעלה) וקוראים בספרייה



שיעור התעמלות. רבים מחניכי הסנטוריום הפכו פעלים בארגוני המחברת

**בהעניקם לילדיים
את סמכות
הניהול והרגשת
האחריות נתנו
להם המהנכים
את התהוושה
שם יכולם
שיהם
לעשות זאת טוב
יוותר מהמבוגרים,
ואולי אף
ללמוד כיצד
לשפר את העולם**



אלכסנדר פורד, 1935

ל'הפקה בפולין. הוא הוקן במערב נתגובה להטלה הצנוזה כתוב המשנה הפולני-יהודי אנטוני סלוניםקי Wiadomości Literackie: "ונפלאות הן דרכי הצנוזה" האם אסור להראות שכרכ דילת העדר ש' יותר לבכיות וסולידריות בעת צורען מאשר בקרב העשירים? האם אסור להציג א恵וה בין ילדים יהודים לילד פולנים? מותר להראות בסרטים רועם אכזריות ואלימות. על האקרים צוועה חיילים מכל הצבאות, מותחים ורעים, גאטוסים ורועשים. מותר להראות אלחמה כימית (...) האם הידירות בין ילדים יהודים לילד הקרים מסכנת הרופוליקה?" בהסתכלות רחבה בשלושת הסרטים ראה אפוא כי הוצר האוטוימטי, המתאמץ להוציא לחם מן הארץ, מבשר את דמותו של לוייר בן מורה מרים החלוצה (חנה רובינא) כמו אגמלמת תחת פקידה של חנה'לה שפירא, תלמידת בית הספר של צישון מבט לאחרו, כולם הם יוזף, ולאדק ייאשקה, ילדי רחוב שנענדו לחיות בשוליו החברה וחולמים להיותagi'borim הראשים של חייהם.

ווארחחים אותם בסנטוריום. חנה לה פונה אל הילדים בפולנית, אך היסימה "חברות!" (=חֶבְרָשָׁאָפֶט) נשמעת ביהדות. הרטט זהה מאגד אפרוא את האלמנטים המרכזים של שני הסרטים האחרים, בפולנית ובעברית: המאבק הסוציאלי האכזרי של ילדי הרחוב וממאבק הדמים הלאומי. בסרט ביהדות, האופטימי מבין השלושה, מציע פרוד מתרון לשני הקונפליקטים: יצירה של חברה חדשה, על ידי ילדים ובשביל ילדים, שבה הסולידריות עם הסובל מתעללה על ההבדלים הלאומיים.

סלידתו של פרוד מלאמנותו שובייניסטיית ומהוויכתו לשינוי סדרי עולם ברוח השמאלי היי ידועות גם למומנים על הצנוריה בפולין, וזה אכן אסורה את הפצחו של הרטט בתואננה ש"חוך שימוש במצוקה ההמוניית (הוא) מפיץ את השקפת העולם הקומונייטית". הצנוריה הסכימה לאשר את הרטט רק אם יוסרו ממנה סכנות מרכזיות כמו מרד המריוניות ואחותות הילדים, אקורדים המזכירים כדי את "האנטרכזינגל", ובמיוחד הסצנה החותנית של האחוות בין ילדי הקרים לילדיו הסנטוריום. הרטט נaser והרוח העיליה מזכיר לצופים בני זמנו, ולא בכדי, סרטים מקבילים על מפעל החלוצים בארץ ישראל.

ילדי הסנטוריום מגדרים עצמם כעליז חיים ומטפסים גינת יirk. הם מנהלים אסיפות ומעליהם בהן שאלות הנוגעות לחיהם בסנטוריום; החבל בשלהם יש להמשיך לאכול כוסמת וכלה בעניינים הרי גורל, כמו ההזדהות עם הקרים השוכנים בזגלמבה (אוור המכוורות המתועש בדורות-מערב פולין).

הילדים מציגים ברטט הצגה של תיאטרון בובות, שבו המריונוטות, הנוטלות את גורלן בדיבון, מתמדדות נגד מי שפעיל אותן; בסצנה אחרת מדקלים ילד עיבוד ליידי של השיר מאת וולט ויטמן "אתה, מי שלא תהיה!" ("You, whoever you are!"),

שיר המדגיש את ערך האדם באשר הוא, לא קשור למוצאו הלאומי. ילדים אחרים שרים ומדקלים ביהדות וילדה אחת שרה יצירה זו בפולנית.

"אנו באים" מציג אפרוא אופק תרבותי רחוב – יהודי ואוניברסלי, נマー וגובוה – וערכיו המהפקניים מבתאים עולם אופטימי. בסצנה מוגשת לקראות סוף הסרט מזמינים לידי הסנטוריום את ילדי הקרים השוכנים, ללא יהודים,

אישורו של המאי. בגרסתו הראשונה נהרגים מבאבק אחד החלוצים ואהובתו הערביה, רוח המדובר מכסה את הבאר, והשמה מכסה על הכל. מתחת לפניה השטח בארץ ישראל צפים וועלם יחש היהודים והפולנים באוטון שנים, ופورد מציג לצופים את המאבק בין שתי תנועות לאומיות באופן אכזרי וחסר תקווה. מובן שהמפליצים המקומיים לא יכולו לשאת סוף כה, ומצאלו תחוליך ציוני לעילא: העברידי מטפלת בפיצוע, ראש הכהר ברוחה, פלוג מים משקה את הצמאים וחוזן של כיבוש השמנה עולה מן המסק. "סבירה", לעומת לביקורות אוходות בעיתונות לא זכה לביקורת אזהה מטעם העיתונות בפולניה; נראת שמסרוו הסמויים היו ברורים לצופים.

הבעיות שהעלה פורד בשני סרטיו הקודמים, בפולנית וב עברית, עתידות היו להיפתר בסרטו החדש, ביידיש, שהופק ב-1936. הסרט נועד להציג אגר פועלו של הסנטוריום ע"ש מַרְקָם ולגייגו לו כספים. אבל הייצוג הקולוני עז ש"או באים" ופס הקול שלו מוסיפים משמעותית מרתקות לסרט. בסרט הזה מנע פורד לחולטן משים בשחקני מקצועיים, וכך נדמה לצופים שמדובר בפניות מציאות אובייקטיבית ובבלתי

מרקוס זילבר

**MRIIM
HIA
CHNAHILAH
LYIZR
HOA
VLAADK**

“און וווער ס'אייז יונגע – מײַן קומען אָן !” (=ומי שצעריר יצטרוף אלינו, אנו באים, אנו באים !) – עילדי הסנטוריום ע”ש מֶךְם בסרטן שנקרא על שם שיר הנושא, “מיר קומען אָן”. בדרך כלל נדן הסרט כשלעצומו, כמסמך היסטורי נדיר וכיצירה החשובה בקולנוע היהודי.

למעשה הוא עומד בזיקה גלויה ונשתרת לשני סרטיו הקודמים של יוצרו, הבמאי הפולני-היהודי אלל פורד (*משה ליפשיץ*, 1908-1980) הסרטים הללו היו בפולנית וב עברית וביחד עם הסרט בידיש הם משקף את המערצת הרבת-תרבותית והרב-לשונית של יהודי פולין לפני מליחת העולם השני. כפי שמנדלוי, שלובם עליהם, ביאליק ואחרים כתבו בידיש ובעברית (ולפעמים גם בשפות נוספות) כדי לבטא את עולם המורכב, כך גם פורד בסרטיו.

הGBT בשלוות הסרטים מעשר א’ כל אחד מהם במדים נוספים.

הסרט הראשון במשלש המופת פורד הוא “לגיון הרחוב” (chion region) מ-1932. הסרט זה נחשב לציון דרך בקולנוע הפולני בזוכה שימושו החלוצי בז’אנר המכונה

**הבעיות שהה
הבמאי אלכס
פורד בסרטו
בפולנית ובע
נphantro בסרטו
ביהידיש,
"תמייר קומען
מ-1936, על
הסנטוריום ע
מדם**

ד"ר מרקוס זילבר ה-
מרצה בחוג לתולדות
ישראל באוניברסיטה
עוסק בתולדות יהודיה
במאה העשרים



בדבון החובב נקרא, וזה שאותם נקראו
הזכות של הסנטוריום.
כמו ב"לגיון הרחוב", גם ב"אננו באים"
מ-1936 גיבורי הרטט הם ילדים
הכלודים במעגל העוני. "אננו באים"
פותח בהציגת הדלות המחרידה בורשה
היהודית: הרחובות הצרים, המרתופים
החשוכים והלאיים והבתים הצפופים
והעלוביים. באמצעות ציורי תקריב
מדגישה המצלה את חוסר התקווה
שלען פנוי האנשים המורעבים. במרכזו
הרטט שלושה ילדים: ליזוד כץ, ילד
רחוב פרוע וחולה שחפת, המוכר
כעכcis ברוחות ורשה ונוראה כאילו
יצא מהרטט "לגיון הרחוב"; זלמן
הקטן והומונם, חולה ורubb, תלמיד
"חדר" לובש קפotta וחוכש כובע;
וחנהלה שפירא, בעלת רוחה המנגוגות,
تلמידה בבית הספר של ציש"א בלודז'
השלושה זוכים לבוא ולהתרפה
בסנטוריום. באמצעות ליווי מוסיקלי
עליהם מעבירה אונטו המצלה אל
עולםם טובים יותר: תחילתה אל בית
הספר של ציש"א וממנו אל הסנטוריום
ע"ש מרקס, שבו מקבלים הילדים טיפול
 רפואי, משחקים ומתעלמים באווoid
הפתוחות.

הרטט מציג את הקמתה של חברה
חדשנית, המפעילה את זרכיה ויוצרת
עולם אלטרנטיבי לעולם היישן של
הילדים. מראה הפירון החקלאי, העמל



את השיר "די לערעין מירע" כתב אברהם סוצקייר (נולד ב-1913) עוד בגטו וילנה, והוא מבוסס על דמויות אירופיות שהיו.

אלירה ברנשטיין (1908-1943) הייתה בוגרת הסמינר למורים ביידיש בוילנה, היחיד מסغو בפולין בין שתי מלחמות העולם. היא שימשה אורה בכתבי ספר בוילנה, ומכ-1939 אליך – גם מנהלת הגימנסיה כיידיש, שפעלה אף בתקופת השלטון הסובייטי הקוצר, לפניה הפלישה הגרמנית לברית המועצות ב-1941. עם הקמת הגטו הייתה אחת הדמויות המרכזיות בארגון מערכת החינוך, שפעלה בתנאים קשים במשך כל תקופת קיומו. היא העלה הצעות לילדים, וגם הצעה פעלילה ב"מועדון הנער" של גטו. מירה ברנשטיין הייתה חברה בכמה חורתות הגטו, אך בהתקרב موعد חיסולו סירבה להחפנות דרך תלותה היבוכ בשיל החששה שבגלל בריאותה הלקוקה טיפול ולמעמסה על כבירה. היא נספהה במיראנג.

לקרט (1802-1902) היה רופא, מומחה לבריאות הציבור, מנהל בית החולים היהודי והוגה דעות ציוני. הוא היה הראשון שטען כי היהודים יוכלו לחיות בארץ ישראל. קרט היה אחד ממנהיגי תנועת ההשכלה היהודית ורעיון ציון היה מושכלתו. הוא פעל למען הרפורמה היהודית ורעיון ציון היה מושכלתו. הוא פעל למען הרפורמה היהודית ורעיון ציון היה מושכלתו.

יעקב גרטשטיין : מחלוצי מערצת
החינוך בײַדיש בוילנה, שהמשיך
בפועלו החינוכית גם בעגטו וניצח
בכל המקהלה בײַדיש. מת בעגטו
בשנת 1943.

קרוב האביב ("גנית וויט איז ערד פרילינג") : שורה מתוך השיר **הידוע** "האָך אָרֶן גַּלְיִיב", מאת י"ל פראץ, שהושר בחוגים דריילימן וגם בכתבי הספר **בידיש**.

המורה מירה

וליליה אחד כל חזר האפרה.
אפשר גם הפקו רקוותה של מירה.
חפשה את אמה הדוערת בפחד:
אין אם וילדים עוד – שמנוחה עשר יחר.

<p>השכם יבש את הדם. היא נרממת עלשו לקשות הדירה המיממת. "אורה יבוא, ילדים. מר גרשטיין הוא. ישמע גם השער את קול שירתנו".</p>	<p>זקנים צודדים בתפלין, עטרת. עם עגל הולך בן הכהן, וגורה אשה שכיב מרע ביעיצה צפנויים. אחר – אדור עצים נושא בין השנים.</p>
<p>"קרוב האביב" מתוונן, אך מפתת גוזן ורוזים כבר הקקע רוחמת. נחשף כל מרטף ומחובא, וראו פלא: "קרוב האביב" מתחילה על כל אלה.</p>	<p>מוריה ישמה מירה בפנוי סוככת, אווחות בילד – קליה מזוהבת, אווחות עוד ילד ביד האחרת – עדת תלמידים מלחה, מחזרת.</p>

ושער ברוחב היהודים מקדים את פניהם בעץ חם כמו גינה מדרמתה. כמו תהומות, העומדים על פי סכר, נסען נפתח וכולע בלב זכר.

בְּלִי אָשֶׁר, בַּיִן חֲרָבוֹת יְשֵׁלָכֶת.
נָגֵר - עַפְרוֹן הַוָּא, וְסִכְרָה הַוָּא לְחָמָם.
אֶת כָּל הַיְלָדִים, בְּחַרְבוֹת שְׁחַקְשִׁירָה,
אַסְפָּה וּמַלְאָךְ מָוֶרֶה וּשְׁמָה מָרָה.

באמצע "שלוש מוניות" מאת פרץ
נשינה ספינה מהתיכים מוסדר ארץ.
הם פאן ! והשמש עלמה והשairyה
שבעה ממאה ושלושים, ואת מיה.
קושרת סרטי בשערם וסופרת
ראשים: הם מאה ושלושים לחתורת !
קוראת לפניות מתוך שלום עלייכם,
והם נוצצים וצוחקים הוא מלךן.

כל עוד הגרין לא כללה לגדע –
או מירה היא פרח ; דבורים – יולדת.
הפרח נבל וגוופו הוא אפר, אך
מחר עם הפל ישוב עוד לפוך !
עלשרים וחמשכו בפסנין בו בלילה.

עֲרָה הַוְאִזְגָּדִית, כְּמוֹ בְּשֶׁמֶשׁ שׂוֹקָעַת -
אָסָר לֵילָרִים עוֹד לְרֹאֹת וְלֹעֲנָת.
נוֹשָׁחַת שְׁפָמִיהַ וְשׁוֹב הַיָּא חֹלֶקֶת
אַפְּם אַמְּצָן רֹוחַ, וְשַׁחַת עַל לְקָרְט.

דורך נאכט האט א גראקייט באציגן די הייפן,
און גראָן ווערט דער לעדרערינס האָר אויף די שליליפֿן:
די זוכט אינעם קעלעֶר איר מאמען דער בלינדער –
צוזאמען מיט איר פֿעלֶן זיעבעצַן קינדער.

ווען זון האט די בלוטן געטראיקנט, האט מירע
באהאנגען מיט גראינס די פֿאָרִיטוּמֶטַע דִּירה:
- געקומען דער לערדער גערשטיין, מע ווועט זינגען
דער כאר זאל אַרְבִּיכָּר די טויערן קלינגען.

שווין קליניגט עס: "ניט וויט איז דער פֿרְילִינְג". נאָר אונטן
די העק אוּן באָגְנוּטַן צעטְרִיסְלָעַן די גְרוֹנוֹטַן.
מע שלעפַט פֶּאֲרַד די האָר פָּוּן די קְעַלְעֵרַס אוּן לעכָר.
"ניט וויט איז דער פֿרְילִינְג" פֿאָרְקְלִינְג אַבעָר הַעֲכָר.

שווין זעכץיך פֿאַרְבָּלִיכְן אָן שׁוּעַסְטָעֵר, אָן מַאֲמָעֵן,
די לְעָרְכָּן מִירָע אַיְזָן אַלְעַ צְוֹאַמְעָן.
סְאַיְזָן נָעָנְטָן אֶיְזָם-טוֹב, אַיְזָן, טְיִבְעַלְעָךְ, קִינְדָּעָר,
אֶאָפָּרְשְׁטָעַלְנוּגְן דָּאָרְךְ מַעַן בָּאוֹזִין גַּעַשׂוֹנְדָעָר!

צום יום טוב – ניטא מעד ווי פערצקי, נאר איטלעך –
מייט וויסינקן העמדל, מייט לייכטיקע טרייטלעך.
די בגין איז פריש מייט א זון, מייט א גארטן,
מע קען אוש איז טיכיל זיך אויסבאהן דארטן.

בימי ליענון פרצעס דרייט מטהה
האט אונטערגוזעגעט דאס געביי די ספנה.
זוי האבן געכאייט! און פאר טאג איז געלביבן
פָּנָן הונודערט מיט דרייסיק, בלויין מירע און זיבן.

אָזֹן, בַּי דִ הַאֲקֵה אַט צְעַשְׁפָּלְטָן דַעַם זִינָעַן,
אַיְזֵי מִירָע אֶלְוָם אָוָן דִי קִינְדּוּרְלָעָן – בִּינָעַן.
שְׁוִין גְּרָא אַיְזֵי בְּלוּם אָוָן פָּאַרוּוּלְקָט אִירָע גִּילְדָּעָר,
נְאָרְמָאָרְגָּן אַיְזֵי טַוִּית זִי אוּיְפְּבָלְעָן וַיְידָעָר.

אברהם סולקבר

די לערעין מירע

מיט לאטעס אויף ליעבר, צענשניטן אין פאסן,
מע טרייבט אונדז אין געטאָ, עס גײַען די גאָסן.
די היזער באָגָלִיַּין אָרוֹף אַיבִּיךְ גָּעוֹגָנט
און שטיינערדיק ווּרט יעדער גזירה באָגָעָנט.

אין תפלין ווי קרוינען מארשין דזקנין,
אַעֲלָבְעָלָע גִּיט מֵיט אַדָּרְפֵּסִיד אַין אַיִינָעַם.
אַפְּרוֹנָה שְׁלַעַפֶּט אַגּוֹסָס פְּאַרְקְלָעָמָת אַין דִּי נַעֲגָל
אַצְוֹוִיטָעָר – אַבְּינַעַלְעָהָלָץ אַוִּירָאָרְגָּר אַוְּוָגָל.

אָנוֹן צוּוִישׁן זַי אַלְעַ – דֵי לְעֶרְעִין מִירַע.
 אֲקִינְד אָוִיךְ אִיר אַרְעָם – אֲגִילְדָעָן לִירַע.
 אֲקִינְד אָוִיךְ אִיר אַרְעָם, בַּיִם הַעֲנָטָל – אֲצּוּוֹיטָן.
 אַרְעָם דֵי פָלִימִידִים באַגְּלִיטִין, באַגְּלִיטִין.

אונן קומט מען צו יידישער גאס, איז א טויער, נאך ואראעט דאס האָלן ווי א קערפֿער אַ רוייער.

מע יאgst איבער חורבות אן ברויט אונן אין פֿיעַר
דאס ברויט איז א בוך אונן דאס ליכט איז א בלע**לען**
פֿאָרוֹזָאָמָלֶט די קינדערא אין חורבער דירה,
עס לערטנט זי וויטער די לעערען מירע.

יעי לייענטן זיין שלום-עליכם אַ מעשה,
עס פֿינקלען די קינדרער אוון לאָכֶן בעה-מעשה.
זײַ פֿלעכט זײַ מיט בלְאַיניקע סטונגסָס די צעפֿלע
און צִילַּט אַיר פֿאָרְמָעָג: הונדערט דרייסיך די ק

צ'ו גלייך מיט דער זון איז דערערין מירע
שוויך וואך אונז זי ווארט אוניף די קינדערעלעך איר
יי' קומען. זי ציילט. אָ, ניט ציילן זי בעסער! –
דורך נאכט האט דא צואנצקי פארשניטן אַ מעכּ

הארהוי ווערט אַ שוויב אין פֿאָרָאנְאַכְטִיקָע פֶּלְעָק
אַאֲרָסְטָאָר נִיט מִירָעָדָי קִינְדָּרָע אַנְטְּפָלְעָקָן.
פֿאָרְבִּיכְסִיט זֵא לִיפָּאָוָן מִיט גּוֹרָה בְּאַנְיִיטָר
דעָצְמִילָט יֵפְנִין לעַקְעָרְטָן, מְנוּטָעָת זַוְּיִיטָע.



שירי משחק

הילדים יושבים על ה الكرקע במעגל. אחד מהם חופר גומה באדמה באמצעות שבר כלי או קיסם עץ וחבריו מנהלים אותו את הרו שיח הבא :

אורף וואס גראָבסטו אַ גרייבעלע?
למה אתה חופר גומה?

אורף צו לייגן שטיינדרעלען.
כדי לשים חלקי אבני.

אורף וואס דארָפֶסְטו שטיינדרעלען?
למה לך חלקי אבני?

אורף צו שאָרְפֶן מעסערעלען.
כדי להגד סכינים.

אורף וואס דארָפֶסְטו מעסערעלען?
למה לך סכינים?

אורף צו קוילען גענדזעלען.
כדי לשוחות אוזוים.

אורף וואס דארָפֶסְטו גענדזעלען?
למה לך אוזוים?

אורף צו עסן.
כדי לאכול.

אורף וואס דארָפֶסְטו עסן?
למה לך לאכול?

אורף צו לעבן.
כדי לחיות.

אורף וואס דארָפֶסְטו לעבן?
למה לך לחיות?

אורף צו האָבן קינדרעלען.
כדי להוליד ילדים.

אורף וואס דארָפֶסְטו קינדרעלען?
למה לך ילדים?

או איך וועל שטָאָרְבָּן, קדיש נאך מיר
זָאָגָן!
לומר עלי קדיש כשםות!

אחרי "לומר עלי קדיש" בורחים הילדים מהופר הגומה. הוא רודף אחריהם וטופס אחד מהם. המשחק מתחל מחדש.

את השיר הבא שרים בהילכה ובקהל
נמוך. בשלוש המילים האחרונות –
באס, באס, פורצים בעקבות.

זיבן יאָפָאנּוֹזֶעֶר מיטַן באָס באָס באָס,
עלִי בטנוֹן שבעה מיפַן
גיינּען און שפָאָצִין אָוִיפַן גָּאָס גָּאָס,
וַיַּצְאִים לְטַיֵּל בָּרוּחוֹב.
קוּמֶט דִּ פָאָלִצִי אָוּן פֶּרֶעֲגָן וּוָס אַיִז
דאָס?
באה משטרת וושאלת: מה זהaan?
זיבן יאָפָאנּוֹזֶעֶר מיטַן באָס באָס.
שבעה עם בטנוֹן מאָרֶץ יְפַן.

השיר מציר את הרוי העירה בעת
הכיבוש הגרמני במהלך מלחמת העולם
הראשונה (השותרים בשורה השלישיית
דברים גרמנית). הזהו מקור השיר
שהוחש בארץ : שניים סיינּים עם כינור
גודול / ישבו ברוחב ופטפטו בקהל גדול /
באשור גירש אותם זהה הכל / שניים
סיינּים עם כינור גודול ?

קובוצת ילדים היושבת במעגל מזמין
אחד מהם לשיר :

דרְּרִין מָאָל אַיִז נִינְעַן,
שְׁלוֹשׁ פִּי שְׁלוֹשָׁה - תְּשַׁע.
יעַדְרָעָר זִינְגַּט דָּאָךְ זִינְעַן.
כָּל אַחֲר שָׁר מְשָׁלוֹן.
דָּעַר חֶבֶר מָשָׁה זִינְגַּט אַ לִידְ, זִינְגַּט אַ לִידְ.
הַחֶבֶר מָשָׁה יִשְׂרָאֵל,
זִינְגַּט אַ לִידְ, זִינְגַּט אַ לִידְ!
יִשְׂרָאֵל, יִשְׂרָאֵל!

אם משה שר יפה, כולם ממשיכים :
דָּעַר חֶבֶר מָשָׁה הָאָט גּוֹט גַּעֲמָאָכְט,
הַחֶבֶר מָשָׁה הַיִּתְיַבְּלָעָה,
גּוֹט גַּעֲמָאָכְט ! גּוֹט גַּעֲמָאָכְט !
הַיִּתְיַבְּלָעָה!

ואם משה סירב, או שר לא יפה :
דָּעַר חֶבֶר מָשָׁה הָאָט שְׁלַעַכְט גַּעֲמָאָכְט,
הַחֶבֶר מָשָׁה נָהָג לֹא כְּשֻׁוְרָה,
הָאָבָן מִיר זִיךְ פּוֹן אִים אוּסְגָּאָלָעָכְט.
כוּלָּנוּ צְחָקָנוּ לו.

במה שיחקו משהילר ושלמהילר שירי משחק בידיש



צייר מאה סילה ברְּכָרְבָּנָה
(1959-1908), מטור הספר:
Zydzi w Polsce
(=יהודים בפולין), ורשה 1993

במה שיחקו ילדים יהודים במחצית הראשונה של המאה העשרים ?
שימוש רב עשו במלים, בצלילים, בתנועה ובעצמים זמינים שהקיפו
אותם. כדי לתעד כמה ממשחקי הילדים שאבדו עם העירה היהודית,
רשמתי אותם מזכירנו וליקתי את הדיהם מפי עדדים (ראו גם מאמרי
"פולקלור ילדים יהודי במורשת אירופה: חרוו ילדים", הקונגרס העולמי
התשייעי למדעי היהדות).

zechak ganoo hoa soper
ומשורר, עורך כתב העת
לפולקלור היהודי "ידע עט"

חרוזי התפיסות

החויזים נאמרים בשילוב אצבעות יד ימין של שני הילדים המתפיסטים:

חבר, באעור, שפילקע קלעצל,
חבר, סליל חוטים
וואס ווילסטו, בלוט צי ערד?
מה רצונך, דם או חול?
בלוט – זינען מיר בידיע גוט.
דם – אנחנו בשלט!
ערד – זינען מיר בידיע שלעכט.
חול – אנחנו ברוגז!

רינגעלע, רינגעלע, רוגז,
טבעת טבעת רוגז,
זינען מיר געווען ברוגז
הינו ברוגז,
RINGUEL'U RINGUEL'U RIJK
טבעת טבעת,
זינען מיר חבר צורייק.
אנוון שוב חברים.
רטענץ רטענץ אייבורבעט/ען
צנוו, צנוו, מתפייסים,
האָן מיר זיך בידיע ליב!
שוב אנחנו אהובים!

משחקי תנועה

ילדים בגיל הגן משתובכים במועל ושרירים:

קארע ראָד, קארע ראָד, עפַן אויף דעם טויער.
אליגל מרכבה, אליגל מרכבה, פתח את השער.
ווער פֿאָרט ? ווער פֿאָרט ?
מי נושא ? מי נושא ?
דער קיסר מיט די קינדרעלען
הקייסר והילדים
שריינען ווי די ציגעלען :
צועקים כמו עזים:
מע, מע, מע.
מה, מה, מה.

עם קרייאת "הה" היו נערים ופותחים שער
למלך ולילדין.

אלתר קזיננה, ילדים משחקים.
מתוך הספר : *Poyln, Jewish Life in the Old Country*
ניו יורק 1999



חרוזי הקנטה

מארש מארש גי אין באָד
צעד, צעד, לך למרחץ,
קראנץ מיר אויס די פְּלייצע
גרד לי את הגב.
ניין, ניין, אין באָד וועל אין ניט גיין
לא, לא, למרחץ לא אלָך
אין דענק דיר פֿאָר די עצה.
ותודה לך על העזה.

אין דעם טיכיל דריינען
בנהר שלושה דגים
ווילן זיך פֿון העכט באָפרײַען.
רצויס לבrhoח מזאָב him.
גייט דער העכט אַרעטען שפֿרונג,
זאב him קוּפֶּץ כהוגז,
שלונג אָן שלונג אָן שלונג.
בלעה, בלעה ובליהה.
און דערשלאָנגען אלָע דריינען,
נכלוּוּוּ שלושת,
אלָע דריינען, אלָע שליניין.
כל השלשה, הדגים.
אייז דערפֿאָר דעם העכטס קאָפּ
ולכן ראָשו של זאב him
ההנט געווען אין אָ טאָפּ.
היה היום בסיר.

אין בין אָ מלָאָן,
אני מלָאָן
אונ דו בִּיסְט אָ גַּלְחַ.
ואתה כומר.

אין אלָך להדר לשיר
דו וועסט גיין אין קלוייטער קלינגען.
אתה תלך לכנסיה לצלצל.

איסר פֿישער וואָסער גִּיסְעֶר.
איסר המשתין שופּ מִים
(אָרוֹזֶה מִשְׁתִּין כָּמו בָּרוֹ...)

יאָנקָעלָע מִינְיָעֶר, שְׂוֹאָרְצָעֶר צִיגְּנָיָעֶר,
יעַנְקָלָה שלִי, שְׁחוּר כָּמו צוּנָּי,

וּוּ בִּיסְטו גְּעוּזָן?
אייפה היהית?
אונטער דִּי בְּרִיטְשָׁקָעַ!

מַתְחַת לְכָרְכָּה.
וּוּאָסְטָוּ גְּעוּזָגִיט?
מה ניקת?
חוּרְשָׁע צִיצָּקָעַ!

דר של חזורה.

יאָנקָעלָע מִינְיָעֶר, שְׂוֹאָרְצָעֶר צִיגְּנָיָעֶר,
יעַנְקָלָה שלִי, צוּנָּי שְׁחוּר,

וּוּ בִּיסְטו גְּעוּזָן?
אייפה היהית?
אוֹרֵף יְעֻנְרָוּעָלֶת!

בָּעוּלָם הָבָא.
וּוּאָסְטָוּ גְּעוּזָעַן?
ומה ראיית?
אָזְעָקָלָעַ מִיט גַּעַלְט.

שְׁקוּקָעַם סְסָּה.
פֿאָר וּוּאָסְטָוּ נִיט גַּעַנוּמָן?

לְמַה לְאַלְקָחַת אָתוֹת?
מְהָאָטָט נִיט גַּעַקְעַנְטָט צוּקָמָן.
לְאַיְוָלְתִי להגיע.

פֿאָר וּוּאָסְטָוּ נִיט גַּעַכְאָפְּט?

לְמַה לְאַחֲפָת?

מְהָאָטָט אַיְבָּעָרְדִּי הַעֲנָט גַּעַלְאָפְּט!

הַכּוֹ לְיַעַל הִידִּים!

למשחקי מחבאים או תופסת הקדיםמו הילדים שיר
מנין ("אוריסטיילונג"). אחד הילדים דקלם אותו ועם כל
מלה הצבע על אחד הנוכחים. הילד שעליו חלה המלה
האחרונה הוא "מחפש" או "חופש". בשירי המניין
ביטהו הילדים את עולם הערכיהם שבו גולן.

אָיְדָעַלְעַ אָז גַּעַפְּאָרְן קִין יְרוּשָׁלַיִם
יְהוּדִי נִסְעַלְיָה אָז פְּעַקְעָלָע צִינְעָר.

אָבְדַּלְעַ צְרוּר שִׁנְיָים.
הָאָט עַר גַּעַגְעָגָעָן זָכוֹן
הָלָךְ לְחַפֵּשׂ
הָאָט עַר גַּעַפְּנָעָן אָ קָוָן.
וּמְצָא עֲוֹגָה.

פְּאָרְגָּעָן צָוָאָן אָ מַזְכִּיאָה
שְׁכַח "הַמּוֹצִיא" עַלְהָ לְבָרְךָ.
הָאָט עַר גַּעַרְאָגָן מִיט אָ חָזִיר אִיבָּרָן פְּלִיאִיצָע.
וְהַוּכָה בְּחַזִּיר שָׁוֹק עַלְיָר.

ニימַת תּוֹכָה עַל שְׁכָחַת הַבּוֹרָה חֹזֶר גָּם בְּשִׁיר המניין
הָבָא. כָּאן נוֹסֶף לְשִׁכָּחַת הַבְּרָכָה גָּם עָוֹן אֲכִילַת תְּרִנְגּוֹלָת
בְּחַמָּה.

גְּרִינְעַ פְּאָטְשִׁילָע, גְּרִינְעַ אָן בְּלָא,
סּוֹדְרַיּוֹק, יְרוֹק וְכְחֹל
אָז עַר גַּעַפְּאָרְן פָּאָרְדָּהָרָא,
נְסָעַ הָאָל מַעְבָּר לְהָר
פָּאָרְדָּהָרָא גַּעַהָאָט אָ זָן,
מַאְחֹורִי הַהָר בְּנוּ יְשָׁב
הָאָט עַר גַּעַגְעָסְפָּן פּוֹטָעָר מִיט הָוָן.
אָכְלַתְרִנְגּוֹלָת בְּחַמָּה.
פּוֹטָעָר מִיט הָוָן הָאָט עַר גַּעַגְעָסְן,
חַמָּה בְּתְרִנְגּוֹלָת אָכְלַת
דָּאוֹוּנָעָן אָן בְּעַנְטָשָׁן הָאָט עַר פְּאָרְגָּעָסְן.

לעתים שולבו בשירי המניין פסוקים מן התפילה: "והוא
רחום יכפר עוון ולא ישחת והרבה להשיב אפו ולא
יעיר כל חמתו / האפקע, דראפקע, יאַשְׁקָע, הענאָקָע,
געַנְאָקָע – אָרוֹוִיס ! " (צָא !)
המלה "צָא" המסיימת שיר מניין רבים קנחה גם אחיה
בין ילדי הארץ בשנות השלישיים :

פְּלַח פְּלַח מַתּוֹשָׁלָח
רוֹץ וְטַבּוֹל לִי פָת בְּמַלְחָ.
פָת בְּמַלְחָ יְשִׁי לְהָטָע
וְאַתָּה תָּצָא הַפָּעָם !

גם כללי המשחק מצאו דרכם לשירי המניין :
הָאָקָן, בָּאָקָן, בָּרָאָטָן, בְּרָעָנָעָן,
לְהַכּוֹת, לְאַפְּוֹת, לְצִלּוֹת, לְהַבְּעִיר,
וְוּרְעַס וְוּטְעַט אָפְּנָאָרָן
מי שִׁירָה
וְוּטְעַט לִיגָּן אִין גִּיהְנוּם.
גִּיגִעַ לְגִיהְנוּם.



צילום: פלאש 90

הורים. את האמצעים לכך אנחנו מוצאים, נסוך למקורות ביתיים, בספרות הילדים "קלאסית" הקיימת, ואנו נעזרים מעט גם בחומר הלימוד של בית הספר ביידיש מן העבר. אנחנו משתמשים לעוקוב גם אחר הידעושים בתחום ספרות הילדים: הן בקרב החדרים, שחלק גדול מספריהם הרבים מספור מתאימים לשימושם הרכבים; והן מגזר החלוני, שבו עוסקים בעיקר בתרגומים

ומעשרי שפה מיוחדים מהם. שהרי אחת התוצאות של מעיוט הפגישות הללו היא שאוצר המלים הבלתי של הילדים מודמן להם לפוגשם, מפני רחוקות מודמן מכם. מכאן כה שהחבריים הצעריים ממיין זה אינם כה מרדי, בקרבת האחים והאהות בלבך. לילדים חסורת מבוןMSGות דוברות רביים, והם מפוזרים על פני העולם כולו. חברה אחת, טריינילה, למשל, ידיע, כמו גן ילדים, שיונקו להם באופן קבוע וחברתי יותר גוריים בקשרו להשחתנו מאז נולדה, מתגוררת בגרמניה. הפגישות אתה, גם אם הן מתקיימות שיריים, ומשחקים יצרתיים בידיש. לכן נופלות הפעילותות הללו בתחום אחריותנו בלבד, יוציאות וגעוי משחק שמחים

לשחק אתם "כעפערליך" (תופסת), "באעלטעניש" (מחבאים) ו"קאלנס" (קלנס). אלא שרק לעיתים רחוקות מודמן מכם. מפני שהחבריים הצעריים ממיין זה אינם כה מודע אוננו בקשר בלתי עצמי, המשותפת אלא היידי; עם הרביעי, לדורות הקודמים של משפחותינו, גם יידיש יכולה להועיל. חבריים רבים ומברקים שכחיכים בביטנו מחזקים גם הם את עלה בסיס היסטרו רחוב ור�� תרכותי מוצק, שלוב היידי והערבית אינה רק עניין פרטיא של אבא ואמא. אבל בתחום חשוב אחד אכן יש חיסרון: חסרים לנו תלמידים מטען עשיר להמשך התפתחותם. ילדינו יש ללידינו סביבה טבעית לטבעית המשותפת לנו, שפת הום מודע אוננו מדברים יידיש עם ידינו? ראשית כל, יידיש היא השפה הטבעית המשותפת לנו, שפת הום ומושכת של דברי יידיש, נוסף לטבעה ייש לילדינו סביבה טبيعית יום של המשפחה, החברים והעבודה. ו מבחינה זו היא מתאימה מילא להוריהם: עם שלושה מבין הסביבה והסבותיהם שליהם אין לילדים שפה גם לילדים. ושנית, הלא זו השפה

מרים טריין ואלייזר ניבורסקי

איזה ריח, תשמקי!

אין אפשר לגדר ילדים חילוניים בײַדיש

באחרונה התפרסמה בעיתון "ווײַיטער – לתלמידי יידיש" כתבה הרנה בשאלת, כיצד למזויאן/בת זוג דוברת יידיש, ובה שלל עצות מעיליות. אלא שגם כאשר נמצא בבן/ בת הזוג, וגם ילדים הם דבר שבנמצא, ניצבת לפניים שורה ארוכה של שאלות: האומנם אפשרי ביוםנו לגדל ילד ביידיש? כיצד? האם והרצוי? ולשם מה?

במקרה שלנו עלו השאלות הללו רק באוף חליק, שכן אנחנו משפחה רוסלמית חילונית וכשה שלושה ילדים:

דינה/לה – בת שלוש; וראובן/לה – בן שנה, שגדל מלהצילה על שתיה שפות: יידיש כשפת כל המשפחה, ועברית – בשיחות "פרטיות" עם אמא, ובעיקר כשפת הסביבה.

מודע אוננו מדברים יידיש עם ילדינו? ראשית כל, יידיש היא השפה התפתחותם. ילדינו יש ללידינו סביבה טبيعית

למעשה ייש לילדינו סביבה טبيعית יום של המשפחה, החברים והעבודה. ו מבחינה זו היא מתאימה מילא להוריהם: עם שלושה מבין הסביבה והסבותיהם שליהם אין לילדים שפה גם לילדים. ושנית, הלא זו השפה

ר' נ הrchman هوא יקيم לנו את סוכת דוד הנופלת

**מדוע רבים
בציבור החורי
מצאים
בײַדיש מוקום
מבוטחים**

(=סוכה קטנה עשויה מקורות פשוטות וברובן צורת כיסית) בסכך ירוק, ואני יושב בה בלילה. פזמון... הרוחות הקרות מתפרצות, מבעד לסתקים, הנרוות מאירין היטב, אני מקדש וראו פלא ! הנרוות בורעים, היטב ! פזמון... בהזמנות ראשונה, בפנים חיורות, ננכשת הבת לסוכה במרוצה. היא ניצבת ואומרת בפחד גדור : "הסוכה מתמוטטת ! " פזמון... אל החשטי, אל התצער. הסוכה עומדת איתן. ככל שבונאה רוחות – הן נהומות, אבל הסוכה עומדת איתן. פזמון...)

כמו בכל שנה הופיע השיר הזה גם בחגיגת האחוריונים באחד ממוספי החג של העיתונות החדרית. שרים אותו ילדי "ההדר", בנות "בית יעקב", אמהות וסבתות; כולנו שרим אותו, ובכולנו עלולים געוגעים על ארץ ורוהקה-קרובה, ועצב על הדבר הזה שישין לנו ואבד, ואך על פי שלא הכרנו אותו אנו מצטערים עליו. לכל אחד מהנתנו יש הסוכה הפרטית והאישית שלו. ולכלנו אותה בקשה: הרחמן הוא יקימ לנו את סוכת דוד הנופלת.

יידיש היא הסוכה של ציבור רחוב, שמרגisher בתוכה את מה שמתרחש השיר, שהנה, כמעט בדרך נס, הסוכה עוד עומדת, "יז שטייט נאך גאנץ גוט". ציבור רחוב בעולם החורי מזודה עם היידיש והיא בשביבו נס להתנוסס בו. רק קומץ ממן חי בײַדיש חי חול ושבת, חושב בה, מרגיש בה, אבל לרבים היא מגן –

א סופהלע א קלינע, מיט ברעטלעך געמעינע, האב איך מיט צרות געמאכט, געדעקט דעם דאך מיט גריינעם סכך, זיין איך מיר אין סופהלע בענאנט.

רעפֿרָעַן: הרחמן הוא יקימ לנו את סוכת דוד הנופלת...

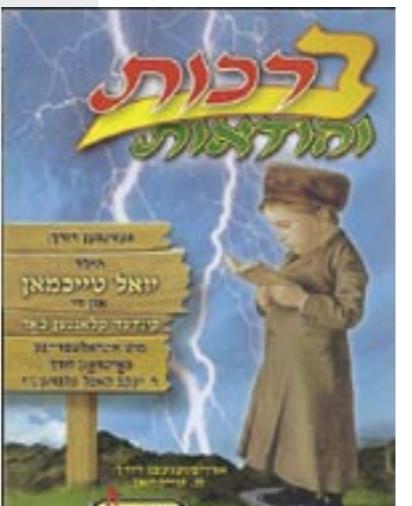
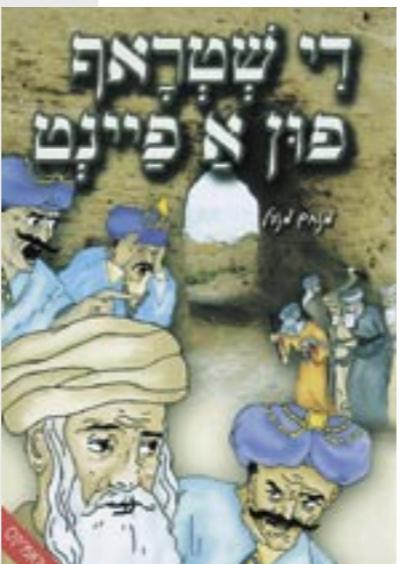
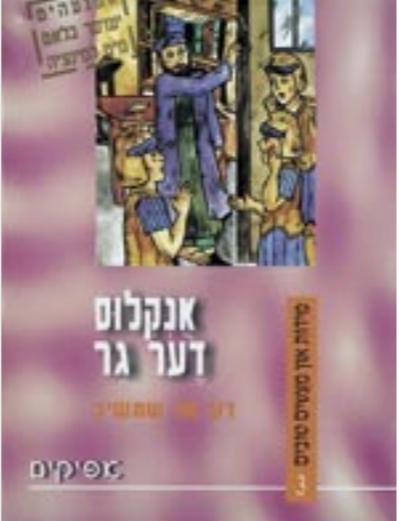
די ווינטן די קאלטע, ברענן דורך די שפֿאלטן, די לייכטעלעך זי ברענען נאך גאנץ גוט. איך מאך מיר קידוש – אוון זע גאָר אָחידוש ! די לייכטעלעך זי ברענען נאך גאנץ גוט !

רעפֿרָעַן: הרחמן...

צום ערשות געריכט, מיט אָ בלען געיצט לוייט די טאָכטער אין סופהלע אָריין. זי שטעלט זיך אָוועק – אוון זאָגט מיט גרייס שרעק : "די סופהלע, זי פְּאַלט דורך שווין איך...".

רעפֿרָעַן: הרחמן...

זין נישט קיין נאך, האב נישט קיין צער. די סופהלע, זי שטייט נאך גאנץ גוט. ווילט זאָלן קומען – די ווינטן – זי ברומען –



כבר עתה אפשר לצפות את המחסור בחומרים מודרניים ומגרים בידיש לבני עשרה (הן ספרים הן בכל מדיה אחרת). כדי להקדם תרופה למכה עלינו לצור שותפות עם הורים אחרים במצב דומה. אכן הפינה של שותפות זאת הא'ב, כלומר קרווא וכחוב בידיש. לאחר שזכה למדאות בן עברי, הון מבניין שטח, מוסקאי ואיש הנין מנוי יורק: פורום אינטראקט להורם לילדים דובי יידיש. כך מתרחבים ה联系ים ביןיהם ונמחקים הגבולות הגיאוגרפיים והחברתיים. מעניין היה לראות לאן תוביל הגלובליזציה הזאת של היידיש בשנים הבאות.

גם בתחום המוסיקה יצאו בשנים האחרונות דיסקים רבים, שהקלם נתן ממד חדש ופרשנות רעננה לשירי הילדים המוכרים או לאלה שכבר נשכחו, והקלם מגיש יצירות חדשות ברפרטואר הילדים. מפעם לפעם אנחנו מתחאים שירים מוכרים להזדמנויות מסוימות; אלה יכולים להיות מעין תרגומים ("חנוכה, סוף כל סוף ! / ס'אייז די שמחה אַן אַס אָפְּרוֹדִית על שירים מוכרים (למניגת "איינס איז דעם חתנס טיש" : "איינס אייז דער גאָוטשָׂא סוילאָך, וואָס ער זנטט אויף קול' קולות"; אין כמו הגאָז'ו סולו, שר בקולוי קולות), הרחבות ותוספות

ביס, חעס, טעס וכו'. לא אהת גם מריט טרין, יליד פולין, גולה בגרמניה. נסף לפולנית וגרמנית, שפות אמה, עברית ?" (כמו ביידיש : ווי אָזוי זאגט ולאנגלית וצרפתית, שפות בית הספר, מען אויך עברית ?) ועוד דוגמה קטנה למדאה גם עברית וידיש. היום היא לומדת ועוזרת בחוג ליאידיש באוניברסיטה העברית בירושלים, ומלהדרת יידיש ברמות הללו הן "קשה" בעברית. לא אלה נספota יצירות לשוניות מוכנות.

אליעזר ניבורסקי נולד בארגנטינה וחינט כל מיו בצרפת. יידיש, ספרדית וצרפתית הן שפותיו. בשנתיים שעבדו מאז משלה לצורה הוא עובד בפתח עיתונות יידיש של האוניברסיטה העברית. (בובת אימים, וכאן – משח מקלים ב"כֵּן" ו"לֹא"). החידוש האחרון הוא הפועל "להשמק" (מ"שמעקן", להריה) בעברית; למשל : "אייזה ריח ! תשמקיק". בדרך משחקית שכזאת באה לידי בטיחו העובדה שכבר יש לדילינו חוש עצמאי לעורכה של כל שפה בונדרה. זה לא מכבר הם גילו שידיש יכולת לשמש שפת טריטים בסביבה של ילדים דובריה עברית.

אפשר לומר שעד כה הצלחנו, אנחנו ההוריים, פחות או יותר, למלא את מקומן של המסגרות החסויות בידיש. אבל מה יקרה כשהילדים יגדלו וירצו לבחור בעצם במה יעסקו ? כבר עתה אפשר לציין שינוי הדרגתני בענין של כל אחד מהם. הבכורה נוטה באחרונה למסחקי חברה, והדבר מכונן אותו לשני כיוונים לא קלים : ראשית, למצוא שמות ופעלים מתחאים ביידיש כדי לשחק במשחקים הקיימים ; ושנית – להמציא וליצור בעצמו משחקי – אקטואליים מסוג זה.

משמעות זו. לעיתים קרובות למדיא אנחנו ממצאים בעצמנו סיפורים או משחקים, או אמצעים אחרים משפעות אחרות, וכן קורה לפעמים שנולד לנו ספרון ביתי חדש.

גם בתחום המוסיקה יצאו בשנים האחרונות מלחינים רבים, שהקלם נתן ממד חדש ופרשנות רעננה לשירי הילדים המוכרים או לאלה שכבר נשכחו, והקלם מגיש יצירות חדשות ברפרטואר הילדים. מפעם לפעם אנחנו מתחאים שירים מוכרים להזדמנויות מסוימות; אלה יכולים להיות מעין תרגומים ("חנוכה, סוף כל סוף ! / ס'אייז די שמחה אַן אַס אָפְּרוֹדִית על שירים מוכרים (למניגת "איינס איז דעם חתנס טיש" : "איינס אייז דער גאָוטשָׂא סוילאָך, וואָס ער זנטט אויף קול' קולות"; אין כמו הגאָז'ו סולו, שר בקולוי קולות), הרחבות ותוספות



תְּמִימָנָה כְּלָבֶּשֶׂת כְּלָבֶּשֶׂת :
אֲזַכְּרָה כְּלָבֶּשֶׂת כְּלָבֶּשֶׂת !
צָאָרָה כְּלָבֶּשֶׂת צָאָרָה כְּלָבֶּשֶׂת !
כְּלָבֶּשֶׂת אֲזַכְּרָה צָאָרָה !



מרים טרין, ספר בעבודת יד

יצורי הפרא הם וילדי חיים הילדות בשטוטטל הברוקלייני CBSיס ליצירתו של מורים סנדק

הילד מקס ויצורי הפרא, שנוצרו בהשראת הקרובים היהודיים. מתוך *Where the Wild Things Are* (1963)



בתשובה לשאלת על מקורות

ההשראה לספרו המצליח *the Wild Things Are* ("ארץ יצורי הפרא"), תרגם לעברית אוריאל אופק, תל אביב (1984), שהופיע ב-1963, ספר מורייס סנדק על קרוبي היהודי, שנגנו לבקר בבית המשפחה בברוקלין בימי ראשון, וכמו יצורי הפרא היו ספק מוחדים ספק נחמים: "הם נהגו לברואلينו הביתה, לצבוט אותו ולומר בידיש שם יאכלו אותו, ומכיון שאמא של' היהת בשנית אתיה פחדתי שם האוכל לא גיע בקרוב, הם עוד עלולים לעשות את זה".

מקור הביטוי *Wild Thing*, שנהפק בעקבות הספר למطبع לשון ואר כיבב בשיר המפורסם *Wild Thing*, הוא הביטוי היהודי "א וילדי חיים" (חיית פרא, פרא אדם), שנדק שמע מהורי בתגובה על מעשי שובבות.

ארעי, חלוש, נדרף – ויקר כל כך. מולبنيי הבטון – אין אַפְּעָנָע טיר.

הורים מבקשיםليلיהם מקום מוגן. גם שפה היא הגנה. ליד המצר

עם המגדל, משרד החינוך ברוחב הנכאים בירושלים, שכון בית הספר

"חינוי ירושלים". הילודות לומדות בו בילדיש, ובהן מדברות זו עם זו ועם

משפחהותיהן. בלב להבה של מאה שערים נמצאים כמה מוסדות חינוך לבנות,

שלולים על טוהר היידיש. אבל מסיבות

שונות הדרו לתוכם בין הסדים, "זרו

די שפאלטן", מילים במבטא עברי

ישראל. הילדים זולגים ל"קופת

חולים" ולא ל-kupas khoylim ועומדים

ב-takhana. הילודות עם ה"צעפעלען" מבינות

בלי מלים את החלקה בין יידישקעס

לבריתקעס. הן לומדות ביידיש

"חשבון אין געשיכטע" (=ההיסטוריה) ו גם "געאגראפאיין אונ נעלאות הכרוא"

(הווה אומר – טבע).

העולם החסידי והעולם הליטאי נאבקים

על שמורת הטבע של היידיש. הבניין

זהו הרי קרס וקם מחדש. בשכונות

גאולה בירושלים אפשר לומות כמה

וכמה בתים ספר שפת הלימוד בהם

היא יידיש ו עברית בעת ובעוונה אחת

ובמנונים שונים. ברחוב עכדיה שוכן

מוסד חינוכי של חסידי קאראלן; מן

המעון ועד לסוף התיכון לומדים בו

ביבי. לא הרחק מהם – בית הספר

"שירות דברה", בעל הציבור הליטאי,

שמתאים להכניס לימודי יידיש.

ובתוכו כל מיני גוננים והרכבים:

לימודי חול בעברית, לימודי קודש –

ביידיש.

מה עורר את הציבור החידי?

האם היתה זו קבוצה של

הורים אמריקאים שלא רצו להיכנע

לאבסולוטיזם העברי ופתחו בית ספר

משלהם, "בנות רחל"? ההיו אלה בעלי

תשובה, שהרגישו כי "געאגראענער איז

ニישט קיין געאָרענען" (=מי שנאה

אינו דומה למי שנולד) ורצו להציג

את זהותם החדש ? ושם היא זה

קובוצה שורשת מוקנית, "אמתע

געאגראענער" (=מבטען ומלידה), שהחש

כי המודרנה הורסת אותם באמצעות

העברית – ותהא זו שפה אצילה גבורת

כל שתהא ; או שהיתה זו קבוצה

שנטקפה געגועים ואשמה : "הנה,

הילדה לא מבינה מה שבטה מדברת,

ואפללו קצת מזולגת בה".

כך או אחרת, בתקופה קצורה יחסית –

במשך כעשרים שנה – קמו בתים ספר

שלומדים בהם בידיש. הורים צעירים

ערו לדבר יידיש עם ילדיםם, שהו

אתם לגנים פרטניים בידיש, מילאו

את המדרפים בספרוניים חדשים ותרגמו

שירים: "בין הרים ובין גבעות טסה

הרכבת" הפך לאוף בערג און אויף טאלן פֿאָרט דִּי באָן". מוסדות החינוך

החלו לארגן מיצעים עם פרסם ומתנות, הוציאו ספרי לימוד, יבואו

ספרים מארצאות התרבות, עבירות

פרטומי HISIDOT SATMER, הלחינו

שירים וחיברו מגיניות חדשות

טרטים – ככל שאפשר הטכנולוגיה

ഗבולה הלהלה.

הנה קמה רוח חדשה: הורים נאבקו

כדי שלידיהם יתקבלו בכתות

הידי. "אַידישקע" של היום

אינה "יענטע" ולא "אַקְנֶע" ולא

"אַלטְמָדִישׁע". ילדות משוחחת

בחבל בא"יינס צוויי דרייבער" גם

הרחק ממאה שערים – בקצה שכונת

עוזרת תורה-מטרסדורף. השוכה עוד

רעואה, ניצבת על קרקע לא בטוחה.

אבל כתע, לא הרוחות החזקות:

מערערות עליה אלא הבעיות מבענים:

שפה דלה, ספרי לימוד לא מתאים.

הניסיונו לגדל ילדים בידיש, לחנק

ההברלה.

הערת המערכת:

את השיר המהנסס בראש המאמר חיבר אברהם ריין, משורר ודיוקני וילדי,

בתחלת המאה העשורים. הוא בודא לא

פילל ששירו יהפוך (בעילום שמו) מטאפורה

לקיומה של היידיש ברוחב החורי. שני

הบทים הראשונים שייכים לאברהם ריין

(בשניים קליט), ואילו שני הบทים

האחרונים נוספו לאחר מכן. לפניו אפרה

דוגמה מובהקת לתהליכי הפולקלורייזציה

לשירים שיש להם מחבר יודיש.

ובתוכו כל מיני גוננים והרכבים:

לימודי חול בעברית, לימודי קודש –

ביידיש.

מה עורר את הציבור החידי?

האם היתה זו קבוצה של

הורים אמריקאים שלא רצו להיכנע

לאבסולוטיזם העברי ופתחו בית ספר

משלהם, "בנות רחל"? ההיו אלה בעלי

תשובה, שהרגישו כי "געאגראענער איז

ニישט קיין געאָרענען" (=מי שנאה

אינו דומה למי שנולד) ורצו להציג

את זהותם החדש ? ושם היא זה

קובוצה שורשת מוקנית, "אמתע

געאגראענער" (=מבטען ומלידה), שהחש

כי המודרנה הורסת אותם באמצעות

העברית – ותהא זו שפה אצילה גבורת

כל שתהא ; או שהיתה זו קבוצה

שנטקפה געגועים ואשמה : "הנה,

הילדה לא מבינה מה שבטה מדברת,

ואפללו קצת מזולגת בה".

**בשטעטל שעיל
ברוקליין חיין
גם איטלקים,
ו سنדק הצער
חביב לתוכו
שאליה "יהודים
שמחים":
הם דיברו באוטו
חבטא, האימהות
נראו דוחות וرك
האוכל ומצב
הרוח שליהם היין
טוביים יותר"**



איירו ותגמו לאנגלית עם סימור בדורובסקי. התרגומים שמר על אופיה המיחוד של האנגלית המשובשת שדיבר אביו המהגר. אותה אנגלית מהדרדת גם ביצירתו של סנדק, ולעתים הוא גולש אליה מהאנגלית התקנית.

יצירתו של סנדק, מנכסי צאן ברוזל של התרבות האמריקאית שכל ילד גדל עלייה, שואבת אפוא את הרשותה מתרבות היידיש שבגד המחבר. היא משקפת את הפנים שהקיפו את סנדק בילדותו ואת השפה ששמע סביבו. הצלחה שזוכה לה יצירתו של סנדק בקרב ילדים אמריקאים רבים בני אביו, פיליפ סנדק. אחרי מתה סביבת ילדותו של סנדק; ילדי ברוקליין עدوا משלימים בוחוב, והצעקה "וילדרד חיה" ממשיכה להזדהר לא רק בברוקליין אלא בארהיקה כולה. ↗

כماoir ספרי ילדים. כשהמבקרים החלו לתהות על המראה היהודי של הילדים (שהיו בעדנות מתירים ספרים ואירר יותר מאשר ספרים יוצרים אחרים). "איירופי" הסביר סנדק שהוא מציר את הילדים שבסבו אותו בשטעטל בברוקליין. הגעוגעים אל העיירה והאבל על החיים היהודיים שנכרתו חללן ביצירתו של סנדק והוא הקים גלעד ספרותי לשטעטל של הוריו. את קובץ סייפוריו של זלאט השביס-זינגר Zlateh the Goat אייר ב-1966, ולימים סייר שرك כשקיבל לידיו שואב סנדק היה שלא להבחין מניין את המשימה הזאת נחה דעתם של הוריו מהמקצוע שהבחר בהם. שהופיעו באירויו של סנדק לספר המצליח A Hole is to Dig מאת כתב אביו, פיליפ סנדק. אחרי רות אמו הפציר מורייס באביו להעלות על הכתב את סיפור חיו ואת סייפורים רבים ברחבי אmericה. הספר היה לקלאסיקה וסנדק כבש לעצמו מקום מרכזי באביו כתוב את הספר בידיש וסנדק

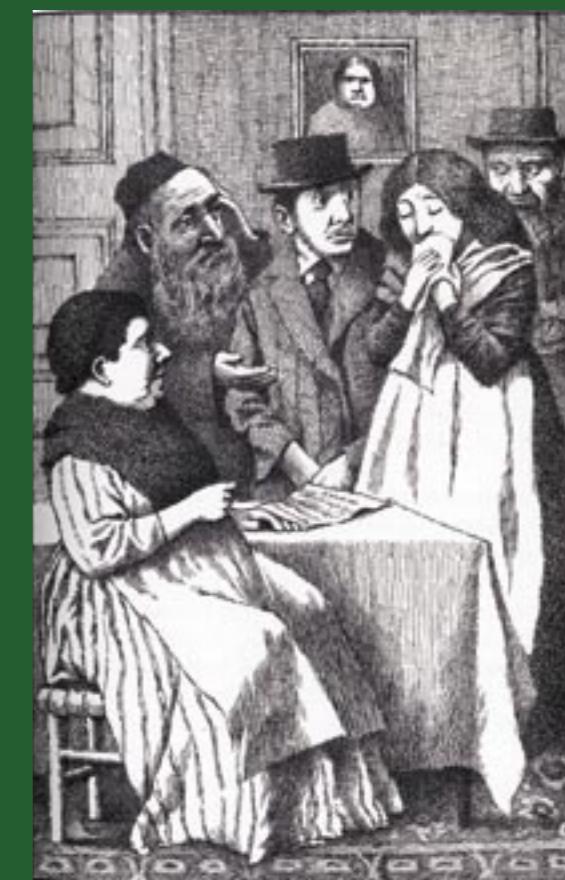
סנדק חיל את הקריירה האמנויות שלו ב-1951. הוא כhab למעלת מתריסר ספרים ואירר יותר מאשר ספרים יוצרים אחרים. בשנות השמונים החל גם עצוב תפארות ותלבושים לאופרה ולתיאטרון. כבר בראשית דרכו, עוד לפני Where the Wild Things Are, ולפני שאירר ויצר ספרים נוספים שמקור הרשותם השביס-זינגר היה השטעטל והקרובים שנספרו, אי אפשר היה שלא להבחין מניין שואב סנדק את דמיותיו. הילדים השמננים והחוורי השיער,

הו

שהופיעו באירויו של סנדק לספר המצליח A Hole is to Dig מאת כתב אביו, פיליפ סנדק. אחרי רות אמו הפציר מורייס באביו להעלות על הכתב את סיפור חיו ואת סייפורים רבים ברחבי אmericה. הספר היה לקלאסיקה וסנדק כבש לעצמו מקום מרכזי באביו כתוב את הספר בידיש וסנדק

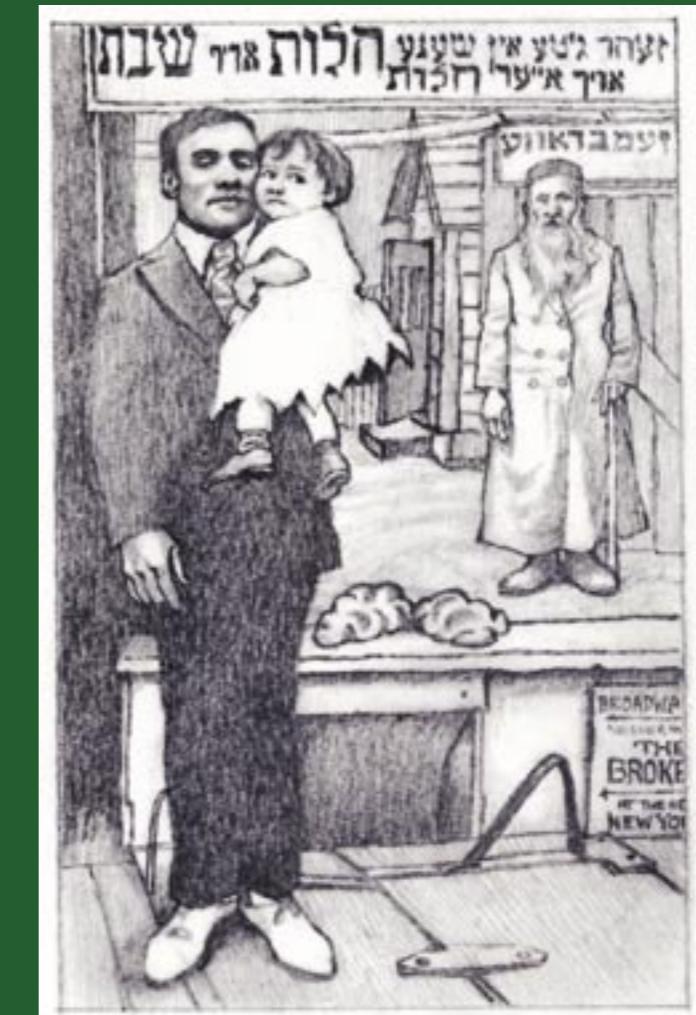


למעלה: איורים של סנדק, בהשראת השטעטל, לספריו של זינגר בשביס-זינגר (1966) Zlateh the Goat (1985) In Grandpa's House של אביו פיליפ סנדק



**כשהמבקרים
החלו לתהות
על המראה
היהודי של
הילדים (שהוא
כינו בעדינות
"איירופי")
הסביר סנדק
שהוא מציר את
הילדים שבסבו
אותו בשטעטל
בברוקליין**

מוריס סנדק נולד ביוני 1928 בברוקליין שבניו יורק. אביו ואמו היו מהגרים יהודים שבאו מפולין לפני מלחמת העולם השנייה. שפת האם של זינגר הייתה יידיש, ואת שכונת ילוותו הוא מכנה "שטעטל". מנהטן הסמוכה נראתה בעיניו עולם קסום, זהה ורוחוק, שנסעו אליה רק במרקם מיוחדים. בשטעטל של ברוקליין חי גם איטלקים, וסנדק הצער חשב לתומו שאליה "היהודים שמחים": "הם דיברו באותו מבטא, האימהות נראו דומות וرك האוכל ומצב הרוח שלהם היו טובים יותר. שאגיע לגיל בר מצווה, חשבתי, אצטרך לבחור לאיזה צד להצטרף". לרובה האירונית, ביום הבר מצווה של סנדק, לפניו שיצא עם הוריו לבית הכנסת, השיגנה אותן הדיעת על השמדתם של קרובי משפחתו של האב באירופה, והבחירה בין הצד העזוב לצד השמה הוכרעה.



עפלה עמייחי היא תלמידת תואר שני בחוג לספרות אוניברסיטה תל אביב וכותבת עבודת גמר על "יוזג השואה בציורו של מורייס סנדק"



שמענו על יציאת מצרים, אבל לא על העומר, ולכנ חשבנו שקוראים לילא בעומר: לעק די בוחער (ללק את העצים)

טיוול עם גן הילדים של לאה קגן בסביבניציאן. הכותבת עומדת רבייעת משמאלי. מכל המצלומים ניצלו רק הכותבת וילד נסף

של סביבניציאן אפשר למצוא תמונה של ילדות רוקדות את ה"בלימלאנג" (=ריקוד הפרחים).

ב-1936, במלאות עשרים שנה למותו של שלום עליכם ובהיותם בכיתה ד', כתบทי חיבור על הידידות בין פיטל לפידקה בספר "א פסח אין דארף" (=פסח בכפר) של שלום עליכם. אחר כך הצגתי את החיבור בתערוכה הגדולה בייוו"א בוילנה, שעתה עליינו רושם עצום. היה לנו ציש"א. הchlלה תכונה בעיירה, ואספנו פרוטטה לפירותה, בכנסים ובכנסhips, עד שלבסוף נקנה מגש, ובית הספר בנין צמא למלחה הכתובה. מדי שבוע בשבוע חיכינו לעיתון הילדים "גרינינקע ביימעלעך", והחלפנו ספרים בספריית יידיש המקומית, "בלידונג-געזעלשאפט".

רבים: "мир בווען אַידישע שוול" (=אננו בונים בית ספר יידי). חנוכת הבית הייתה חגיגית ומושימה, והינו שותפים פעילם בה. סביר בית הספר התקבצחה חכמתו לא כולם היו חברים "בונד", אבל התחששה היה שזה הילדים שלנו כבר בכיתות הנמוכות. אפילו תלמידים הנחשלים האבו את בית הספר, שתמן בהם. שכיר הלימוד של תלמידים משפחות עניות סובסיד, והמורים הצליחו לטשטש את פער המעדמות בין התלמידים. אני, שגדلت במשפחה אמידה, הייתה החברה הכי טובה של בת המשפחה נדבות, ושחינו הינו שיעורים, וביום חמישי אמרה פרחה בפולין. צעירים אנטיגניים יורים לא יכולו למצוא עבודה מתאימה. לאבי היה אח כנרא פפראיס, והוא היה דה בא אל להכין שעורים, וביום חמישי אמרה בבית הספר העממי, בסוף שנת השולשים, האנטישמיות בקרוב? אולי הינו עיורום. לפני שגמרי את לימודיה בוגרת העממי נדבota, והעבירה שורות שנים מצטיין מפקדי הרטויינים גורדעים בביילו-ווסיטה.

הילדים שלנו כבר בכיתות הנמוכות. האנו את המורים והערכינו אותם. היו ביניהם מקומיים, והיו נשלחו במיוחד על ידי ציש"א, אבל כולם היו מוסרים ועמדו אנתנו בקשר יומיומי. היה הזוג שפירא, למשל. הוא היה גם מורה וגם בימאי, שהעליה האנו הצגות פערמים בשנה, כולל מהקלאסיקה של היידיש. ההצגות הועלו לפני הקהל הרחב והכנסותיהם נועדו לממן את פעילות בית הספר. חדשנים לפני כל הצגה היה תכונה בבית הספר: "וועמען האט מען אויסגעקליבן" (את מי בחורו) לתפקיד הראשי? בהציגה "די דראמע איבער פינע קארטאטפאלעס", על פי ספר של אברהם רייזן, גימתי את תפקייד האשפה שכאה לבקר את שכנה, מדברת אtam איז פאָריזעטן אַן אַרט טער סָאָרְבָּן" (=ח'ים, פֿאָרְלָאָה לאלען לשלטנות, התגיסנו לעוזר לו. הלכנו מבית לדירה לשדרוג), על ידי עוזר שפכו את תפוחי האדמה של אROTת לאסוף תרומות, והגנו את חיבור החשמל מחדש בבית הספר. אחר כך הגיע בכל זאת צו פינוי מהעירייה; נורקנו מבית הספר והרגשנו שזו טרגדיה נוראה. אבל ההורים הערבים. היו בהציגות גם ריקודים יפים, ובספר הזיכרון

רבים מהמורים היו צעירים, אבל "די לעערען פישער" (=המורה פישר) הייתה אשה מבוגרת, שלימדה אורתנו טבע וגיאוגרפיה בעורת ספרי לימוד ומפות ביידיש. למדנו על עלים ופרחים וחיות והרבענו לצאת לטווילים. הטעב היה מל' עבר: מסביב לעיירה היו המון יערות וגמים. ציאנו לעיר בעיקר בעומר. החינוך בבית הספר היה חילוני, ולא למדנו אותו על הצד ההלכתי של החגיגות; שמענו על יציאת מצרים, אבל לא על העומר, ולכן חשבנו שקוראים לחג: לעק די בווער (=ללק את העצים).

למדנו גם תנ"ך ועברית, אבל לא כל כך נמשכנו אליהם. המורה הייתה חנה מוסין, גם היא אשה מבוגרת, רווהה, שכח היה היינו בית הספר. אהנו אותה, אבל לא היה לנו מוטיבציה לעברית. זהה היה הילך הרוח: יידיש היא השפה החשובה ביותר והיא העתיד. פורים וחוגצה וציאנו לטולומים; לימים מצאנו יו"א, מקס גן בטיוול חורף, במקומות ובഗל. מיסיד יי"ז יידיש ווינרייך, היה בן בית אצל הוורי. כשהיה>i בת שלוש אמר להם בהשתוממות: "דאס קינד רעדט אַ פרעטיקן יידיש" (=הילד מדברת יידיש מפוארת).

בית הספר העממי ביידיש, ה"פאלקסשול", היה הטוב בעיר. היו גם בית ספר של "תרבות" בעברית ובית ספר מלכתי פולני, אבל אנחנו הבטנו בהם קצת בזול. העז את ההוראה וקיבלו משרה בכירה. בעבר שנתיים, מכיתה א' למדנו את כל המMESSות ביידיש. היה לנו מפקדי הרטויינים גורדעים בביילו-ווסיטה. מקאה לילמוד קריאה, וכעבור שורות שנים מצטיין עותק זהה ל"מיצן ביכל" של לי. מה שלמדתי אז בעלפה, אני זכרת עד היום. למשל החידה:

זיצט אַ צוֹּוִיפָּס,
אוּרֵף אַ דְּרִיכְפָּס,
הֶאֱלָט אַ אַיִינְפָּס.

קְוָמֵט אַ פְּרִיכְפָּס,
כָּאֲפָט דָּעַם אַיִינְפָּס,
לוּיְפָט דָּעַר צְוֹוִיפָּס,
יאָגָט דָּעַם פְּרִיכְפָּס,

פְּאַלְעַט דָּעַר דְּרִיכְפָּס

(=ישוב דורגעל [סנדLER], על תלת-רגל [שרפּאָפּ], מחוז חדרגעל [מאך]. בא ארבע-רגלים [כלב], חותך את החדר גל. רץ הדורגעל, רודף אחר ארבע-הרגל, נופל החדרגעל).

לילה הולצמן-סבירותסקי

בַּת הַקְּבָצָנִית וְאַנִּי

**אהבנו את בית הספר והוא מילא את חיינו.
זכרונות מן ה"פאלקסשול", בית הספר
העממי היהודי בסביבניציאן**

הכל יכולים לחת ההורים, מלבד מזל

"עלטערן קענען אלץ געבן, נאָר ניאַ קײַן זול" **1** הכל יכולים לחת קינדרער דערציען **2** קל להוילד ההורם, מלבד מזל: כמה חסור אוונים יש בפתחם זהה, שהוא דם החמצית של היידישע מאמע. כתבה אותו, לפני נאָר אַלע מענטשן נעמען זיך עס **3** טאָטען-מאמע איז אַ קונץ צו זיין, כל מילדיים הילדים את ההורים לשחק. אונטער **4** אַיְגַּן קִינְד זִינְעָן עַלטְעָרְן בְּלִינְד **5** הורים עייריים לנוח ידריהם. **6** אויף אַן אַיְגַּן קִינְד זִינְעָן עַלטְעָרְן בְּלִינְד כ' הרים עייריים לנוח ידריהם. **7** אויף גוטע קינדרער מעג מען יענען מנקא זיין **8** מותח לנקא בילדים טובים של הזולת. או דער טاطע שענטק דעם לאָן בִּידְעָן **9** מיט קינדרער דאָך מַעַן פָּאָרָמָאָן די אויגן אַן דאָך מוֹיל אַן עַפְעָנָעָן נוֹתֵן מְתָנָה לְבָבָן, שְׁנַיְמָן צְחָקִים; כ' שְׁבָבָן נוֹתֵן מְתָנָה לְאָבָן – שְׁנַיְמָן בּוֹכִים. **10** או מען האָט קינדרער, געזונט אַן גַּלְעַל, קָעַן מען זַךְ נִיט וַינְטְּשָׁן קִין בעסער וועלט **11** מי שיש לו ילדים, בריאות וכיס, אַינוֹ יכול לאחל לעצמו עולם טוב יותר. **12** אַיְדָעָר אַנְקוּמוּן צו דִּי קִינְדָּרָעָר, זַאלְעָר שְׂטָרָבָן **13** מַוְתָּה מַלְהָזְדָק לִילְדִּים. **14** קְלִינְיָעָן קִינְדָּרָעָר, קְלִינְיָעָן זָאָגָן [או: צְרוֹתָן]; גַּרְוִיסָעָן קִינְדָּרָעָר, גַּרְוִיסָעָן זָאָגָן **15** יְלִדִּים קָטָנִים, דָּגָות קָטָנות; יְלִדִּים גָּדוֹלִים – קְלִינְיָעָן פְּרִידִין; גַּרְוִיסָעָן קִינְדָּרָעָר, גַּרְוִיסָעָן לִידְזָן **16** בַּיְּפָאָטָעָר אַן מַוְתָּר אַיְזָקִין קִינְדָּרָעָר אַיְבָּרִיךְ **17** לאָבָא וְאַמְּאָן יְלִדִּים מִיּוֹתָר. **18** קְלִינְיָעָן קִינְדָּרָעָר לְאַזְּן נִיט שְׁלָאָפָן, גַּרְוִיסָעָן קִינְדָּרָעָר לְאַזְּן נִיט לעַבְּן **19** לִילְדִּים קָטָנִים אַינְם מַנְחִיכִים לִיהְיוֹת. **20** אַיְזָקִין טָאטָע צֻעַן קִינְדָּרָעָר דָּרְעָנָר, אַבְּעָר צֻעַן קִינְדָּרָעָר אַיְזָקִין צו אַזְּנָה שְׁוּעָר **21** אַבְּאָחָד יְכָל לְזֹוּן עַשְׂרָה לִילְדִּים, אַבְּלָעַשְׂרָה לִילְדִּים קָשה לְהֹזְן אַבְּאָחָד. או: אַיְזָקִין מַאֲמָע קָעַן צֻעַן קִינְדָּרָעָר צְוֹרְדִּינְשְׁטָעָן, אַבְּעָר צֻעַן קִינְדָּרָעָר אַיְזָקִין מַאֲמָע = אַמְּתָחָה שְׁוּעָר צֻעַן קִינְדָּרָעָר אַיְזָקִין צו כ' בְּגִימְנִסְיָה פּוֹלִנִּית. בַּת 15 עַרְבָּה לְמוֹסְקָה, וְשָׁם הַתְּקִבָּלה לְ"תִּיאָטְרוֹן הַיְּהוּדִי" בְּנַהֲלוֹ שְׁלָמָה מִיכְאָלָס. לְאַחֲרָה שְׁהַשְׁלְטוֹנוֹת הסובייטיים סגרו את התיאטרון ולפעמים הוא הילך דרכו וכותב ולפעמים עף לעקבם אחר ושותח שיש ילדים בכיתה. הוא היה יושב וחושב, ולפעמים צוחק לעצמו. לא הפרענו לו; והרגשו שזו המוזה, אף על פי שעוד לא הכרנו את המלה ההיא. הסובייטיים סגרו את התיאטרון ולפעמים לא; ונראתה היה לו זיכרון ושיחקה בתיאטרון הממלכתי הרוסי במוסקבה. היא עלה לארץ ישראל ב-1972 ולימדים שיחקה בתיאטרון "הבימה" ובתיאטרון "יידישפֿיל".

שתי צמחות תמורה Shir Achad

עדינה בר-אל

יחס מיוחד אליו. ראשית, הוא גר בחדר שכור בדירתה של דודתי. ו שנית, בבית הספר היהודי טוטארית, שרתי והציגתי. יום אחד קבע אוליצקי שני שיר שיר ירושמי רישומי את זה לאמא של, שממנה רישומי את כשרוני. היו לי שתי צמות אוליצקי, והוא נספה בשואה. ומאתעס אוליצקי, וכך סיירה לי את יאָקָה יאָקָה לשחק צווני ולשיר את השיר עם הצמות האלה? הילכנו אם כן לספרית; היא גוזה לי את שתי הצמות והן נפלול על הרצפה, וכל זה בשביב הופעה של שר אחד!

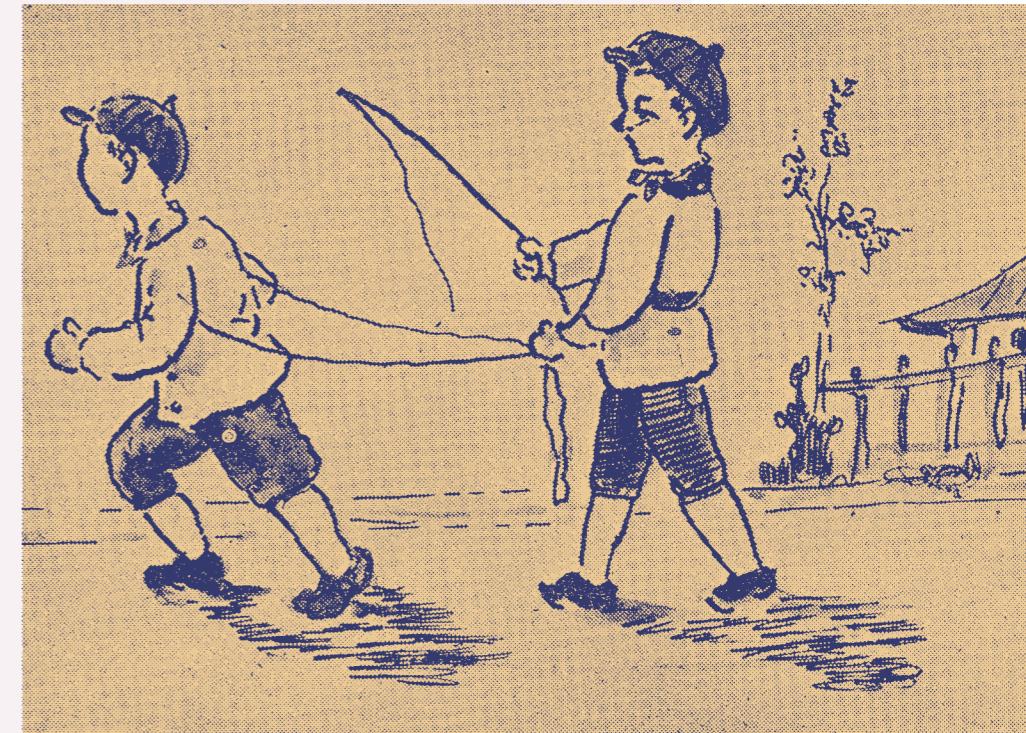
בסוף השבעה חזר אבּי מבעדורו בעיר. אמי היכינה אורה החגיגית, כמו בכל יום שי. ישבנו סביב השולחן ברוך אוליצקי. הוא למד אותנו והאורורה החללה. ופתאום אבא של, שהיה קצ'ר רואַי, הביט בי ושאל את אמא: לְיִאָ, וּזְעַנְעַן עַטְלָעַס צַעְפָּה? (=לְיִאָ, איפָה הצמות של אטה לה?). אמא התחללה לספר לו על אוליצקי ועל שיר הצועני, ואבא שמע, קם מן השולחן בילוי מר מלה ועוצב את הבית. שבעוים הוא לא חור הביתה".

שאלתי את קובנסקי על המכתב שכתחבה לעיתון, והוא השיבה: "היה נהוג אצלנו, הילדים, כשעברנו חוויה בלתי נשכח, הינו כותבים עליה ושולחים לעיתון. היהודי כנראה תהה רושם של הופעה יפה מאוד".

נדמה היה לי שיש לבּרָוך אוליצקי התמונה הזאת נדפסה בעיתון "גרינינגע ביימעלעך" בינוּי 1937. נראים בה תלמידים בבית הספר בידיש בעיריה וטל, יחד עם המורה ברוך אוליצקי. אטַל שִׁישִׁת מִימִין. ברוך אוליצקי שרואו אוֹר בְּפּוֹלִין בֵּין שְׁתֵּי משורר, אחיהם של הספרים לְיִיבָּרְעָם והזאת הספרייה הצעונית ומוכן דָּבָר סְדָן. בין דָּפִי הספר לאחר שיצא לאור ספרי "בֵּין העצים באבּ. היה זה שבועות אוחדים לאחר שיצא לאור ספרי "בֵּין העצים לאחר שיצא לאור ספרי "הירקרים", הסוקר עיתוני ילידים יהודים שרואו אוֹר בְּפּוֹלִין בֵּין שְׁתֵּי מלחות העולם (הזאת הספרייה הצעונית ומוכן דָּבָר יְהִיא) ומכאן דבָּרְעָם צְחָקִים; וכשחנן נתנו מתנה לאבּ – שניהם בוכים.

או מען האָט קינדרער, געזונט אַן גַּלְעַל, קָעַן מען זַךְ נִיט וַינְטְּשָׁן קִין בעסער וועלט **1** קינדרער האָט געבן, נאָר ניאַ קײַן זול" **2** קינדרער דָּרְעָצִיעָן קל להוילד ההורם, מלבד מזל: כמה חסור אוונים יש בפתחם זהה, שהוא דם החמצית של היידישע מאמע. כתבה אותו, לפני נאָר אַלע מענטשן נעמען זיך עס **3** טאָטען-מאמע איז אַ קונץ צו זיין, כל מילדיים הילדים את ההורים לשחק. אונטער **4** אַיְגַּן קִינְד זִינְעָן עַלטְעָרְן בְּלִינְד כ' הרים עייריים לנוח ידריהם. **5** אַמְּלָפְּלָעָגְן דִּי עַלטְעָרְן לערטען ירושלים (2006).

כמו הפתגמים שלעיל, גם פתגמים רבים אחרים בידיש הנוגעים לילדות משקפים בעיקר את חס ההורם. אין בהם געגועים על שנות ילדיהם. הנוטלגה הזאת קיימת רק בספרות. הפתגמים משקפים את הגישה הרואה בגידול הילדים מלאכה קשה, תובענית וכפויה טוביה לעתים.



ד"ר יוסף גורי הוא מורה בחוג ללימודים רוסיים וסלאביים, גיאלי. ספרו "אוֹפְּן שְׁפִין צָוָג – על קְבָּה הַלְּשׁׂוֹן" יצא לאור לאחר הוצאה מ_magנס



ד"ר עדינה בר-אל היא מורה, חוקרת וסופרת העוסקת בעיתונות יהודית בפולין

דער פִּיש וֹאָס פֶּרְעָגַט קְשִׁיוֹת

אליעזר שטיינבָּרג



אייד געהערט איזוינס נאך – פָּרְנָאַס אַפְּלָאַסָּאָר זָאַל וּוּרָען! אין מאָל גָּאָר אֲטִיש גַּעֲנוּמָעָן קָלָעָרָן,
אָנְגַּעַהוּבוּן צוּוִיְּלָעָן עָר, וּוְאַקְלָעָן זִיךְ אַהֲרָן,
שָׁאַלְוָתָ פֶּרְעָגַט עָר. שְׂטִיגָּעָר:
וּוְאָס אַזְוִינָס דָּעָר זִיגְגָּעָר? עָפָעָס, מָוָעָן זָאַגָּן, אַזְיָם שְׁטָעָקָט:
קְלִינְגְּט אָזָן וּוּעָקָט... עָולְם קְוֹקָט אַיְיךְ אִים... דָּעָם צִיְּטָנָגָאנְגָּפָאַרְשָׁטִיט עָר...
אוֹן – וּוְהִין מֵעָדְרִיט אִים, גַּיְתָּר!
הָאָט אַהֲנָט אַשְׁלִיסְלָעָל אֹזָא מִין
אוֹן זִיךְרִיט מִיט זִין נְשָׁמָה אָזָן דִּי וּוְצְעָרָלָעָן צְוָאָמָעָן!
וּוְשָׁע אַיזְוָלְבָשְׁטָעְנְדִּיקִיט? גַּיְזָק עָס!...
צִיְּרָב אַרְוָנְדָל, דָּאָס שְׁאַפְּקָעָלָעָל מִיט סְפָרִים!
הָאָלָט פָּן זִיךְ! אָחַם מַוְּלָגָן! אַמְּוֹחָס!
וּוְאָס שָׁע פְּלָאָפְּלָט עָר גָּאָר אַרְיִישְׁקִיטָן, שְׁקָרִים?...
אוֹן דָּעָר לְאָמָפּ? דָּעָר אַדְרָן מִיטָּן גַּלְעֹזָרָעָנָם צִילִינְדָּר?
איַז בַּיְנָאָכָט אַז עַנְדִּיקָר אוֹן בַּיְגָן אַז בְּלִינְדָּר!
פָּלָא!

אוֹן וּוְאָס נָאָך? עָר נְעָמָט דָּאָך אַז דָּעָר לְנִקְעָר כְּלִי!
עָר הָאָט דָּאָס קְלָעְשָׁלָעָל נִיטָּןִינְט!
גִּיסְט אַין הָעָלְזָל, וּוּרָעָט עָר לְעַבְדִּיק אַין שְׁבִינְט...
אָט גָּאָר נְעָמָט דָּאָס צִינְגָּל צְאָפְּלָעָלָעָן מַעְשָׁה-שִׁיבָּר!
(גּוֹט נָאָך, וּוְאָס פְּאָרָאָן אַשְׁרָל – צִינְגְּלְפִּיקָּר!)
פָּאָסְטָדָס פְּאָר אַגְּלָעְזָרָעָנָם צִילִינְדָּר? שִׁין?
אוֹן אַיְחוֹס! אַוְיָן טִישָׁן נָאָר וּלְעָר שִׁטְיָן!
וּוְגַעְעָלָט אַיְיךְ? אַנְדָּרָשָׁ שְׁטִיבָּתָן נִיט אַן דָּעָם אַדְרָן!...
אָט וּוְאָס פָּעָט טָוָט אַוְנְזָעָר פְּאַלְאַסָּאָר בְּאוּוֹעָן!
וּוְאָס צְשָׁע טָוָט מַעָן, אָז אֲטִיש הַיְבָּט אָז זִיךְ וּוְאַקְלָעָן, פֶּרְעָגַן?
מוֹזָעָן עַפְּסָע אַונְטָעָרְלִינְגָן.
(סִקְעָן דָּאָך זִיךְ, חָלִילָה, נָאָך אַשָּׁאָדָן!)

נוֹ, גַּעֲנוּמָעָן שִׁינְיָדָל
אוֹן גַּעֲלִיגְּט דָּאָרָט וּוּמָעָן דָּאָרָף אַשְׁפָעָנְדָל.
גּוֹט גַּעֲוָאָרָן! נִיחָא!...
שְׁרִיבָּט עָר אַבְּעָר דָּעָר שְׁפָאָן פָּרְנָאַס דָּרְיָעָרָד: גַּעֲוָאָלָד! רְצִיחָה!
גְּרָאָבָּעָר פָּסָ, וּוְאָס טְרַעְטָסָטוּ מִין?
דיַר אַיְזָעָס קְשָׁה – שְׁוֹלְדִּיק וּוְאָס בַּיְנָאָר?

(מתוך: "משלים", תל אביב תשכ"ט, עמ' 74-75)

השולחן שנעשה מקשן

מי שמע או מי ראה שלחן הופך לפילוסוף?
ארע לו לשחקן, שהוא התחליל לחשב
ועל ארבעת הסעיפים התחליל פושע,
מתנווען וועלען.

שואל על קוץ וקוץ, דורך פגיגן:
מאי קא משמע לנו אותה האוריגין?
בן, מהו בו יש, נתנה אמת להאמר:
הוא מצלצל, הוא מעורר...
עיפוי ריבים אלוי פונות, הוא על הזמן מוליך,
וכל מקום אלי יוסב – הולך!
ויש לו מין נידית עירערת,
במין פומחה,
והיא היא המסובבת וממסחרת
את מהוחקי עם נשמה גם מידה.
אולס היכן, אני שאל, העצימות?
ובכן רב און, קלא סקרים לחתפקע,
הוא בר-אבקן ובבר-אין וכל יונע.
אך לאפה זה, אם כן, נרבה בקבוק ושותות?
וזאת העששית הגברת?
הברשה מגבעת של זכוכית!
באחרים היא ערורה,
ובכל – פקחית...
הפלא פלא! על קא אני פמה!
עוד, בסוד – היא שתנית, ולגימה גדולה לוקחת!
היא מרחיבקה את פיה, והוא מוג – וכבר עינה זונחת!
קיד מתחילה לשונה בה מתלבטת,
ומפתחת מעשה שכורת.
(וטב שילש גם מסקרים לפתילה לעשות הספרת!)
הברך יאה לבעלת מגבעת של זכוכית, לגברת?
ומי זה לא ראה, פפה היא מתנית?
פמයיד דוקא רק דוקא אל שלחן חזרה!
אחרת לא יאה לה, לגברת זו חמתה המזג!
אללה הקשיות, הפטריות לשלחנו אט המזג.
ומה עושים לו לשחקן, שהוא מתחיל לשאול, לפסח?
נדאי שמקנים בפיס לسعد,
שלא יונם, חילקה, בפשתת נזק
וכך עשתה אס אטור לשלחנה בוב בעקיות נזעת:
הנימקה הקיקס צעיק באוב מאירץ: הו, רוזצָה,
אורלָס זֶה הקיקס צעיק באוב מאירץ?
gas הריגל, למא קשחה מה, אם אפתה פסח –
מה אשמתני אני?

(מתוך "על נהרות: עשרה מהווים שירה משפט יידיש", תל אביב
תש"ז, תרגם מידיש שמשון מלצר, עמ' 415-416)

(מתוך "משלי אליעזר שטיינברג", תל אביב תש"ד, תרגם
מידיש חנניה רייכמן, עמ' 47-48)

מי שמע או מי ראה שלחן הופך לפילוסוף?
ארע לו לשחקן, שהוא התחליל לחשב
ועל ארבעת הסעיפים התחליל פושע,
מתנווען וועלען.

שואל על קוץ וקוץ, דורך פגיגן:
מאי קא משמע לנו אותה האוריגין?
בן, מהו בו יש, נתנה אמת להאמר:
הוא מצלצל, הוא מעורר...
עיפוי ריבים אלוי פונות, הוא על הזמן מוליך,
וכל מקום אלי יוסב – הולך!
ויש לו מין נידית עירערת,
במין פומחה,
והיא היא המסובבת וממסחרת
את מהוחקי עם נשמה גם מידה.
אולס היכן, אני שאל, העצימות?
ובכן רב און, קלא סקרים לחתפקע,
הוא בר-אבקן ובבר-אין וכל יונע.
אך לאפה זה, אם כן, נרבה בקבוק ושותות?
וזאת העששית הגברת?
הברשה מגבעת של זכוכית!
באחרים היא ערורה,
ובכל – פקחית...
הפלא פלא! על קא אני פמה!
עוד, בסוד – היא שתנית, ולגימה גדולה לוקחת!
היא מרחיבקה את פיה, והוא מוג – וכבר עינה זונחת!
קיד מתחילה לשונה בה מתלבטת,
ומפתחת מעשה שכורת.
(וטב שילש גם מסקרים לפתילה לעשות הספרת!)
הברך יאה לבעלת מגבעת של זכוכית, לגברת?
ומי זה לא ראה, פפה היא מתנית?
פמයיד דוקא רק דוקא אל שלחן חזרה!
אחרת לא יאה לה, לגברת זו חמתה המזג!
אללה הקשיות, הפטריות לשלחנו אט המזג.
ומה עושים לו לשחקן, שהוא מתחיל לשאול, לפסח?
נדאי שמקנים בפיס לسعد,
שלא יונם, חילקה, בפשתת נזק
וכך עשתה אס אטור לשלחנה בוב בעקיות נזעת:
הנימקה הקיקס צעיק באוב מאירץ: הו, רוזצָה,
אורלָס זֶה הקיקס צעיק באוב מאירץ?
gas הריגל, למא קשחה מה, אם אפתה פסח –
מה אשמתני אני?

(מתוך "על נהרות: עשרה מהווים שירה משפט יידיש", תל אביב
תש"ז, תרגם מידיש שמשון מלצר, עמ' 415-416)

חaims גליקסברג, איגור לספר "חרוזים"
ומעשיות מאה אליעזר שטיינברג".
תרגום מידיש נאן אלטמן, הוצאה
"עם עובד", תל אביב 1942

שולחן מקשן

השمعע מיניך איך היה שלךן לפילוסוף?
אי שם, אי פעם השתקע
בעל מום, שלךן צולע.
בסקפוקות נתקרור בלי סוף.
לשל : שעון זה על הכלן – מאיק אמשמעין?

חייב לא חיה הפהו... מקשקש ומצלצל.
איש ואיש מביט בו, מספקל.

יד לאיש, ביד – מפקח,
את הכליל סוגר-פוחת,
מוסוכב גלגל הגשמה,
והוא הולך לא מרצין, משקע !

חויחי, עצם בין העצמים – ועצימות אין בו,
פלילאה, חייחי, אבן, דברים בגו...
או מורהנו ורבנו רב ארון – קרמן מלא כרסו ספירים,
ההנפה רם תחמס מעשה חכם אוון,

ובכינו בין עצמן, חן מיטיב דברוי – שקרים !
ומנוריה זו, גברת עששית,
קשחה לראש מגבעת של נוכית,

רוזה בלילה, וביום – ענרת.

ולוונמת במחילה, מן הטפה, מן הבוערת.
לשנה או להב אש, מבקיפה ומתקרת !

ברוך בזוא המטפחים ! קח אופם ביד אוין !
קאייז בקאה לשון למען לא פחרץ מפי !

ומקום מצאה לה, הראות ?
בראש שלchan דזא, המטרונטה !

ועד פההה בכחנה קושיות בליסוף.
שואל מקשחה הפילוסוף.

מה עיטה אפוא לשלאן צולע
מרבה לשאל ואינו יודע ?
שםו פחת לריגלו קיסם –

רוח לו – ונדים...
אך מלמזה הקיסם ווועק חקס :

אריל מקשן !
קשחה לך ענין ?

מה כי פכגד עלי ברגילד הנס ??!

(תרום מידיש אפרים פישל ברזין, 1905-1962.
ברזין תרגם את משליו של שטיינברג להנאותו,
ולאחר מותו הדפיסה אותו בתו רותי זקוביץ
במהדורה משפחתי)



אליעזר שטיינברג (Штейнберг), שנולד בברסלביה
ב-1880, היה כל ימיו איש חינוך. בראשית 1919 השתקע
בצ'רנוביל וממנה פעל בכל רחבי רומניה. בשנים
1929-1928 שימש מנהל בית הספר בידיש ברויזה
דינרו,อลומ אחר כן שב לצ'רנוביל, ובה התגורר עד
מוות, ב-1932.

בחילק מפעלו החינוכי הרובה שטיינברג לכטוב –
מעשיות, שיעים ומחחות לילדיים. אבל לפנתיאון היידי
נכns בזכות משלין, שאוות החל בפרסם ב-1910. מבקר
ספרות יידיש שמואל ניצער (NEYGER) כhab כי "שטיינברג
חידש את פני המשל ועשה מודרני. [...] הוא יצר סוג
חדש של משל, הספג לא אמיתות מסורתית, אלא רוח
MRIDEH". ואילו חן ביאליק כhab על המשלים : "אין
לשער את ערכם. כל משל ומשל יש לו חן משלו וקסם
משלן. זו מלאכתו של אמן דגול".

מה היה כוחם של משליו ? חנינה רייכמן, שכינס יהוד
ותרגומים, כתוב על עליליה סיפורית, לא על תנועה וסבר
העומדים לא על דו שיח או אפילו על רעיון בלבד. על
מצבים, אלא על דו שיח או אפילו על רעיון בלבד. על
רבים מהם יכול מבחן פורמאליstein להקשות : וכי אלה
הם משלים ?" שטיינברג, כותב רייכמן, "ראה כל עצם
דומם וכל חפץ כיוצר חי [...]. ועל כן, באורה טבעי

ושפונטני נתרקמו בדמיונו מהזות ותמונה, בהם פועלם
ודוכרים העצומים השונים גם בדרך 'אנושית' מאור וגם
בדרכ 'עצימות' מאד". שטיינברג, "המורד וההפקן",
ביטה במשליו את המאבק החבוי לצדק מתוך מציאות
העולם.

משל שטיינברג ראו אויר אחריו מותוו. קודם שתורגמו
המשלים לעברית יצא לאור ב-1942, בהוצאה
"עם עובד", הספר "חרוזים מעשיות מארליעזר
שטיינברג", שאייר חיימ גליקסברג ותרגם נתן אלתרמן.

בתשי"ד התפרסם ספר המשלים בתרגום חנינה רייכמן
ובחוספת בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה

משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של הממשל, שמכבצת מתוכה
משמעות בוגוטה קטרה של המ@email.com



המשוררת Rivka Basmann Bonchim נולדה ב-1925 בווילקומיר שבבלטיה. למדה בבית ספר יידי ובגמנסיה ליטאית ובמלחמת העולם השנייה כפיתה. ב-1947, הצטראפה לקיבוץ המאפק וללחמה במלחמה העצמאית. למדה בסמינר למורים ושימה כמורה. Rivka Basmann Bonchim נולדה באסמאן נמנתה עם מייסדי קבוצת סופרי יידי "יונג ישראל", ופרסמה תשעה ספרי שירה. שירה תורגמו לעברית, פולנית, אנגלית, פלמית וגרמנית. זכתה בין השאר בפרס איציק מאנגו לשירה. באחרונה ראו אויר שני כרכים משירתה, "לפבז און דר", בהוצאת בית לויויק.

חתנה

רציתי כל כך לךנות לי זכי אדם
להיות לי משחק בלילות.
לחיות לי משחק בלילות.

בן שמוניים, שיקנה לו זבון ?
הרי כל משחק חתלה.
אף אני מლטפת זבון
וראה ילדות מתגלחה.

קלילה נפקח לו איד-שם,
סביב כוכבים לי קליל.
קלילה בבר איש לא יישן,
אני בילדות אטיל.

חתום

הילד רק התריע
אפא
ובר האם הגעה.
אני שטקה :مامע
ואיש עוד לא הגע.
חפשתי את הילד
לצעק אותו יחריו.
או אפא
בHIGHIK זרע
את עצמתי הרדימה
וכמו הם, נושחת
לשפה, שפבר פשקט,
נשקייה
את השקט
של פלאות ואות:
מאמע.

תרגום מידיש בני מר

שני שירי ילדים

יאיר קידר

מיצייבו בכינור, מייכל בתוף

שלישיית המוסיקאים הפולניים
"לאוטורי" משלבת את מסורת
הכליזמרים במוזיקה עתיקה של
צ'כיות ורומניה. ביחד נוצרת מוסיקה
מרכזיביה השונות



להקת "לאוטורי":
 מציגי פיליפציק
 (משמאלי), מייכל זאק,
 וביגניב לובז'יל. תיכון
 מוסיקלי.
 צילום: א' יאקוביאק

פרטים נוספים, קטלוג אודיו:
 להורדה ווער לאחר הלהקה:
www.lautari.art.pl

יהודים, ואני יודע שאני מסתכן בכך שאני מציע תיקון. אני
 חשב שיש תמיד מקום להתגnder, מבוגן והORTHEN, לבורות;
 לאגרסיביות ולסימפטומים אחרים מהסוג הזה. אני חשב
 שהמהות המדוקית ביטור של המזם הזה מזויה בצלומים
 של רולקה. אנחנו דור שאליזמרים הי' חלק בשחרור את עצמו
 מהדיאלקטיקה של המלחמה. אין פירושו של דבר לשכחה
 את ההיסטוריה, אלא לזכור את המתיב שבדו קיום שהיה
 מעם. אנחנו עושים מוזיקה שימושת לשיחות, למפגשים,
 לניסין שאפשר לחולק. וזה לא מסע סטטימנטלי, אלא מסע
 של עדכים שעבורו מדור לדור בתרבות המסורתית.

האם הכרת את המוזיקה היהודית האירופית לפני שיסירת
 את ההרכבה?
 בהחלטה. אז שהתחלתי לעסוק במוזיקה פולנית ומרכז
 אירופית ידעת של מסורת היהודית יש בה חלק חשוב.
 בעבר, להקות כליזמרים היו חלק אינטגרלי מהנוף הפולני
 המוזיקלי, וגם כיום יש מוטיבים יהודים בסגנון
 מוזיקליים כפריים.

איך הייתה מאפיין את המוזיקה היהודית בפולין?
 יש השפעות יהודיות ברורות במוזיקה העממית הפולנית,
 ויש גם יצירותיו בכיוון השני: יש סיפורים ידועים על
 כליזמרים שפירשו בציורה נפלה מוזיקה עמית פולנית
 ונשות לאומית, תוך כדי מתן אופי מיוחד. האם המוזיקה
 הזאת היא פולנית או יהודית? אני לא שוכב שצורך לשאול
 השאלה ככלא או לעשות אבחנות.

האם אתה מבחן ברנסנס של מוזיקה יהודית פולנית?
 אולי לא רנסנס, אבל יש בהחולט עניין גובר והולך בה. העניין
 הזה, באופן משונה, לא מתפרק רק במסורות מקומיות, אלא
 מהחלה שווה בשווה פחות או יותר במוזיקת קלטות,
 כליזמריות, בלקניות וסלביות.

במופיע ה"תיקון" שלכם, למען מי נעשה התיקון? האם יש
 אוירה חברתיות שבה העדרם של היהודים מפולין מצרך
 תיקון?
 ההבנה של התופעה הזאת מבחןם של היהודים ולא
 עצווים.

מצוי פיליפציק, הכנר והמנהל האמנתי של הלהקה, מספר כי הרעיון העומד מאחורי האלבום היחיד של הליהקה שיצא עד כה, "Musica Lautaresca Nova", הוא שהרכבים המעניינים ביותר של המוזיקה העממית נובעים מביטויים מוקומות תרבותיים שונים מתרבויות זו זו, כמו בטורניש לבנינה, ומקומות שמותיבים מוקלים חזקים בהם גבולות גיאוגרפיים. שמה של הלהקה מקרו"ב" שם שנייה לנגן צמרים בשנות השישים של המאה ה-19, באוזר שהיה לימים למלדיביה ורומניה. הארים עבדו אדונים יוונים וטורקים, ולאחר מכן – בעלי אחוזות ומונזרים רומנים והונגרים. רוכס היה צענים, ולאחר ביטול הצimates הם התישבו בכמה כפרים בדרום רומניה של ימינו. כדי להפוך למנהג להקה של לאוטרי, על הנגן לגלות תושייה ובקיותה בנגינה בכלים אחדים. נגן בן 77 מס'ר: "אתה לא למד את המלוכה הזאת, אתה גובב אותה. לאוטרי אמיתי הוא מי ששומע נועימה בדרך הביתה, קולט אותה, ומיד מוכן לנגן אותה".

לבד מהאלבום היחיד שיצא, השתפה הששיה בשני מיזמים בעלי נוף יהודי: "תיקון" ו"יצירות אשכנוית". "תיקון" הוא מיום לא מסחרי, לראשונה במפגש מקרי ב-2003 בפסטיבל של חברות פולנית בצרפת. "ביבריה" שם בתערוכה של תדיוש רולקה, צלם פולני מפורסם, שמה היה 'הינו כאן', מס'ר פיליפציק. "זו הייתה סדרה של צילומים שהציגו אודורום במזרח אירופה הקשורים להרבות יהודית, במצבם הנוכחי. התערוכה הותיה בי רושם עז. החלטנו לעורוך את הקונצרט שלנו במקום שהזגה התערוכה. זה היה קונצרט מאוחר של מוזיקה יהודית".

"זה היה יותר מكونצרט", כתוב פיליפציק לאחר מכן. "זו היהת תפילה, מפגש, חגיגה שבה כולם – המוזיקאים והקהל – הביאו משלו: יין, לחם, סקרנות, הרהורם, זיכרונות". המפגש הוליד עוד מפגש, הפעם עם מוזיקאים כליזמרים, שנקרא "תיקון". "לאחר שחזרנו לפולין, אספנו תריסר חברים וערכנו סדרת מופעים בעירם ובערים בפולין. המוזיקאים כולם, ומסביב צילומי שלROLKA – צילומים של בית ישן, רחוב ריק, בארכובה, צילומים שלהוורלשר חסר – נציגת פולשטיין הדמיונית, דייוויד ברוזה שיר את "יהיה טוב" בעברית, בגאלית ובספרדית, עומר פרארק הנפליא מטורקיה, זמר מרוקאי ומרת ספרדיה ועוד ועוד אורהים מן האזות הסובבות את חיים התיכון. והנה טיפסו על הבימה שלושה צעירים מוזרים למרהן: הראשון, גוץ צחוב שיר, אוחז בביבריה, קלונית ליטאי מסורי, השני, ברונש שמראהו רגיל, עם כינור, והשלישי, עבדון וקודר, שנראה כמו כומר פרטוצלבי או חוזר בתשובה ביערות הר מירון, התישב ליד פסנתר הכנף. השלשית ניסתה את הכלים והחללה לנגן. מה אני שומע, ניסיתי לתאר לעצמי בudo מתחסן להימה התה-תודעתית שהחפתשה באולם; בתחילת משתברים קלידי הפסנתר בויה אחר זה היהווים לבין המסתות שרוחו בארצות מגוריהם. שאלתי ולאחריהם נשמעות צבattività מימי הכנור, עד שהקלניתחו חבר אל השניהם והשלישה פורטטים על אותו מקום בנשמה שוחרר סכתות, יערות ענק ועיירות יהודיות. מצמצתי עיני: האומנם מוליל, לנגן עניין, בקונצרט בצלוני של מוזיקה ים-תיכונית, עמודים כליזמרים של העידן החדש?

אחר כך, בתל אביב, הוביל אותו מסע בלשי קטן לפולין, שמנה באה הששיה המזרה, אשר שמה "לאוטורי" (Lautari). לאוטרי נסדה בוגרא בorseלו הגרמנית, עיר ואם בישראל לפני השואה, שבאנוניברסיטה שללה למד לימים גם דין צדק) בשנת 2000, חלק מתחיה העכשווית פולנית של שיבת למוזיקה עממית. היא משלבת עיבודים כלים בהשראת מוזicher מזרחים והדורמים של הרי הקרים, הפלנים, המחוות המזרחים והדורמים של הרי הקרים, הפלנים והבלקנים והגנות באורם כפרי, באורו הkokon, חצי האבלקי, הקרים והמשורדים הפולניים. לאוטרי אנחנו משלבים יסודות עממיים מחלקיים שונים של אירופה ומעברים אותם לכדי ביטויים מוזיקליים עכשוויים. אנחנו מקדים בעצם את האוניברסליות של הביטוי המוזיקלי, ובכך ובעונה אחת משמרים את היסוד המוקורי של המוזיקה".

הכותב הוא דוקטורנט
 בספרות, עורך ועיתונאי
 הblkנים וחופי חיים השחוור.

חבל דין בין הספריות

**מוציאר סיפורי הנצרה, מאת דער נסתר,
תרגם מײַדיש שלום לוריין, הוצאה כרמל,
ירושלים, 2006, 285 עמודים**

יצירתו של דער נסתר היא אוצרת כלום ונסתר מענייני הקורא העברי, בספרות יידיש מזוהה מבחינתו עם שלום עליכם ויצחק בשביב'זינגו. דער נסתר הוא שם העט של הסופר פנחס (פיניע) כהנוביץ', שנולד בברודיז'ב' ב-1844 ונספה ב-1950, בשנות הטיהורים של סטאלין נגד התרבות היהודית בברית המועצות. חלק נבחר מיצירותיו של דער נסתר תורגם בעבר, וביניהם הרמן היסטרויי "בית משבר" ("די משפה מאשבער"), המתאר את ירידתה של משפחה אמידה, על רקע המתח בין חסידי רבי נחמן מבROLSEL מחד גיסא ולהויה הבודגנית מהונגת מאידך גיסא. סגנון כתיבתו של דער נסתר מושפע מהסיפור החסידי שבעל פה, ובמיוחד מן הספר "סיפורי מעשייה" של רבנן חמץן מבROLSEL. "מוציאר סיפורי הנצרה" מכך חמישה סיפורים מהווים סגנון מודרני של תנויות הספר העממי, ובهم נקרים יהדי סימבוליזם, מסטורין, פנטזיה ואירניה. דער נסתר שילב בכתיבתו בין הספרות העממית היהודית לספרות המודרניתית האירופית. הוא חש כמחלק על חבל דין בין הספריות, כפי שייצר את בן דמותו בסיפור "מעשה בלץ", בעכברה ובנכתר עצמו".

גם דער שלום לוריין, מתרגם הספר, מקדים את חייו לגישו בין יידיש לעברית. לוריין הוא עורך כתב העת "חוליות" למחקר ספרות היהודית ויקויה לספרות העברית, הביבה המרכזית בשנים האחרונות לפרסום מחקרים בעברית לוריין בנוסח ספרות יידיש. תרגומו הקיים של דער נסתר (תשס"ה). התרגום הנפלא שמר על החריזה והמסתורין שבמקורו. תרגומים אלה מצטרפים לתרגום שלו של לוריין את יצירות מנדלי מוכר ספרים שנכתבו ביידיש: "האישון הקטן", "טבח המופת", "פישקה החיגר" ומהדורות הביקורתית של פרק "פרק שירה" בתרגומו של מנדי. חבל כי הפעם לא יצא "מוציאר סיפורי הנצרה" במהדרה דרילשונית, שהיתה יכולה להושא ממד של זיקה הדודית בין שני עולמות תרבויות.

הזדמנות חדשה לתוך עולם

Proletpen, America's Rebel Yiddish Poets, edited by Amelia Glaser and David Weintraub, The University of Wisconsin Press, 2005, 409 pp

עוד לא אבדה תקוותם של הסוציאליזם וכוכיות העובדים: בשנה שעברה יצאה לאור אנתולוגיה של שירי שלושים משוררים ביידיש שהיו

קשורים לתנועת הפועלים בארץ הארץ והיו ברובם חברי בקבוצת הספרותית "פרולטפן". השירים מופיעים במקור ביידיש ובתרגומים לאנגלית מאט' עמליה גלוּר, שערכה את הספר עם דוד ויינטורייב. בספר עשרה שירים מלאוים בהקרנות, כמו "ונף עירוני", "להיות יורק", "מאוחדים במאבן".

עיקרה של האנתרופוגרפיה בשירי היוצרים שנמננו עם קבוצת "פרולטפן", שרוכב פעילותה הייתה בניו יורק, מהמחצית השנייה של שנות העשרים ועד לשנות השלישי של שלושים; קבוצה זו ייצחק בשביב'זינגו. דער נסתר הוא שם העט של הסופר הסופרים המגולים הזאת שפה לבטא בכתיבתה, בשירה ובפראזה, את מטרתה החברתית, הקרויה מאוד לקומוניזם או מזוהה עמו לחלוּין. המשורר אלכסנדר פומרנץ היה ממייסדי הקבוצה, ושירו "ניו יורק" הוא דוגמה מאלפת לשירת השמאלי ביידיש של התקופה, ששילבה בין מודרנה למסורת. השיר פותח בריالية פרולטרית בת זמנו – בית חרושת קדר – וובר ליבות קבוצת יהודים ומחלף תפקידיים ומקומות, תקופות ועתדים. יוצרים אחרים ששיריהם כוללים באנתרופוגרפיה הם דורה טיטלבוים, מאינקה צ'ן (אביו של פרופ' דוד צ'ן, המשורר בהקרנתו של ספרות יידיש נחמן מבROLSEL). "מוציאר סיפורי הנצרה" מכך חמישה סיפורים מהווים סגנון מודרני של תנויות הספר העממי, ובهم נקרים יהדי סימבוליזם, מסטורין, פנטזיה ואירניה. דער נסתר שילב בכתיבתו בין הספרות העממית היהודית לספרות המודרניתית האירופית. הוא חש כמחלק על חבל דין בין הספריות, כפי שייצר את בן דמותו בסיפור "מעשה בלץ", בעכברה ובנכתר עצמו".



הסנה החדש לשונית

**מה שחייבים לשוכת - יידיש ביישוב החדש,
מחת יעל חבר, הוצאה יד יצחק ברצבי, ירושלים
עמודים, 199, 2005**

ספרה של ד"ר יעל חבר, חוקרת ומרצה ליידיש באוניברסיטה ברקליה, הוא מחקר פורץ דרך בהיסטוריוגרפיה של בניית החברה בישראל. המחקר הזה בוחן את הקשיים והלבטים שעוררה ההחלטה לנוכח את היידיש בישוב היהודי מחסיא ואות השימוש הרווח והמתמשך ביהידיש מהעליה הראשונה ועד לשנות הארבעים מאידך גיסא. ואולי העובדה שהמחקר העשאה מוחוץ לאבולות ישראל אינה מוקנית. אין לא ידוענו עד כה עובדות חשובות כל כך? מדוע הסתירו חוקרי התרבות העברית את התפקיד המורכב שמילאה היידיש בחיי היישוב הצער?



עלילה של סרט אמריקאי

**נדג כיוון ההיסטוריה, מאת אהרן לנסקי,
תרגם מאנגלית יהב דזהר, הוצאה כתר, ירושלים
עמודים, 315, 2005**

אהרן לנסקי הוא מייסד המרכז הלאומי לספרי יידיש לאיסוף ספרי יידיש ישנים, והוא גם מחברו של הספר המורכב הזה.

לנסקי מעלה על הכתב את סיפורו האישי, שהוא גם סיפורו של המוסך החשב הזה, הממוקם בעיריה אמהרטס שבמדינת מסצ'וסטס בארצות הברית, בשכונות לכמה אוניברסיטאות חשובות. הספרו נפתח בשנות השבעים, שבון החלו אהרן הצעיר, סטודנט בן 23, וכמה מחבוריו לאסוף ספרי יידיש שהיו איז באבן שאין לה הופכן. הספרים נמצאו במרתפים ובceilות גג, בבתים המזוהים להריסה ובמכליות אשפה, וגם בכתי אנשים פרטיזים שהתקנו לעבור למסגרות של דירות מוגן, או בספריות יהודיות שקוראין ביידיש התמעטו והלכו.

לנסקי מוביל את הקוראים עד לימיינו, שבhem יש במרכו צנוי מיליון ספרים וכ-35 אלף ספרים ומחזיות בו פעילות תרבותית ענפה ותוסת. הוא כתב את ספרו כסיפור הצלחה אמריקאי, משעשע ומהנה, עד שהספר יכול לשמש בסיס לסרט. אולי זה גם ספר אהבה, רומן עם היידיש, וגלי עולם של ספרים ותרבות.

אבל התרגום לעברית לGUI, בין השאר מפני שהתרגם אינו מכיר את עולם המונחים של תרבות היידיש. קר אנו קוראים כמה פעמים על "חוג הפועלים" (עמ' 181), במקום "ארבעטערדינג" (או "ברית העובדים", בישראל). בעמ' 180 נכתב "ייב"ו" וועלינו לנחש שמדובר בעצם ב"ייוואָא". ניתן היה לצפות לתרגם נאמן יותר בספר המכנק בדמותו של ייבור תרבות יידיש.

בתה הכותרת של הספר ונכתב "הרפטאטוריו המופלאות של האיש שהציג מיליאן ספרים ותרבות שלמה". מניין הספרים עליה בינותים באופן ניכר, אבל "הצלה תרבותה שלמה" עדין לא הושלמה; לשם כך לא די בגיבור אחד, אלא דרישה התגוייסתו של דור שלם.





חנה עמית
ובני מר

הוֹיְדִישׁ שָׁבָה לַתֵּל אָבִיב

**רועלן חן: נווטלגייה לכל שפה
שאני לומד**

אני לומד יידיש בגלל הספרות של בדיוק כמו כל שפה אחרת. אני מכיר את מי שלומד יידיש מתחום נווטלגייה כי זה חלק מהמשפחה שלנו, אבל אני מפחד מהחלומות המשותפות מזוהה. כל שפה אני לומד, אני נתתקבב נווטלגייה כאילו פעם דיברתי בה, בILI קשור לשורשים המשפחה. מתגעגע ליידיש אף על פי שלא הי שם מעולם. יש משחוenganegיה של היידיש שמרגש אוטו, ואני להזכיר שזה קשור לעובדה שאני היהודי. במובן מסוים היידיש היא לא שפה רגילה. יידיש נחשבת עד היום, לפחות, לוֹזְגָּן ולא שפה. כולם יודעים שצורתה היא שפה, אבל יידיש – חותמת הוכחה כאילו עלייל פנוי שלמדתי בקורס הקץ, חשבת שהשדרה הסמנטי שהיידיש רועה בזאת הוא התקופה שבה שבין שתי מלחמות העולם, אבל הקורס פתח לפני עולמי עשר של מאות שנים.

שני המורים שלי – אליעזר ומרימ חיים אותו ומונטאלים כל אפשרות לירידישקייט וופופולרייזציה. כי הרי הישראלי המ מוצר וחושב שיידיש דבר זkan ומצחיק שיש לו ריח של "קרין" ו"געפיטלע פיש". אבל כשקרואתי בספרות – בשביבס-זינגר, למשל – גיליתי שהיא בינהוית, פורצת גבולות.

מתן חרמוני: ללמידה יידיש כדברים
לדעת עברית
אני לומד יידיש מאהבת העברית. יש
הרבה דברים מכוסים בעברית, שabei
מהיידיש ולא יוצאים לאור. מי שrozצץ
להבין את העברית לפני דור תש"ח
שלפני שישים שנה, צריך לגלוות את
הפוטנציאל הזה. זה צד שאחר כך לא
קיבל ביטוי, ואני שואל את עצמי אם
אפשרות להנער את הכתיבה בעברית
באמתתו.
העברית של היום היא קטועת אברית
ולא רק העברית הגבוהה, אלא גם
השימושים היומיומיים שלה. היידיש
פוחתת לפניה אפשרויות חדשות
בעברית, למשל בקריאה אחות של
ברנר.
הסמינר נתן את האפשרות, הנדרה
בימינו, ללמידה יידיש ביידיש, וגם
ללמידה יידיש ברצינות. הוא עוקף את
הצד הנוטלגי והנסטימנטלי של
ההיידיש, שכבר מתחילה לעלות על
העצבים. לא באתי ללמידה יידיש מהת
הרבו-סינטטייה והוא לו ייבר באיה הר

או חוקרי ספרות עברית שנדרשים להעמק בדולשניות של הסופרים העבריים. זו הפעם הראשונה שקורס קאף כובע מתקיים בארץ. נגה כלשנה.

מיכאל גלוזמן: הכי ביב והכי מאיים

לשאלת "מדוע למדת יידיש בקורס הקיז" השיבו כמה תלמידים: חוקרי הספרות ד"ר מיכל ארבל ופרופ' מיכאל גלזרמן; מתן חרמוני, דוקטורנט בספרות עברית; רועי חן, סופר ומתרגם; מרים קורל, מייסדת "מכון קליפורניה לשפט היידיש ותרבותה" בלוס אנג'לס.

**ח'יכל אָרְבֵּל: חַלּוֹן רָאוּה שֶׁל
צִנּוֹת סְנוּרוֹה**
המזר והתעתיק הבלתי אפשרי, שהרי
תגובה לניקוד ביהדות: כאשר שאמ אָ
א' וע' בעברית, אפשר גם בל'אותיות
תנוועה אחרות. ראייתי שאבות ישורון
פּוּרָע את העברית באמצעות היידיש,
ובהנתי שמעניין אותו לדעת דודא
ארמי אָהָרָה לְזִיְינָה אֲהָזָה הַרְבָּה
הוּרְבָּה אָהָרָה זַיְלָה אָוּזָה. ברוּה ברה זַיְלָה

מיכל ארבל: חלון ראווה של

חננות סגורה
הוורי מיעולם לא דיברו יידיisch בנווכחותי.
פּוֹרָעַת הַעֲבֵרִית בְּאֶמְצֹעָות הַיִּדְיִישׁ,
וְהַבְּנִיתִ שְׁמֻנִין אָוֹתִי לְדַעַת דּוֹקָא
מְדוֹעַ אַחֲרִים לֹא עָשָׂו אֵת זֶה. הַבְּנִיתִ
שְׁכִידַי לְדַעַת עֲבֵרִית צָרֵךְ לִמּוֹד יִדְיִישׁ
וּבִמְיוֹחָד כִּי לְקֹרוֹא סְפּוּרָת מַהְמָה
ה-19. הרִי הַיִּדְיִישׁ הִיתה שְׁפַת אַם שָׁ
רוֹב הַיּוֹצְרים, וְהַם כְּתָבוּ מִתּוֹךְ מִשְׁתָּחָק
דוֹלְשָׁנוֹן מִתְּמִידִי.
אַבִּי גָּדֵל בְּאֶרגְנִיטִינָה, וּבְיִלוֹדוֹתִי חַשְׁבָּרָה
שְׁשַׁפְתוּרַה הָרָאשׁוֹנָה הִיתה סְפִּידִית.
אַבְּלָא כְּשַׁתְּחַבְּגָרָתִי נָזֹעַ לִי שְׁהָוָא
דִּיבָּר בְּבֵית יִדְיִישׁ וּלְמַד בְּבֵית הַסְּפָר
"שְׁלָום עַלְיכֶם", וּפְתָאָום הִיתה לִי
מִשְׁיכָה עֹוזָה אֶל המודחָק, שְׁהָוָא גָּם
הַמוֹּקֵצתָה הַסּוֹדיָה. הַבְּנִיתִ שְׁהַיִּדְיִישׁ הַיִּ
הַ-heimlich (הַמְאוּטִים) של פֿרְוּדִי.

שהוא הכי ביתי והכי מאיים. בכל שבעה נסעה לאלא לאקס, שלימודה יידיש בסטנפורד. זה היה פלאי: לא שמעתי יידיש בכיבת והשפה היתה לי זורה, ובכל זאת מוכרת. הרוי מה שכתוב באלו"ך-ביב"ת לטיני ישאר לנו תמיד קצחת זו, ומושובב נש לאות שהיידי כתוכה באותיות עבריות.

עם החזרה לארכץ קרה לי מעין מה שקרה להורי. מחקתי פעם נספת את היידיש. מדי פעם אמותרי לעצמי שצוויך להזוזו להה, אבל לא חזרני ללימוד יידיש עד לקורס הקיץ הזה. ואף על פי שאיןי מתנגד לקלישאות עיידיש, היה בלימוד משה מהנה ולא פורמלי, למורות השיעורים הרצינאים. יש שהוא עשיר מאוד בתרבות היהודית הגלותית והרב-לשונית, שמאפשר לנו ראייה יותר מרכבת של הדברים. היתה שמח לו יכולנו להיות שוב כלאה – עם היידיש והלאדינו ושותפם היהודיות – ערבית – אבל זה רעין אוטופי בעולם שכל יום נחודות בו שפות רבות.

כבר לי כמו ירוח דבש. השמחה נובעת ממקומות אחרים לחלוון. הקורס שננראה מלימוד שפה משושנת נשמה, שלא הייתה קיימת بي, אבל היא שייכת לי. במושב הפתיחה דבר דוד רוסקיס

בראשית يولיה האחרון
נפתח באוניברסיטה תל אביב
“זומערקורס” (=קורס קיז) ליידי
הקורס התקיים לראשונה בישראל
במחכונת שמתקניתה זה שנים בני
יורק, בולילנה ובפריס. הלימודים

הנהלו בשלוש רמות ונמשכו ארבע שבועות. הבקרים הוקדשו ללימוד השפה בהנחתית מורים נבחרים מהזח"ל, ושבוע לאחר ה策ורים והשנאה נוצלו פעילות תרבותית מגוונת. ב"זומרקורס" לקחו חלק כמואה תלמידים – שישים מקומיים והשעורים היו: ארצות הברית ומפולג מקנדיה, אוסטרליה, מצרפת ואף מליכטנשטיין. טווח הגילים היה מתלמידים בראשית העשרים

שליהם ועד תלמידים בגיל החליש
היו בקורס דתיתים וחלוגנים, נשים
ובברים, יהודים ולא-יהודים, אנשי
אקדמיה שבאו לרכוש כל נסיך
למחקרים וסטודנטים בראשית ד'
שאינם יהודים מלה בידיש או אוניברסיטאי
עברית, וגם אחרים שבאו להתחכום
לשוריחים ולרבען את השפה בש
בבית. קבוצה של שחננים צעירים
מה "יידישפֿיל" בלחטה בין הנוכחות
בקורס.

את הקורס יומו פרופ' אברהם
נבורשטיין, מנהל בית שלום עלילוב
ופרופ' חנה וירטט-נשר, מנחתת המה
לلغון, בספרות וلتורות היידיש
משפחת גולדרייך באוניברסיטה ה
אביב.

אומרת פָּרוֹפְּוִיטֶןשֶׁר: "ב' יומָם
הראשון של הקורס, לאחר הצהריים
התכנסו רבים ממשתתפי הקורס ב-
ימה של תל אביב מדרום למטה
ריי, אכלו חומוס, ובניצוחו של מנ-
כהנא מאיגון יידיש', מנהל התוכני
התרכזותית של הקורס, הפליגו בש-
יידיש. חוות זו והבאות אחריה, כ-
ה'טייש' (=שולחן חסידי) שקיימנו
בליל שבת, העשוו את הלימוד
האקדמי והעניקו לו ממד רוחני.

אף שהקורס היה אקדמי, לא היה בבדיקה נוכחות. איש לא העלה בה להחמצין יום למידות. באוניברסיטאות אמריקאיות רגילים להייררכיה. כאן האחת היתה שוויונית, לא היגיינית ולא תחרותית. בקורס התפתחה דרישת הדורות, ובഫסקוט ולאחר הלימודים אפשר היה לראות יודען יידיש ווש עם סטודנטים שאינם יודעים את הא"ב ומיסייעים להם להשלים פער שמחתי להכיר סטודנטים לא יהוד מורוצלב או מלודז', החוקרים אורה מקומם של היהודים בהיסטוריה של פולין, בצד חזיות קונסරבטיביות מארצאות הברית שרצו לשיר בידיש זמרת שהקימה להקת רוק בקייטש

**בקיץ האחרון
נערך בתל אביב
לראשונה
"זומערקורס"
(קורס קיץ)
בינלאומי ליהדות
מה מניע אנשים
לŁימוד יידיש?**

דני אביחיל וביביגל
לאחר החליטה.
צילום: פלאש 90



געקֿאַכְטָע בִּיגָּל

בִּיגָּל חֲבוֹשֶׁל

1 ק"ג קמח
10 גרם מלחה
50 גרם סוכר
20 גרם שמרים טריים
20 גרם גרען נזולי (אפשר לרכוש
המקצועי, ואבי דאג לעסקים. מאוחר
יותר עליה לאין דודו מגordon, והוא
הביא עמו את סוד הביגל והחל לאפוחו
בחנות טבע) **חצ'י ליטר מים פושרים**

מתאפיים את השמרים במעט סוכר
ומים פושרים. מערכבים את כל
החומרים עד שההusta לא וודה
דביקה ולא קשה מדי. הבקץ קשה
מעט יותר מאשר שמרים רגילים. מנהים
היצרו. בירושלים הכינו ביגל' אחים,
חצ'י שעעה.

בשנות החמישים המאוחרות החל יהוד
מלהקים ל-15 יחידות בנוט כמאה
גרם כל אחת. מעצבים כל יחידה
בצורת נקניקייה תוך דחיסת הבקץ.
ביגל' במאפייה מול חותמת העיר
העתיקה, ולאחר מלחתת שות הימים
ביגלא, ומחרה מהבראורה לארון
ההעדר אותה לאזרע עטרות. רבים
זוכרים את הזקן שהמשיך למכוור במקומו
ביגל' מחומרמים".

בסוף המאה ה-19 הגיעו מהרגים
יהודים את הביגל לניו יורק,
והפופולריות שבה זכתה לו
את השם ביגל אמריקאי, עד שנכח
מווצאו האמתי. דני אביחיל הוא בעל מאפייה הנושאת
את שם משפחתו ברוח' פרי חדש
בירושלים ופעלה منذ 1932. כאופה
רגיל ובקי הכנסיס דני גם את מאיר
שלו לזרוי העיטה והלחם בתקופה
שבה הזכיר שלו את ספרו "עשו".

mdi יומ שוקד דני על היכנת ביגל
מסורתי, וכך הוא מתאר את קורתוי
של הביגל בצל קורתו: "אבי, שעבד

כשומר בבית האדור' במוחא, הזמן
עם נשואו לאמיל לפתח את המאפייה
בירושלים. סבי, אבامي, שהיה אופה
בגראונדו שבפולין, סיפק את הדיע
המקצועי, ואבי דאג לעסקים. מאוחר
יותר עליה לאין דודו מגordon, והוא
הביא עמו את סוד הביגל והחל לאפוחו
כאן. אני זוכר את הקערה המונחת
במרכז המאפייה על פנים, ואת הדוד
חולט את הביגלים ושולחה אותן מהמים
עם רשת ששימשה להחיסת קרפינונים
בחנות הדגים. בשנות החמישים,
בעודו ילד, הפסיקו משומם מה את
הירקון בירושלים הכנינו ביגל' אחים,
לא להליטה, שהיו רכים ופריכים יותר.

בשנות החמישים המאוחרות החל יהוד
מלהקים ל-15 יחידות בנוט כמאה
גרם כל אחת. מעצבים כל יחידה
בצורת נקניקייה תוך דחיסת הבקץ.
ביגל' במאפייה מול חותמת העיר
העתיקה, ולאחר מלחתת שות הימים
ביגלא, ומחרה מהבראורה לארון
ההעדר אותה לאזרע עטרות. רבים
זוכרים את הזקן שהמשיך למכוור במקומו
ביגל' מחומרמים".

בסוף המאה ה-19 הגיעו מהרגים
יהודים את הביגל לניו יורק,
והפופולריות שבה זכתה לו
את השם ביגל אמריקאי, עד שנכח
מווצאו האמתי. דני אביחיל הוא בעל מאפייה הנושאת
את שם משפחתו ברוח' פרי חדש
בירושלים ופעלה منذ 1932. כאופה
רגיל ובקי הכנסיס דני גם את מאיר
שלו לזרוי העיטה והלחם בתקופה
שבה הזכיר שלו את ספרו "עשו".

mdi יומ שוקד דני על היכנת ביגל
מסורתי, וכך הוא מתאר את קורתוי
של הביגל בצל קורתו: "אבי, שעבד